

น. เมื่อพระองค์ยังไม่ทรงพระราชดำริเห็นด้วย อาตมภาพจะเปรียบถวาย คือ เหมือนไม้ต้น ๑ มีผลเต็มต้น แต่ยังไม่มีการหล่นเลยสักผลเดียว เมื่อเป็นดังนี้ จะว่าไม้นั้น ไม่มีผลหรือมีผลน้อยเพราะเหตุที่ผลยังไม่หล่นจะได้หรือ

ม. ไม่ได้สิเธอ

น. หรือเปรียบเหมือนผู้ที่มีทรัพย์สมบัติบริบูรณ์ทุกสิ่งทุกอย่าง เมื่อแขกมาที่บ้าน พ้นจากเวลาบริโภคอาหาร ย่อมจัดหาอาหารมาเลี้ยงแขกไม่ได้ในทันที ขอถวายพระพร เมื่อเป็นเช่นนี้ จะว่าผู้นั้นไม่มีสมบัติบริบูรณ์จริง เพราะเหตุบกพร่องอาหารในขณะนั้น จะได้หรือ

ม. ไม่ได้ อย่าว่าแต่ผู้มีฐานะอย่างนั้นเลย แม้แต่ในพระราชวังของพระเจ้าจักรพรรดิ ก็ยังต้องเป็นเช่นนั้น

น. ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน คือพระองค์ย่อมมีความรู้บริบูรณ์ทุกสิ่งทุกอย่าง แต่ทว่าความรู้นั้น ๆ หาได้ประจำอยู่กับพระหฤทัยทุกขณะไม่ ต่อเมื่อพระองค์ได้ทรงหยั่งพระหฤทัยส่องลงไปยังเรื่องใดจึงจะทรงรู้ทรงเห็นเรื่องนั้นได้ตลอด ขอถวายพระพร การที่พระพุทธเจ้าทรงหยั่งรู้ทุกสิ่งทุกอย่างได้เช่นนั้น ก็เพราะปรากฏว่าเมื่อครั้งพระพุทธองค์ยังทรงพระเยาว์ได้ทรงศึกษาศิลปวิทยามากอย่าง และได้ทรงพยายามศึกษาเรื่อยมาจนพระชนมายุถึง ๓๕ ปี จึงทรงจับหลักฐานแห่งความจริงของสภาพทั้งหลายโดยลำพังพระองค์เองได้ ความรู้หลักความจริงนั้นและเป็นเหตุทำพระหฤทัยของพระองค์ให้มีปรกติผ่องใสอยู่ได้ทุกขณะ เพราะฉะนั้นเมื่อทรงฉายพระหฤทัยส่องไปยังเรื่องใด จึงทรงรู้ทรงเห็นเรื่องนั้นได้ชัดเจนพร้อมทั้งเหตุผล

ขอถวายพระพร เพราะเหตุดังกล่าวมานี้แลพระพุทธเจ้าจึงเป็นสัมพัญญ์รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง

ม. เธอฉลาดว่า

จบสัมพัญญ์ปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระเทวทัตใครบวชให้ พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าทรงบวชให้

ม. พระเทวทัตบวชแล้วจึงทำลายสงฆ์มิใช่หรือ

น. ใช่ ขอถวายพระพร ด้วยว่าคนอื่นนอกจากพระภิกษุสงฆ์แล้วทำลายสงฆ์ไม่ได้

ม. อันผู้ทำลายสงฆ์ต้องรับโทษหนักมากมิใช่หรือ

น. ขอถวายพระพร ถูกแล้ว

ม. ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น ทำไมพระพุทธเจ้าจึงบวชให้เล่าหรือว่าพระองค์ไม่ทรงทราบ
อีกว่า พระเทวทัตจะทำลายสงฆ์

น. ขอถวายพระพร ทรงทราบ

ม. ถ้าเป็นอย่างนั้นคำที่ว่าพระพุทธเจ้ามีพระมหากรุณาเป็นพระอริยาศยก็ผิด แต่
ถ้าจะว่าไม่ทรงทราบ คำว่าพระพุทธเจ้าเป็นพระสัพพัญญูทรงหยั่งรู้เหตุผลทุกสิ่งทุกอย่างนั้นก็ผิด
อีกแย้งกันอยู่เช่นนี้ เธอจะว่าอย่างไรจึงจะสมด้วยคำทั้งสองนั้น

น. อาตมภาพจะขอยกตัวอย่างมาเปรียบถวายก่อนเหมือนบุรุษผู้ ๑ มีบุตรเป็นคน
เกกมะเหรกประพฤติกเลวทรามต่าง ๆ บุรุษผู้บิดาพยายามปลอบโยนชี้แจงคุณและโทษแห่งการ
ประพฤตินั้น ๆ ให้ฟัง บุตรก็ไม่เชื่อฟัง ครั้นจะเพิกเฉยเสียก็สงสาร ด้วยเกรงบุตรว่าจะชั่วช้า
ได้รับความทุกข์ยากหนักขึ้นจึงฝืนใจกระทำโทษทรมานบุตร ขอถวายพระพร เช่นนี้จะว่าบุรุษ
ผู้บิดานั้นไม่กรุณาบุตร และไม่รู้คุณและโทษแห่งการทรมานนั้น จะได้หรือ

ม. ไม่ได้สิเธอ เพราะว่ารู้อะและสงสารบุตร จึงนิ่งเฉยอยู่ไม่ได้ต้องจำใจกระทำเช่น
นั้น

น. ขอถวายพระพร ตัวอย่างนี้เป็นพยานให้เห็นว่าคำกล่าวทั้ง ๒ นั้นไม่มีผิด เนื่อง
ด้วยพระพุทธองค์ทรงสงสาร และทรงหยั่งรู้คุณและโทษของการบวชนั้นแล จึงให้พระเทวทัต
บวชเสีย เพราะทรงทราบว่า ถ้าเพิกเฉยไม่บวชให้ พระเทวทัตก็จะมีโอกาสทำได้แต่ความชั่วอย่าง
สามัญ ได้รับความทุกข์แต่พอประมาณโทษไม่ถึงสาหัส เมื่อเป็นเช่นนั้นพระเทวทัตก็จะไม่เข็ด จะทิ้ง
นิสัยเลวทรามนั้นไม่ได้ความทุกข์ก็จะตามเผาผลาญได้เรื่อยไป ทรงเห็นว่ามีอุบายที่จะทรมานได้
แต่อย่างนี้ทางเดียวเท่านั้น ซึ่งจะทำให้พระเทวทัตหยาบจำให้ละนิสัยอันนั้นกลับมาประพฤติดี
ได้ต่อไป

ขอถวายพระพร เพราะเหตุฉะนั้นแล พระพุทธเจ้าจึงทรงบวชให้พระเทวทัต

ม. เธอว่าชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน เหตุซึ่งทำให้แผ่นดินไหวมีเท่าไร
พระนาคเสนทูลตอบว่า มี ๘ คือ ลมกำเริบ ๑, ผู้มีฤทธิ์บันดาล ๑, พระโพธิสัตว์
จุติ ๑, พระโพธิสัตว์อุบัติ ๑, ตรีษฐ์ ๑, ตรีษฐ์ปฐมเทศนา ๑, ปลงพระชนมายุ ๑, นิพพาน
๑, ขอถวายพระพร ตามที่ปรากฏในบาลีประเทศมี ๘ อย่างเท่านั้น

ม. ถ้ามีแต่เพียง ๘ อย่างเท่าที่เธอว่า ก็ยังไม่ครบเพราะปรากฏว่า เมื่อคราวพระ
เวสสันดร ทรงบริจาคสัตตสกกมหาทาน ^(๑) แผ่นดินก็ไหวถึง ๗ ครั้ง นั้นมิใช่เหตุอย่างใด
อย่างหนึ่งใน ๘ อย่างนั้นมิใช่หรือเธอ

น. ขอถวายพระพร ถูกแล้ว

ม. ถ้าเช่นนั้น ที่เธอว่าเพียง ๘ เท่านั้น จะมีผิดไปหรือ

น. ขอถวายพระพร ไม่ผิด เพราะการบำเพ็ญทานใหญ่ถึงปานนี้ จนแผ่นดินไหว
๗ ครั้ง มิได้เป็นอยู่ทุกยุคทุกสมัย ต่อหลายกัปป์ หลายกัลป์ จึงจะมีขึ้นสักครั้งสักคราวหนึ่ง
ส่วนเหตุ ๘ ประการที่ท่านระบุไว้นั้น ย่อมมีอยู่เนื่อง ๆ และทั้งเป็นเหตุการณ์สำคัญ ๆ เพราะ
ฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่ามี ๘ ประการเท่านั้น

ม. เธอจะหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนอำมาตย์ของพระมหากษัตริย์แม่จะมีอยู่มากมายแต่ก็มีเพียง ๖ คนเท่านั้น
ซึ่งปรากฏชื่อว่าอำมาตย์ คือ เสนาบดี ๑, ปุโรหิต ๑, ผู้พิพากษา ๑, ขุนคลัง ๑, ผู้เชิญพระ
กลด ๑, ผู้เชิญพระแสง ๑, นี้ฉันใด เหตุแห่งแผ่นดินไหวก็ฉันนั้นเหมือนกัน ท่านระบุไว้แต่
ที่สำคัญ ๆ และที่เกิดขึ้นอยู่เนื่อง ๆ เท่านั้น ส่วนเหตุประการอื่นนอกจากนี้ท่านหาได้กล่าวไว้ด้วย
ไม่ เพราะมีชั่วคราวหนึ่งคราวเดียวเท่านั้น ขอถวายพระพร ขอให้พระองค์ทรงนึกดูว่า เคย
ได้ยินใครกล่าวบ้างว่าผู้หนึ่งผู้หนึ่งให้ทานแล้วแผ่นดินไหวถึง ๗ ครั้ง ซึ่งนอกจากพระเวสสันดร

ม. ไม่เคยได้ยินใครพูดเลยเธอ

น. แม้อาตมภาพก็ไม่เคยได้ยินใครพูดเช่นเดียวกับพระองค์เหมือนกัน การที่เป็น
เช่นนี้ก็เพราะว่าพระเวสสันดรทรงบริจาคทานโดยมีพระหฤทัยผ่องใสมุ่งธรรมเป็นใหญ่ มิได้ทรง
บริจาคโดยหวังลาภยศสรรเสริญ หรือจะกันเขานินทา ก็ห้ามมิได้

ม. เธอว่าเช่นนั้นชอบแล้ว

จบภูมิจลนปัญหา

(๑) คือสิ่งละ ๓๐๐ มีระบุไว้ดังนี้ ช้าง ๓๐๐, ม้า ๓๐๐, รถเทียมม้า ๓๐๐, แม่โค ๓๐๐,

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน คำที่ว่าคนตาบอดมีจักขุประสาท
พิการแล้ว ย่อมไม่มีโอกาสที่จะกลับเห็นได้อย่างเดิมอีกนั้น มีกล่าวไว้ในพระสูตรบ้างหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มี

ม. ถ้าเช่นนั้น เรื่องสีวิราชชาดกที่ว่า พระเจ้าสีวิราชทรงควักพระเนตรทั้ง ๒ ให้
เป็นทาน มีพระจักขุประสาทพิการแล้ว แต่ต่อมาทรงได้พระจักขุประสาทคืนก็ ทอดพระเนตร
เห็นได้เหมือนอย่างเดิมนั้น จะมีไม่จริงหรือ

น. ขอถวายพระพร จริง

ม. ถ้าจริงจะให้ข้าพเจ้าลงความเชื่อคำไหนได้แล้ว

น. ขอถวายพระพร คำที่นั่นท่านกล่าวตามปรกตวิสัยของนัยน์ตา ซึ่งเมื่อพิการ
แล้วย่อมคืนดีอย่างเดิมไม่ได้ ส่วนที่ท่านกล่าวไว้ในชาดกซึ่งผิดจากคำเบืองต้นไปนั้น ก็เพราะ
ท่านกล่าวด้วยสามารถแห่งอานุภาพของสัตยาริษฐาน คือความตั้งใจไว้มั่นในความจริงอย่างใด
อย่างหนึ่ง ขอถวายพระพร พระองค์เคยทอดพระเนตรเห็น หรือเคยได้ทรงสดับบ้างหรือไม่
ว่าผู้ที่กระทำสัตยาริษฐานแล้วอาจทำให้ฝนตกหรือไฟดับ หรือกำจัดกำลังแห่งยาพิษเสียก็ได้

ม. ก็เคยได้เห็นได้ยินอยู่บ้าง

น. นั้นพระองค์ทรงเข้าพระหฤทัยว่าเป็นได้ด้วยอะไร

ม. เข้าใจว่า เป็นด้วยอานุภาพแห่งสัตยาริษฐาน

น. นั้นแลฉันใด นี้ฉันนั้นเหมือนกัน จักขุประสาทของพระเจ้าสีวิราชย่อม
กลับคืนดีได้อย่างเดิม ก็ด้วยอานุภาพแห่งสัตยาริษฐาน คือการที่ทรงตั้งพระหฤทัยมั่นอยู่ในความ
จริงอย่างใดอย่างหนึ่งนั่นเอง

ขอถวายพระพร อาตมภาพจะเล่าเรื่องของพระเจ้าอโศกถวาย คือครั้งหนึ่งพระเจ้า
อโศกเสด็จไปประพาสริมแม่น้ำคงคา ครั้นแล้วมีพระราชดำรัสถามเหล่าอำมาตย์ว่า ผู้ที่สามารถ
ทำให้น้ำในแม่น้ำคงคานี้ไหลกลับทวนกระแสไปได้ เห็นจะไม่มีกี่ขณะนั้นมีหญิงแพศยาคน ๑
ชื่อนางพินทุมคืออยู่ ณ ริมฝั่งน้ำนั้นเมื่อได้ยินพระราชดำรัสดังนั้น จึงกระทำสัตยาริษฐานขอให้
น้ำไหลกลับทวนกระแส เพื่อถวายทอดพระเนตร น้ำในแม่น้ำคงคาก็ไหลกลับทวนกระแสตาม
ความประสงค์ พระเจ้าอโศกทรงพิศวงในพระราชหฤทัย จึงตรัสถามว่า เหตุอะไรจึงเป็นเช่นนั้น
อำมาตย์จึงกราบทูลว่า ขอเดชะ ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะว่านางพินทุมได้กระทำสัตยาริษฐาน ขอให้
น้ำไหลกลับจึงเสด็จพระราชดำเนินไปตรัสถามนางพินทุมที่ว่า อะไรเป็นกำลังในสัตยาริษฐานของเจ้า

ขอเดชะ กระหม่อมฉันมีความจริงใจอยู่อย่างหนึ่ง คือการบำเรอบุรุษ กระหม่อมฉันกระทำเสมอหน้ากันหมด จะเป็นใคร มีฐานะอย่างไรก็ตาม เมื่อให้ทรัพย์แก่กระหม่อมฉันแล้ว ย่อมได้รับการบำเรอเป็นอย่างเดียวกันสิ้น กระหม่อมฉันอ้างความจริงใจนี้กระทำสัตยาธิษฐาน ขอถวายพระพร เรื่องนี้พระองค์ทรงเชื่อหรือไม่

ม. เชื้อสี่เธอ เพราะมีเหตุมีผลพอที่จะคิดเห็นได้

น. ขอถวายพระพร นี่ชี้ให้เห็นว่า การกระทำสัตยาธิษฐาน คือกิริยาที่กล่าวอ้างถึงความจริงอย่างใดอย่างหนึ่งแม้เป็นความจริงในสิ่งสามกาก็ให้เกิดผลได้สมประสงค์ ก็เมื่อความจริงมีอยู่เช่นนี้ โฉนพระเจ้าสิริราชผู้มีพระราชหฤทัยมั่นในการทรงบำเพ็ญทาน จึงจะไม่ได้พระเนตรกลับคืออย่างเดิมในเมื่อทรงกระทำสัตยาธิษฐานอ้างถึงความจริงนั้น ๆ ได้เล่า

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบสิริวิญญูจักขุทานปัญหา

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า การเกิดของสัตว์ทั้งหลายย่อมมีเพราะประชุมแห่งปัจจัย ๓ คือมารดาบิดาพร้อมเพียงกัน ๑ มารดามีระดู ๑ สัตว์ลงมาปฏิสนธิ ๑ ฉะนั้นมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ตรัสไว้ดังนั้นจริง

ม. ก็ถ้าอย่างนั้น โฉนในสุวรรณสามชาดกจึงว่า สามกุมารเกิดเพราะประชุมแห่งปัจจัย ๒ คือนางปาริกาผู้เป็นมารดามีระดู ๑ พระสามะลงมาปฏิสนธิ ๑ ฉะนั้นเล่า

ม. ขอถวายพระพร อาตมภาพขอฟังเรื่องสุวรรณสามชาดกมาถวายก่อน คือพระทูลดาบสและนางปาริกาดาบสนีท่านเป็นผู้ยินดีในที่สงัดเงียบ บำเพ็ญตบะอย่างเคร่งครัดจนปรากฏทั่วไป วันหนึ่งท้าวสหสังข์จึงมารำพึงว่า พระดาบสดาบสนีทั้ง ๒ นั้นแก่เฒ่ามากแล้ว น่าจะมีความลำบากต่อไปควรเราจะไปเชิญให้ท่านสองเสพยาตามประเพณีโลก มีเทวดาริฉะนั้นแล้ว จึงทรงกระทำตามนั้นทุกอย่าง แต่พระดาบสดาบสนีไม่เห็นด้วย เพราะท่านรักศีลมากกว่า ในที่สุดพระอินทร์ก็อ่อนวอนขอให้ท่านทูลดาบส กระทำเพียงเอาฝ่ามือลูบหน้าผากนางปาริกาดาบสนีในคราวนางมีระดู ขอถวายพระพร ตามเรื่องแม้ปรากฏว่าพระดาบส ดาบสนีทั้ง ๒ นั้น จะ

(๑) มหาตัมहाสังขยสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสกะ

มิได้รักใคร่กันด้วยอำนาจามกิเลส ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยองค์ที่ ๑ นั้นก็จริงแต่เมื่อว่าโดยอนุรูปแล้ว การที่ท่านทุกสดาบส เอาฝ่ามือลูบลงที่นาภินักเป็นปัจจัยอันหนึ่งได้ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้า จึงตรัสว่า การเกิดของสัตว์ย่อมมีเพราะประชุมแห่งปัจจัย ๓ นั้น

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบคัพภาวักกัณฑ์ปัญหา

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามิลินทร์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนทว่า พระสัทธรรมจักตงอยู่ได้ ๕๐๐๐ ปี ฉะนิมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัสนั้นแล

ม. ก็เพราะเหตุอะไร เมื่อจวนจะนิพพาน พระพุทธองค์จึงตรัสกะสุภัททปริพพาชกว่า ถ้าภิกษุปฏิบัติชอบอยู่ตลอดกาลแล้ว โลกจะไม่ว่างเปล่าจากพระอรหันต์ฉะนี้เล่า

น. ขอถวายพระพร พระพุทธพจน์ที่ตรัสแก่พระอานนทนั้น พระองค์ทรงกำหนด อายุพระศาสนา ตรัสแสดงกาลที่สิ้นไปและกาลที่เหลืออยู่ว่า ถ้าไม่มีสตรีมาบวชเป็นนางภิกษุณี ไชว์พระสัทธรรมจักตงอยู่ได้นับพันปี แต่เพราะมิเป็นเช่นนั้นจึงตงอยู่ได้ไม่ถึง ขอถวายพระพร การที่มีพระพุทธคำรัสตงนั้นจะทรงหมายถึงความเสื่อมแห่งพระศาสนา หรือทรงกำนการตรัสรู้

ม. ก็ทรงหมายถึงความเสื่อมแห่งพระศาสนา นี้เธอศาสนาจะเสื่อมไปได้อย่างไร เธอ จงเปรียบเทียบให้ฟัง

น. เปรียบเหมือนสระน้ำ ถ้าไม่มีทางที่น้ำจะไหลเข้าได้เลย จะงวกลงไปหรืออย่างไร

ม. ก็งวกลงไปทุกที ที่สุดก็แห้งเท่านั้น

น. นั้นแลฉันใด แม้สระคือพระสัทธรรมก็ฉะนี้เหมือนกัน คือถ้าไม่มีศีลาจาร และวัตรปฏิบัติอยู่ด้วยแล้วพระสัทธรรมก็จะเสื่อมลงทุกที เป็นอันว่าทำอายุพระศาสนาให้สั้นเข้า แต่ถ้ายังมีศีลาจารและวัตรปฏิบัติบริบูรณ์อยู่ตราบไต สระคือพระสัทธรรมก็ยังเต็มเปี่ยมอยู่ตราบ นั้น เพราะฉะนั้นพระพุทธองค์จึงตรัสว่า ถ้าภิกษุปฏิบัติชอบอยู่ตลอดกาลแล้ว โลกก็จะไม่ว่าง-
เปล่าจากพระอรหันต์

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบสัทธัมมอันตรธานปัญหา

ปัญหาที่ ๘

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าทรงละบาปอกุศลได้ทั้งหมด หรือทรงละได้แต่บางส่วน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ทรงละได้ทั้งหมด

ม. ทุกขเวทนาก็มีเกิดขึ้นในพระสรีรกายของพระพุทธเจ้าบ้างมิใช่หรือ

น. ขอถวายพระพร มี ดังคราวที่ถูกสะเก็ดหินกระทบพระบาท^(๑)

ม. ก็เชื่อว่าพระพุทธองค์ทรงละบาปอกุศลได้หมดแล้ว เฉนจึงต้องทรงทนทุกขเวทนาซึ่งเป็นผลของบาปอกุศลด้วยเล่า

น. ทุกขเวทนาหาได้เป็นผลเกิดแต่บาปอกุศลอย่างเดียวไม่ ขอถวายพระพร อันทุกขเวทนาย่อมเกิดแต่ลมกำเรือบ้าง เกิดแต่ดีกำเรือบ้าง เกิดแต่เสมหะกำเรือบ้าง เกิดแต่ธาตุทั้งสี่แปรผันบ้าง เกิดแต่ฤดูเปลี่ยนบ้าง เกิดแต่การบริหารอิริยาบถไม่เสมอบ้าง เกิดแต่ความเพียรบ้าง และเกิดแต่บาปอกุศลบ้าง ขอถวายพระพร เหตุ ๘ ประการนี้แลเป็นปัจจัยให้เกิดทุกขเวทนา

ม. ถ้าอย่างนั้น ทุกขเวทนาที่เกิดแก่พระพุทธเจ้าคราวถูกสะเก็ดหินกระทบพระบาทนั้น เกิดแต่อะไร

น. ขอถวายพระพร เกิดแก่ความเพียรพยายามป้องกันภัยของพระเทวทัต

ม. ถึงอย่างนั้น ก็จัดว่าเป็นผลเกิดแต่พระพุทธองค์ทรงกระทำไม่ดี ซึ่งเป็นบรรยายของบาปอกุศลอยู่นั่นเอง เหตุว่าเรื่องนั้นถ้าพระพุทธองค์ทรงพยายามลอบโยนพระเทวทัตทรงแข็งแรงโทษให้ฟัง พระเทวทัตก็น่าจะละพยศอันร้ายนั้นได้

น. ขอถวายพระพร คนที่มีพยศอันร้าย มีนิสัยเลวทรามประพฤติก้าวร้าวอยู่เป็นนิตย์ พระองค์จะทรงสามารถลอบโยนประทานพระราโชวาทให้ละพยศอันร้ายนั้น จะได้หรือไม่

ม. ไม่ได้ อย่างว่าแต่ลอบโยนเลย คนเช่นนั้นแม้จะลงโทษทัณฑ์ก็เชื่อว่าคงไม่ทิ้งนิสัยเดิมปราบให้ละพยศอันร้ายนั้นไม่ได้

(๑) การทรงประชวรครั้งนั้น พิศเราะห์ดตามพฤติการณ์พระอาการน่าจะมากจนถึงจะทรงบำเพ็ญพุทธกิจบางอย่างไม่ได้ เช่นไม่ได้เสด็จพุทธดำเนินโปรดสัตว์เวลาเช้า เป็นต้น ด้วยปรากฏว่าหมอชิวโกมารภักจมาทำสัลยกรรมนำเลือดและเนอร่ายออก และประคบพระโอสถสำหรับชะทาถวายจนกว่าจะทรงหายเป็นปกติ และเพราะเหตุที่พระพุทธองค์ทรงกระทำประโยชน์สุขให้แก่โลก หรือคนหมู่มากไม่ได้เต็มที่เช่นนั้นแล การทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงห่อพระโลหิต จึงจัดเป็นอนันตริยกรรม ๆ ให้ผลในลำดับ เป็นกรรม ๆ หนักในฝ่ายบาปด้วยประการหนึ่ง

น. ขอถวายพระพร นี่ก็เป็นเช่นนั้นแล พระเทวทัตมีพยานร้าย เพราะถือตัวว่าเป็นพี่น้องร่วมท้องกับพระนางพิมพา มีฐานะเท่าเทียมกับพระพุทธเจ้า เมื่อบรรพชาแล้วจึงไม่ปรากฏว่าไม่มีใครนิยมนับถือ ไม่มีใครถวายจตุปัจจัยเหมือนอย่างกษัตริย์พวกศากยะ ซึ่งออกบรรพชาคราวเดียวกันลำดับนั้นแลจิตมุ่งคิดมกมาก มุ่งแสวงหาลาภสักการะแข่งขันและเนื่องด้วยท่านเป็นเชอ กษัตริย์มีความคิดสูง จึงเริ่มติดต่อกับพระอชาตศัตรูราชกุมาร ถึงยุยงให้ปลงพระชนมชีพพระเจ้าพิมพิสารผู้พระชนก ส่วนตัวประกอบอุบายต่าง ๆ ในการที่จะปลงพระชนมชีพพระพุทธเจ้า ขอถวายพระพร พระเทวทัตตั้งใจไว้ผิดแต่เดิมมาเป็นข้อสำคัญฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงกระทำให้ละพยานนั้นไม่ได้ และเมื่อเป็นเช่นนั้นจะกล่าวหาว่าพระพุทธองค์ทรงกระทำไม่ได้ได้อย่างไรได้ แท้จริงเรื่องนี้ ถ้าพระพุทธองค์มีวาทรงตามปลอบโยนพระเทวทัตอยู่ก็จะเป็นอันว่าพระองค์ยังมีการถือเราถือเขา ยังทรงยินดีช่วยเหลือพวกของพระองค์แม่เป็นผู้ผิด หรือถ้าไม่เช่นนั้น พระพุทธองค์จะทรงลงโทษทัณฑ์พระเทวทัตก็จะเป็นอันว่า พระองค์ทรงผูกพยาบาทพระเทวทัต เพราะฉะนั้นการที่พระพุทธองค์มีพระหฤทัยเป็นอุเบกขาวางเฉยไม่ยินดียินร้าย ทรงแสดงพระเมตตากรุณาในผู้อื่นอย่างใด ในพระเทวทัตก็ทรงแสดงอย่างนั้นจึงแสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์ทรงละบาปอกุศลได้หมดสิ้นเชิง

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบสัพพัญญุตปัตตบัญญัติ

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าทรงกระทำกิจเสร็จสิ้นแล้วทุกอย่าง กิจอื่นที่จะต้องกระทำไม่มีอีกแล้ว มิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัสนั้นแล

ม. ถ้าอย่างนั้น ไฉนจึงปรากฏว่า พระพุทธองค์ยังทรงเข้าฌานอยู่อีกเล่า

น. ขอถวายพระพร การที่พระพุทธองค์ยังทรงเข้าฌานอยู่อีกนั้น ก็เพราะว่าฌานเป็นคุณธรรมที่ให้ประโยชน์สุขแก่พระองค์มามาก เหตุว่าพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ก็ทรงเข้าฌานเป็นปธานมาก่อนแล้ว จึงได้ตรัสเป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้าทั้งนั้น ขอถวายพระพร เนื่องด้วยฌานมีคุณมาเช่นนั้นแลพระพุทธองค์จึงยังทรงฝึกฝนพระหฤทัยในการเข้าฌานนั้นอยู่

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. ขอถวายพระพร เหมือนบุรุษผู้หมั้นเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์พยายามทำความดีมีความชอบได้รับพระราชทานทรัพย์สมบัติมากมายจนตงเนื้อตงตัวได้ แต่ถึงดังนั้น เมื่อเขามาระลึกถึงพระมหากษัตริย์คุณของพระมหากษัตริย์เจ้านั้นแล้ว ก็ยังหมั้นเข้าไปสู่ที่เฝ้าอยู่เนือง ๆ นั้นใด แม้พระพุทธรูปเจ้านั้นเหมือนกัน พระพุทธรูปองค์ทรงเข้าฉานเป็นปฐฐานมาก่อนแล้ว จึงได้ตรัสเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นอันเสร็จกิจที่จะต้องทรงกระทำแล้วทุกอย่าง แม้ทั้งที่เสร็จกิจแล้วนั้น พระองค์ยังไม่ทรงทอดทิ้งการเข้าฉานที่เดิวยังทรงหาโอกาสเข้าฉานเพื่อทรงพระสำราญอันเป็นความสุขอย่างยอดเยี่ยมซึ่งเกิดจากฉานนั้นอีก ขอถวายพระพร อันการเข้าฉานนี้ย่อมมีคุณมากอย่างมากระการ เช่นกำจัดความรัก ความโกรธ ความหลง ความถือตัวและความวิตก มีใจเป็นอารมณ์อันหนึ่ง พิจารณาเห็นความจริงทั้งหลาย ทำให้เกิดความอิมอกอิมใจ

ขอถวายพระพร แต่พระพุทธรูปเจ้าย่อมทรงเข้าฉานด้วยเหตุ ๔ ประการ คือด้วยความที่พระองค์เป็นผู้วิหิตธรรมเป็นเครื่องอยู่สำราญอย่าง ๑ ด้วยความที่พระองค์ทรงพระคุณธรรมมากอย่าง ๑ ด้วยความที่ฉานเป็นวิถีของพระอริยทั้งหลายอย่าง ๑ ด้วยความที่ฉานเป็นคุณธรรมที่พระพุทธรูปเจ้าทุกพระองค์ทรงสรรเสริญอย่าง ๑

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบตลาคตฤทธิกรณียาภาวปัญหา

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธรูปเจ้านั้นที่ตรัสแก่พระอานนท์ว่า “อิทธิบาท ๔ ประการ^(๑) ตลาคตได้ให้เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว และด้วยอนุภาพแห่งการเจริญอิทธิบาทนั้น ถ้าตลาคตประสงค์จะดำรงชีวิตอยู่ต่อไปตลอดกัปป์หนึ่ง หรือเกินกว่ากัปป์ขึ้นไปก็อาจอยู่ต่อไปได้สมประสงค์” ตอนต้นตรัสไว้ฉะนี้ แต่ในตอนที่พระพุทธรูปเจ้านั้นตรัสว่า “ดูก่อนอานนท์ อีกสามเดือนตลาคตจักปรินิพพาน” นี้แลเธอพระพุทธรูปเจ้านั้นสองตอนนั้นฟังดูไม่สมกันเลยเธอจะว่าอย่างไร พระพุทธรูปเจ้านั้นตอนหลังจึงจะไม่แย้งตอนต้นนั้นได้

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร พระพุทธรูปเจ้านั้นตอนหลังนั้น พระพุทธรูป

(๑) ฉันทะ ความพอใจ ๑, วิริยะ ความเพียร ๑, จิตต ความเอาใจใส่ ๑, วิมังสา การพิจารณา ๑.

ตรัสโดยทรงกำหนดพระชนมายุ ซึ่งจะสิ้นสุดลงภายในเขตกำหนดนั้น ส่วนตอนต้นพระองค์
ตรัสด้วยมีพระพุทธประสงค์จะทรงแสดงอานุภาพแห่งการ เจริญอิทธิบาท ๔ ประการว่า สามารถ
จะให้สำเร็จผลได้สมประสงค์ทุกอย่างซึ่งเป็นการไม่เหลือวิสัยที่สักแม้จะให้อายุยืนยาวออกไปอีก
ก็ได้

ม. อานุภาพแห่งการเจริญอิทธิบาทอาจจะต่ออายุให้ยืนยาว ได้จริงดังนั้นก็เดียวหรือ
เธอ

น. ขอถวายพระพร ต่อได้จริง

ม. ก็ถ้าอย่างนั้น เหตุไฉนพระพุทธองค์จึงไม่เสด็จดำรงพระชนม์อยู่ต่อไปอีกเล่า
มาคำนวณนิพพานเสียทำไม

น. อาตมภาพจะขอกุศลตามพระองค์ก่อนว่า พระองค์ทรงเชื่อความเร็วแห่งผีเท้าม้า
ของ พระเจ้าจักรพรรดิซึ่งวิ่งเร็วคงลมพัดหรือไม่

ม. เชื่อสัเธอ เพราะเป็นม้าวเศษซึ่งถึงกะได้นามว่าม้าแก้ว

น. ก็เมื่อความจริงมีอยู่เช่นนั้น แม้พระเจ้าจักรพรรดิจะมีได้เสด็จขึ้นทรงอวดคน
ทั้งหลายเลย ความเร็วแห่งผีเท้าม้า นั้น จะเชื่อว่าเป็นอันมีอยู่หรือไม่

ม. ก็มีสัเธอ ความเร็วมีอยู่อย่างใด ก็คงมีอยู่อย่างนั้น หากแต่พระเจ้าจักรพรรดิ
มิได้ทรงให้ดูเท่านั้น

น. ขอถวายพระพร เรื่องนั้นฉันใด แม้พระพุทธเจ้าก็ฉันนั้นเหมือนกัน ถ้าพระองค์
จะประสงค์ดำรงพระชนม์อยู่ต่อมาให้ยืนยาว ก็อาจดำรงพระชนม์ให้ยืนยาวต่อมาได้ ด้วยอานุ-
ภาพแห่งการเจริญอิทธิบาทธรรม ๔ ประการนั้น ขอถวายพระพร แต่พระพุทธองค์ห้ามมีพระ-
ประสงค์เช่นนั้นไม่ เหตุที่เป็นดังนั้นก็เพราะว่าพระองค์ไม่ทรงผูกพันในการที่จะมีพระชนม์
อยู่ต่อมา ชื่อนี้จะพึงพิสูจน์ได้จากพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมคา-
กุฎแม้จะมีประมาณน้อยก็มีกลิ่นเหม็นฉันใด เราตถาคตไม่สรรเสริญความเกิดแม้มีประมาณน้อย
ฉันนั้นเหมือนกัน” ขอถวายพระพร ตามนัยแห่งพระพุทธพจน์ย่อมนั้นให้เห็นว่า การมีชีวิต
อยู่ได้ยืนยาว ไม่เป็นความปรารถนาของพระพุทธองค์นัก แต่ก็ไม่ถึงกะทรงรังเกียจการมีพระ-
ชนม์อยู่ต่อไป เป็นอันว่าพระพุทธองค์ไม่ทรงประสงค์หรือไม่ทรงเบียดเบียนต่อความเป็นอยู่อัน
ยืนยาวแห่งพระชนม์มาอยู่ พระเหตุทมิได้ทรงฝึกฝนในเรื่องนี้ คติธรรมคาแห่งสังฆารมีอยู่อย่าง
ใดก็ทรงปล่อยให้เป็นไปอย่างนั้น

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบอิทธิปาทผลที่สนปัญหา

วรรคที่ ๒

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้านันทมิตร์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธพจน์ที่ว่าภิกษุทั้งหลาย เราสถาปนาแสดงธรรมเพื่อความรู้อย่างไรได้แสดงเพื่อความรู้อย่างไร จะนินนมีจริงหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีอยู่จริง

ม. ถ้าอย่างนั้น เหตุใดเมื่อจวนจะนิพพานจึงจะตรัสกะพระอานนท์ว่า “เมื่อตถาคตนิพพานแล้ว สงฆ์จำนงจะถอนสิกขาบทเล็กน้อยก็จงถอนเถิด” ตามนัยนี้จะมีเป็นอันว่า สิกขาบทเล็กน้อยที่ทรงบัญญัติไว้ นั้น มิได้เป็นไปเพื่อความรู้อย่างไรหรือ จึงทรงอนุญาตการถอนไว้ และถ้าเป็นจริงจะมีคัมกับพระพุทธเจ้าตรัสตนนั้นไปหรือ

น. ขอถวายพระพร ไม่คัม การที่ทรงอนุญาตให้สงฆ์ถอนสิกขาบทเล็กน้อยนั้น ก็ด้วยมีพระพุทธประสงค์จะตรัสสองใจพระภิกษุสงฆ์เปรียบเหมือนพระเจ้าจักรพรรดิตรัสกะพระราชโอรสในเวลาจวนจะสวรรคตว่า เขตพระราชอาณาจักรกว้างขวางมากนัก ยากแก่การปกครอง เมื่อลูกจะทอดทิ้งเสียบ้างก็ตามใจเถิด แล้วก็เสด็จสวรรคต ขอถวายพระพรพระราชกุมารนั้นจะฟังทอดทิ้งเขตแดนซึ่งพระชนกปราบไว้ได้นั้น ๆ ที่เดียวหรือ

ม. หามิได้ ด้วยว่าธรรมดาพระมหากษัตริย์ย่อมมีความประสงค์อย่างยิ่งในการที่จะขยายพระราชอาณาเขต

น. ขอถวายพระพร นั้นแลฉันใด นี้ฉันนั้นเหมือนกันการที่พระพุทธองค์ ทรงอนุญาตให้สงฆ์ถอนสิกขาบทเล็กน้อยนั้นก็ด้วยมีพระพุทธประสงค์จะตรัสสองใจพระภิกษุสงฆ์ แต่พระหฤทัย ทรงมุ่งจะให้สงฆ์คุ้มครองรักษาสิกขาบทเล็กน้อยนั้น ๆ ไว้ด้วยความปรารถนาในข้อวัตรปฏิบัติ เพื่อขยายการบำเพ็ญออกไปเช่นเดียวกัน เมื่อเป็นเช่นนี้จะว่าพระพุทธพจน์ของพระองค์ไม่เป็นไปเพื่อความรู้อย่างไร(๑)

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบขุททธานุขุททกปัญหา

(๑) คำถวายวิสัชนาของพระนาคเสนในปัญหานี้ ข้อที่ว่าพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้สงฆ์ถอนสิกขาบทเล็กน้อย ด้วยมีพระพุทธประสงค์จะตรัสสองใจพระภิกษุสงฆ์ แต่พระหฤทัยทรงมุ่งจะให้

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน พระพุทธพจน์ที่ตรัสกะพระอานนท์ว่า ความรู้ทุกอย่างที่พระองค์มีอยู่ พระองค์หาได้ทรงปิดบังไม่ ได้ทรงเปิดเผยให้แจ่มแจ้งแล้วทุกอย่างนั้น จริงหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร จริง(๑)

สงฆ์ปรารภในข้อวัตรปฏิบัติยังเช่นนั้น ฟังดูไม่สมกับพระพุทธจรยา เพราะปฏิปทาของพระพุทธเจ้าไม่มีปรากฏที่ไหนว่าทรงดำริอย่าง ๑ แต่ตรัสไปอีกอย่าง ๑ ยิ่งกว่านั้นพระพุทธโอวาททั้งหลายจะชี้ให้เห็นว่า พระองค์เป็นผู้กายวาจาใจตรงกัน แต่ก็เหตุไฉนพระปฎิกจพาทย์ (ท่านผู้แต่งตั้งชื่อมิลินท์ปัญหา) จึงได้กล่าวไว้เช่นนั้น ขอนเห็นจะเป็นด้วยท่านเชื่อมั่นในอนาคตสัญญาของพระพุทธเจ้าว่า “พระพุทธองค์ย่อมทรงทราบว่า สงฆ์ไม่อาจถอนสิกขาบทเล็กน้อยที่ทรงอนุญาตไว้นั้น” เมื่อท่านคาดพระพุทธญาณตอนนั้นผิดก็เลยอ่านความประสงค์แห่งพระพุทธดำรัสที่ตรัสอนุญาตไว้นั้นผิดไปด้วย

เรื่องพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ถอนสิกขาบทเล็กน้อยนั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ประทานพระมติไว้ในหนังสือวินัยมุขใจความว่า “จำนวนแห่งสิกขาบทมาในพระปาฏิโมกข์พอประมาณ จำนวนแห่งสิกขาบทมานอกพระปาฏิโมกข์มีมากกว่ามากจนพ้นความใส่ใจของผู้ศึกษา นอกจากนั้นยังมีข้อปรับอาบัติอันพระกัณทรจนาจารย์ตั้งเพิ่มเติมเข้าไว้อีก ซึ่งมากจนพ้นเพื่อเหลือที่จะประพฤติกิเลสครั้นได้ ทังกาลเทศะก็เข้ามาเป็นเหตุขัดขวางด้วย ภิภษทั้งหลายจึงได้หลีกเลี่ยงบ้าง เลิกเสียบ้าง กล่าวคือ ทนเป็นอาบัติเอาบ้าง เมื่อเลิกอย่าง ๑ ก็ชวนให้เลิกอย่างอื่นต่อไปอีกแม้ยังไม่ถึงเวลา ฯ พระศาสดาทรงคำนึงเห็นเหตุมาแล้ว เมื่อจะนิพพานได้ประทานพระอนุญาตให้ถอนไว้ แต่ก็ไม่มีใครกล้าถอนตรง ๆ เพราะเกรงจะไม่สม่ำเสมอ ซ้ำยังห้ามถอนเสียเมื่อครั้งทำปฐมสังคายนาด้วย”

ความจริงของเรื่องนั้น ต้องเป็นอย่างพระมัตถ์ที่ทรงประทานไว้ เพราะวัดคฤหาสน์แห่งพระวินัยเมื่อกาลเทศะเปลี่ยนแปลงไปแล้ว บางสิกขาบทก็ล่วงสมัย หรือขัดกับความเป็นไปของภูมิประเทศบางแห่ง ขอนเทียบได้กับกฎหมายซึ่งบัญญัติขึ้นใช้ในสมัย ๑ ในประเทศ ๑ แต่ต่อมาขัดกับสมัย ๑ หรือกับประเทศอื่น จนบางหมวดบางมาตราใช้ไม่ได้ อันคติของเรื่องนั้น พระพุทธเจ้าย่อมทรงทราบตลอด เพราะพระองค์เป็นชาติกษัตริย์ มีทางรู้ความเป็นไปของกฎหมายได้ดี

เหตุว่าพระวินัยมีคติอยู่อย่างนั้น พระพุทธองค์จึงได้ทรงประทานพระอนุญาตไว้เช่นนั้น

(๑) เรื่องเดิมของปัญหานี้ว่า วันหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ รมเภาแห่งพระวิหารพระอานนท์จึงเข้าไปเฝ้ากราบทูลว่า ข้าพระองค์เห็นพระองค์ทรงประชวร จิตใจหดหู่ แต่มาอุ้นใจอยู่ว่า พระองค์ยังไม่ปรารภพระภิกษุสงฆ์และตรัสพระพุทธพจน์อันใดอันหนึ่งก่อนแล้ว ก็จักยังไม่ปรินิพพาน พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ภิกษุสงฆ์ยังจะมาหวังอะไรในเราอีกเล่า ความรู้ทุกอย่างพระองค์ได้ทรงเปิดเผยให้แจ่มแจ้งแล้ว และตรัสว่า พระองค์มิได้ทรงรำพึงว่า ภิกษุสงฆ์ย่อมมีตัวเราเป็นทัง ณะนเลย (ข้อความตอนหลังนี้เกิดเป็นปัญหาที่ ๑๐ ในวรรคนี้)

ม. ถ้าอย่างนั้น เหตุไฉนเมื่อพระมาตุลยกะทูลถามปัญหาเรื่องโลกเป็นต้น จึงไม่ทรงตอบปัญหานั้นให้พระมาตุลยกะฟังเล่า^(๑)

น. ขอถวายพระพร อันลักษณะปัญหามีอยู่ ๔ อย่างคือ ปัญหาที่ต้องอธิบายโดยส่วนเดียว เช่นอธิบายว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นของไม่เที่ยงนออย่าง ๑ ปัญหาที่ต้องแยกแยะ เช่นแยกรูปออกแสดงให้เห็นเป็นส่วน ๆ นออย่าง ๑ ปัญหาที่ต้องย้อนถามแล้วจึงอธิบายต่อไป เช่นถามว่า เมื่อรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นของไม่เที่ยงแล้ว จะเป็นสุข หรือทุกข์นออย่าง ๑ ปัญหาอีกอย่าง ๑ นั้นเป็นปัญหาซึ่งไม่ควรตอบ เพราะจะตอบก็ไม่เกิดผลอะไรแก่ผู้ฟัง ลักษณะปัญหามีอยู่ ๔ อย่างฉะนี้

ขอถวายพระพร ปัญหาที่พระมาตุลยกะทูลถามพระพุทธเจ้านั้น ก็อยู่ในเกณฑ์แห่งลักษณะปัญหาที่ ๔ และการที่พระพุทธองค์ไม่ทรงแสดงนั้น ไซ้ว่าพระองค์จะทรงคิดบีบคั้นก็หาไม่ เหตุที่ไม่ทรงแสดงก็เป็นด้วยทรงเห็นว่า แม้จะแสดงพระมาตุลยกะก็ไม่ได้รับผลคือสันติสุขอะไร กลับจะทำความคิดความเห็นของพระมาตุลยกะ ให้ห่างจากพระอริยมรรคอริยผลไปเสียอีก เหตุว่าปัญหาที่ถามเป็นปัญหาเดินออกนอกเขตแห่งมรรคผล

ม. เรอฉลาคว่า

จบบรูปียาพยากรณ์ปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัสว่า สัตว์ทุกจำพวกย่อมสะดุ้งต่ออาชญา ย่อมกลัวต่อความตาย ฉะนี้ แต่ไฉนจึงตรัสว่า พระอรหันต์ย่อมไม่กลัวต่อภัยอันตรายอะไร ก็ถ้าตรัสไว้จริงทั้ง ๒ ประการ ดังนั้นจะมีค้ำกันหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ถ้ายกพระพุทธพจน์ทั้ง ๒ นั้นมาเทียบกันดังพระองค์ตรัสถามจะหนักค้ำกัน แต่แท้จริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ คำว่าสัตว์ทุกจำพวกย่อมสะดุ้งต่ออาชญา ย่อมกลัวต่อความตายนั้น พระพุทธองค์หาได้ทรงหมายถึงพระอรหันต์ด้วยไม่ เพราะว่าพระอรหันต์ท่านตัดรากแห่งความสะดุ้ง ความหวาดกลัวได้เด็ดขาดแล้ว

(๑) เรื่องนี้ในพระสูตร (จูพมาตุลยกโยวาทสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก) ปราภว่า พระมาตุลยกะทูลถามถึงทิว ๑๐ ซึ่งมีความเห็นว่าโลกเที่ยงเป็นต้น และทูลพ้อว่า ถ้าไม่ทรงพยากรณ์ก็จักไม่อยู่ประพฤติพรหมจรรย์ต่อไป พระพุทธองค์จึงตรัสว่า เมื่อพระมาตุลยกะจะมาประพฤติพรหมจรรย์ พระองค์ไม่ได้ทรงสัญญาไว้ว่า จักแสดงทิว ๑๐ ให้ฟัง

ม. เธอจงยกตัวอย่างความข้อนั้นมาเปรียบเทียบให้ฟัง

น. อำมาตย์ ๔ นาย ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงจัดตั้งไว้ให้บังคับบัญชาภารกิจต่าง ๆ ภายหลังจากพระมหากษัตริย์ทรงบัญชาว่า ประชาชนทั้งพระราชอาณาจักรจงกระทำพลีแก่เรา ขอถวายพระพร ความสะอึกความกลัวต่อราชพลีจะมีแก่ ๔ อำมาตย์นั้นบ้างหรือไม่

ม. ห้ามมิได้

น. เพราะเหตุไร

ม. เพราะอำมาตย์ทั้ง ๔ นั้น พระมหากษัตริย์ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งผู้บังคับบัญชาภารกิจนั้น ๆ หาได้ทรงหมายถึงเขาทั้ง ๔ นั้นด้วยไม่

น. ขอถวายพระพร นี่ก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน พระพุทธพจน์ต้นนั้น พระองค์หาได้ทรงหมายถึงพระอรหันต์ด้วยไม่ แต่ที่มีพระพุทธคำรัสรวมไว้เช่นนั้น ก็เพราะพระองค์ทรงมุ่งจะสั่งสอนพวกที่มิสนิยทารุณให้สำนึกว่า แม้ผู้อื่นก็สะอึกก็กลัวด้วยกันทั้งนั้น

ม. ข้อนั้นเข้าใจละ แต่มานึกสงสัยว่า สัตว์นรกซึ่งทนทุกข์เวทนาอยู่ทุกขณะเล่า จะอยากตายให้พ้นจากทุกข์หรือว่าจะกลัวความตายเหมือนกัน

น. ขอถวายพระพร แม้สัตว์นรกจะระอาต่อการทรมานก็จริง แต่ก็ยังกลัวความตายอยู่นั่นเอง ทั้งนี้เพราะเหตุปัจจัยแห่งความกลัวตัวยังถอนไม่ได้

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบเทียบให้ฟัง

น. คนเป็นหน่อเดินโขยกเขยกเพราะเจ็บ เกิดความระอาใจจึงเรียกหมอผ่าตัดมากรินเห็นหมอดึงมีดและเหล็กนาบซึ่งสุ่มไฟจนแดงมา เขาจะหวาดกลัวต่อการกระทำของหมอนั้นหรือไม่

ม. หวาดสิเธอ แม้ทั้งรู้อยู่ที่หมอจะบำบัดโรคนั้นให้หาย

น. ขอถวายพระพร นั้นแลฉันใด นี้ก็ฉันนั้นเหมือนกันแม้ความใคร่จะพ้นจากรกซึ่งเป็นขุมแห่งทุกข์เวทนาทั้งหลายมีอยู่ แต่สัตว์นรกก็น่าหวาดกลัวต่อความตายอยู่นั่นเอง เพราะฉะนั้นพระพุทธองค์จึงตรัสว่า สัตว์ทุกจำพวกย่อมสะอึกต่ออาชญา ย่อมกลัวต่อความตาย

ม. เธอว่าชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน คำที่ว่าพระพุทธเจ้าตรัสว่า พระ
ปริตร^(๑) อันบุคคลสาธยายอยู่ย่อมป้องกันความตายได้นั้น จริงหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร จริง

ม. ถ้าเช่นนั้น จะมีแย้งกับพระพุทธเจ้าตรัสว่าบุคคลจะอยู่ในที่ใด ๆ ก็ตาม ย่อม
หนีความตายไม่พ้นนั้นไปหรือ

น. ขอถวายพระพร ไม่แย้ง ที่มีพระพุทธเจ้าตรัสว่าการสวดพระปริตรย่อมป้องกัน
ความตายให้^๕นั้น พระพุทธองค์ทรงมุ่งหมายเฉพาะผู้ที่พอจะต่ออายุให้ยังยืนสืบไปได้เท่านั้น หา
ได้ทรงหมายถึงว่า จะเป็นอุบายให้หนีความตายได้พ้นตลอดไปไม่ เพราะคนที่ถึงวาระที่จะต้อง
ตายแล้วย่อมไม่มีอะไรจะป้องกัน แม้จะหนีไปอยู่ในอากาศหรือในมหาสมุทร หรือในซอก
ห้วยซอกเขา ก็หนีความตายไม่พ้น

ม. เรายังเปรียบให้ฟัง

น. ขอถวายพระพร คนที่ถึงวาระจะต้องตายเหมือนต้นไม้แก่ แม้จะมีคนพยายาม
เอาน้ำไปรด ก็ไม่กลับฟื้นขึ้นมาได้ ส่วนคนที่พอจะต่ออายุให้ยังยืนสืบไปได้ด้วยอำนาจการสวด
พระปริตร เหมือนไม้ที่เฉาเพราะดินแห้งเมื่อเอาน้ำไปรด ต้นไม้นั้นก็ย่อมจะกลับฟื้นงามขึ้นอีก
ได้ฉะนั้น

ม. ดูก่อนพระนาคเสน การสวดพระปริตรจะต่ออายุคนได้อย่างไร

น. ขอถวายพระพร การสวดพระปริตรเป็นประหนึ่งยาหอม สำหรับชะโลมหัวใจ
หัวใจผู้บวญเจ็บให้ชุ่มชื้น เช่นสวดธชัคคปริตร^(๒) ถ้าผู้เจ็บสามารถส่งใจไปตามแนวแห่งปริตร
นั้นนึกถึงข้อความถึงเหตุผลแห่งพระคุณของ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในบทนั้น ๆ ที่
สุดแม้แต่บทเดียวได้ ใจก็จะไม่ไปเกาะเกี่ยวอยู่ที่การบวญเจ็บ ฝืนจากความหดหู่มารื่นเรึงในพระ
คุณนั้น ๆ ทันทันใจก็ชุ่มชื้นได้กำลังขึ้น เมื่อมีกำลังใจประคองร่างกายอยู่ กำลังกายก็ตั้งชน

(๑) มีระบุชื่อพระปริตรไว้ดังนี้ ขันธปริตร สุวตถิ ปริตร โมรปริตร ธชัคคปริตร อาฏานา
ฎิยปริตร

(๒) ใจความในธชัคคปริตรว่า พระพุทธเจ้าตรัสกะภิกษุบริษัท ถึงเรื่องพระอินทร์ตรัส
เตือนเทวดาผู้ไปสงคราม (คราวเทวดารบกับอสูร) เพื่อไม่ให้หวาดหวั่นต่อพวกอสูรว่า ถ้าพวกท่าน
เกิดความหวาดกลัวขึ้น ฟังดูยอดธงของเราหรือของเทวดาแม่ทัพ แล้วพระพุทธองค์ทรงนำเอาเรื่องนั้น
มาตรัสสอนพระภิกษุว่าหากพวกเธอเกิดความหวาดกลัวขึ้น ฟังระลึกลงถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์

ได้ ขอถวายพระพร ถ้ากำลังกาย กำลังใจต่อสู้โรค ได้แล้วก็เป็นอย่างอื่นว่าหนีความตายพ้นไปได้
คราวหนึ่ง แต่ถ้าไม่มีกำลังเช่นนั้นพอจะสู้ โรคได้แล้วก็ยอมหนีความตายไม่พ้น แม้ถึงเช่นนั้น
การสวดพระปริตรก็ยังเชื่อว่าจะไม่ไร้ผล เพราะผู้ตายด้วยอาการชุ่มชื้นเช่นนั้นยอมหวังสุคติได้

ม. ต่อได้จริง

จบมัจจุปาสามุตติกปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ที่เชื่อว่าพระพุทธเจ้ารวยจีวรบิณฑ-
บาตเสนาสนะคิลานเกสัชนั้นจริงหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร จริง

ม. ถ้าจริง ทำไมเมื่อพระพุทธองค์เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้านปัญจสารคาม^(๑)
จึงไม่ได้ของอะไรเลยเล่า

น. ขอถวายพระพร การที่พระพุทธองค์ไม่ได้ของอะไรเลยคราวนั้น เป็นเพราะ
มารผู้มีบาปครอบงำจิตของชาวบ้านนั้นเสียหมด

ม. ถ้าอย่างนั้น บุญบารมีที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสมมาจะมีผลอะไร มารจะมีวิเศษ
กว่าพระพุทธเจ้าไปหรือ

น. อาตมภาพจะเปรียบถวาย เหมือนบุรุษนำนาฬิกาเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายแด่พระ
เจ้าจักรพรรดิ แต่ถูกนายพระทวารห้ามกันเสียมิให้เข้า ขอถวายพระพร พระเจ้าจักรพรรดิจะเชื่อ
ว่าเสื่อมจากลาภสักการะ เพราะขาดแคลนนาฬานั้นได้หรือ

ม. หามิได้ ผู้รักษาพระทวารอันความริษยาครอบงำแล้ว จึงห้ามเครื่องบรรณาการ
นั้นเสีย แต่ว่าเครื่องบรรณาการย่อมเกิดมีแด่พระเจ้าจักรพรรดิ โดยพระทวารอันตั้งหมั่นเท่า
แสนเท่า

(๑) เรื่องนี้ พระพุทธโฆษาจารย์เล่าไว้ในอรรถกถาธรรมบทว่า คราวหนึ่งพระพุทธเจ้า
ทรงเห็นอุปนิสัยที่จะได้เป็น พระโสดาบันของเหล่านางกุมาริกาชาวปัญจสารคาม จึงเสด็จเข้าไปอยู่
ในหมู่บ้านนั้น วันหนึ่งเป็นวันนักขัตฤกษ์พระพุทธองค์เสด็จไปบิณฑบาต แต่ไม่มีใครนำอาหาร
บิณฑบาตมาถวาย เพราะมารเข้าสิงในสรีระของชาวบ้านเสีย

น. ตัวอย่างนั้นแลฉันใด นี้ฉันนั้นเหมือนกัน การที่มารผู้มีจิตคิดริษยา สิง ชาว บ้านบัญญัติสารคามมิให้ถวายอาหารบิณฑบาตแด่พระพุทธเจ้า นั้น ไซ้ว่าพระองค์จะขาดแคลนจาก อาหารบิณฑบาตก็หาไม่ พระองค์กลับร่ำรวย เพราะเหล่าเทวดาพากันถือเอาของทิพย์เข้าไป ถวายแด่พระพุทธเจ้า

ม. เธอฉลาดว่า

จบภควโต ลากันตรรายปัญหา

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน คำที่เธอว่า “พระพุทธเจ้าทรงนำ เฉพาะแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์สุขมาให้แก่ประชาชนนั้น” จริงเสมอไปหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพรพระ จริงเสมอ

ม. ถ้าจริงเสมอ ทำไมพระพุทธองค์จึงทรงแสดงอักษิณโรปมสูตร^(๑) ซึ่งเกิดผล ร้ายจนถึงกระทำให้พระภิกษุตั้ง ๖๐ รูปกระอักเลือดเล่า

น. ขอถวายพรพระ การที่ภิกษุตั้ง ๖๐ รูปกระอักเลือดนั้นเป็นเพราะความชั่วที่ตัว กระทำไว้ตามมาให้ผลต่างหาก

ม. ถึงเช่นนั้น ถ้าพระพุทธองค์ไม่ทรงแสดงพระสูตรนั้น ท่านเหล่านั้นก็คงไม่ กระอักเลือด

น. ก็ถ้ากระอักเลือดเป็นเป็นเพราะการทรงแสดงพระสูตรนั้นไซ้ ไฉนพระภิกษุ เหล่าอื่นจึงไม่เป็นเช่นนั้นด้วยเล่า ขอถวายพรพระ นี้เพราะเป็นด้วยผลของความชั่วที่ตัวกระทำ เป็นเหตุ จึงเกิดผลร้ายเฉพาะแต่พวกเหล่านั้น

(๑) พระสูตรนี้มาในสัตตกนิบาตอังกุตตนิกาย มีใจความว่า “วันหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จ ไปทอดพระเนตรเห็นไฟกองใหญ่ ซึ่งกำลังลุกโชนอยู่ จึงดำรัสสั่งให้พระภิกษุทั้งหลายดูแล้วทรง เปรียบให้ฟังว่า ไฟแม้จะร้อนสักเพียงไร ก็ยังร้อนไม่เท่าความร้อนซึ่งเป็นผลแห่งความชั่ว” ในพระ สูตรนั้นกล่าวต่อไปว่า เวลานั้นมีภิกษุส่วนหนึ่ง จำนวน ๖๐ รูปเป็นผู้ละเมิดพระพุทธบัญญัติล่วง ปรหมปราชิกสิกขาบท เมื่อได้ฟังพระพุทธโอวาทดังนั้น ต่างก็กระอักเลือดออกมา

ม. แต่ความเห็นข้าพเจ้าว่า ถ้าพระพุทธรองค์ไม่ทรงแสดงพระสูตรนั้นเสียเลย ผลร้ายอันนั้นก็คงจะไม่มีเป็นแน่

น. อาตมภาพจะเปรียบถวาย ธรรมคาช่างไม้ ถ้าไม้เสียตายเนื้อไม้อยู่ จะกระทำไม้ที่คดทึงอให้ตรงได้หรือไม่

ม. ไม่ได้สิเธอ ตรงไหนคดงอมีงอน ก็ต้องถากทิ้งเสีย ไม้เนั้นจึงจะตรงได้ตามความประสงค์

น. ขอถวายพระพร พระพุทธรเจ้าก็เป็นเช่นเดียวกันกับช่างไม้เนั้นแล คือพุทธรบริษัทเหล่าใดคดงอจนทรงกระทำให้ตรงด้วยอาการปรกติไม่ได้ พระองค์ก็ต้องถากทิ้งเสียโดยทำนองที่ทรงแสดงโทษของความชั่วอย่างหนัก ให้เกิดความเกรงกลัว และให้ได้รับโทษเพื่อจะให้หลาบจำไม่กระทำต่อไปอีก อนึ่งถ้าพระพุทธรองค์จะมัวทรงคำนึงถึงความทุกข์เฉพาะของพระภิกษุ ๖๐ รูปเนั้นแล้วไม่แสดงพระสูตรนี้ พระภิกษุอีกจำนวนมากก็จะได้บรรลุมรรคผลตามโอกาสอันควรของตน ขอถวายพระพร ที่มีเป็นเช่นเนั้น ก็เพราะว่าพระพุทธรองค์ทรงพิจารณาเห็นว่า การแสดงพระธรรมเทศนาเรื่องนี้ เหมาะแก่ที่จะคตินิสังขของผู้ฝ่าฝืนพระพุทธรบัญญัติ ให้ละความประพฤติกอนั้น กลับใจมาดำเนินทางตรง แล้วบรรลุมรรคผลตามอุปนิสัยสามารถของตน ๆ

ขอถวายพระพร เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ต้องจัดว่า พระพุทธรองค์ทรงนำเฉพาะแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์สุขมาให้แก่ประชุมชนทั้งเนั้น

ม. จริงอย่างเธอว่า

จบศัพท์สัตตหิตจรณปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธรเจ้าตรัสไว้ว่า โลกุตตรธรรมเป็นธรรมประเสริฐสูงสุดทั้งนี้มิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัสเนั้นแล

ม. ถ้าอย่างเนั้น เหตุไฉนฆราวาสที่เป็นโสดาบันซึ่งได้บรรลุโลกุตตรธรรมขั้นต้นแล้ว จึงต้องกราบไหว้พระภิกษุสามเณรที่ยังเป็นปุถุชนอยู่เล่า

น. ขอถวายพระพร เหตุว่าพระภิกษุหรือสามเณรเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งสมณเพศอันเป็นเพศสูงสุดเพราะกอบด้วยคุณธรรมมากอย่างมากระการ ส่วนฆราวาสเนั้นแม้จะได้บรรลุคุณ

ธรรมมีภูมิสูงกว่า แต่ก็เป็นเพศที่มีคุณธรรมต่ำกว่า เพราะฉะนั้นจึงต้องกราบไหว้พระภิกษุ สามเณรซึ่งทรงเพศอันบริบูรณ์ด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เปรียบเหมือนพระราชกุมารทรงศึกษา ศิลปวิทยาในสำนักปุโรหิต ครั้นถึงสมัยเมื่อได้ชนทรงราชย์แล้ว ก็ยังควรกระทำความเคารพ ปุโรหิตผู้มีสกุลต่ำกว่าแต่มีฐานะเป็นอาจารย์จะนั้น

ม. เข้าใจละ

จบเสฏฐัมมปัญหา

ปัญหาที่ ๘

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ที่เชื่อว่าพระพุทธเจ้ามีบริษัทปรองดองพร้อมเพรียงกันดังนี้ จริงหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร จริง

ม. ถ้าจริง เหตุไฉนพระเทวทัตจึงชักชวนพระภิกษุพุทธบริษัทถึง ๕๐๐ แยกหมู่ แยกคณะออกไปได้เล่า

น. เพราะเหตุเครื่องทำลายหมู่คณะมีอยู่ ขอถวายพระพร เมื่อเหตุ^(๑) อย่างนั้น มีอยู่ แม้มารดาบิดาก็อ้อมแตกจากบุตร การที่บัณฑิตทั้งหลายสรรเสริญพระพุทธเจ้าว่า มีบริษัทไม่แตกพร้อมเพรียงกันดี ก็เป็นด้วยเหตุพระพุทธรายาอันบริบูรณ์ด้วยสังคหวัตถุธรรม ๔ ประการ^(๒) ซึ่งเป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวหัวใจให้กลมเกลียวกันได้

ม. เธอฉลาดว่า

จบตถาคตอเภชชปริสปัญหา

(๑) เหตุที่จะให้พระเทวทัตทำลายคณะสงฆ์นั้น ในอรรถกถาธรรมบทและในชาดกว่า “เนื่องด้วยหมู่ชนเห็นพระเทวทัตทำร้ายพระพุทธเจ้าด้วยประการต่าง ๆ มกฺลิ่งห็นเป็นตน ก็สั่นความ นับถือพระเทวทัต แม้จนภิกษาหารก็ไม่มีใครถวาย เมื่อพระเทวทัตได้รับความหายนะเช่นนั้น ก็คิด หาอุบายที่จะกลบความชั่วของตน จึงเข้าไปทูลพระพุทธเจ้า ขอให้ทรงบัญญัติวัตร ๕ ประการ ให้เป็น ปฏิปทาชนอุกฤษฏชน คือ:-

- ๑) ภิกษุพึงถือการอยู่ป่าตลอดชีวิต เข้ามาอยู่ในแดนบ้านไม่ได้
- ๒) ภิกษุพึงถือการเที่ยววิณทนาตลอดชีวิต รับนิมนต์ไม่ได้
- ๓) ภิกษุพึงถือทรงผ้าบังสุกุลตลอดชีวิต รับจีวรของพวกกถุหบดีไม่ได้
- ๔) ภิกษุพึงถือการอยู่โคนไม้ตลอดชีวิต เข้าไปสู่ที่มุงที่บังไม่ได้
- ๕) ภิกษุไม่พึงฉนปลาและเนื้อ

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน คำที่เธอว่าคนไม่รู้จักบาปทำบาปมากนั้น จะมีแย้งกับพระพุทธบัญญัติที่ว่า อาบัติย่อมไม่มีแก่พระภิกษุผู้ไม่รู้หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ไม่แย้ง คำที่อาตมภาพทูลไปแล้วนั้น กล่าวตามปรกติแห่งคนที่ไม่รู้จักบาป ขอถวายพระพร อันคนที่ไม่รู้จักบาปนั้น ย่อมไม่มีความละอายในการที่ตนกระทำความชั่ว และย่อมไม่กลัวต่อผลของความชั่วนั้น ๆ สมัครงใจทำเท่าใด ก็ย่อมทำได้เท่านั้น เมื่อการกระทำความชั่วมาก ก็ต้องรับผลของความชั่วมากตามกัน เพราะฉะนั้นอาตมภาพจึงทูลว่าคนที่ไม่รู้จักบาปทำบาป มาก ส่วนพระพุทธบัญญัตินี้มีบางสิกขาบทซึ่งเมื่อภิกษุละเมิดโดยมิได้เจตนา เช่นกล่าวเท็จโดยสำคัญผิด ท่านก็ไม่ปรับอาบัติแก่ภิกษุรูปนั้น

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบอชานนโตปาปกรณอุปญญปัญหา

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน พระพุทธพจน์ที่ว่า พระองค์มิได้ทรงกระทำในพระฤทัยว่า เราบริหารภิกษุสงฆ์ หรือภิกษุสงฆ์มีตัวเราเป็นที่พึ่งนั้น^(๑) มีจริงหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีจริง

แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงอำนาจตาม (เห็นจะทรงเกรงว่าจะ กลายเป็น อัดตกิลม ถา นุ โยค การทำตนให้ลำบากเปล่า และทรงเห็นว่า พระภิกษุมีอาชีพเนื่องด้วยผู้อื่น) พระเทวทัตจึงประกาศความข้อนั้นกะคณะสงฆ์ว่า ภิกษุรูปใดใครจะพ้นจากทุกข์ ก็ทรงมาประพฤติพรหมจรรย์ในเรา ๆ ฝ่ายพระภิกษุที่บวชใหม่และโง่เขลา เมื่อทราบปฏิบัติทางซึ่งพระเทวทัตคิดเห็นดังนั้นก็พลายเห็นดีไปด้วย จึงย้ายไปอยู่ในปกครองของพระเทวทัต”

(๒) ๑. ทาน การให้บิณฑบาตของ ๆ ตนแก่ผู้สมควรให้

๒. บิณฑบาต เจริญวาจาที่อ่อนหวาน

๓. อุตถจริยา ประพฤติสิ่งที่ประเสริฐแก่ผู้อื่น

๔. สมนัตตตา ความเป็นคนมีตนเสมอไม่ถือตัว

(๑) ดูเรื่องเดิมที่เชิงอรธแห่งปัญหาที่ ๒ วรรคน

ม. ถ้าอย่างนั้น เหตุไฉนเมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงคุณของพระเมตไตรยจึงตรัสว่า พระเมตไตรยจักบริหารภิกษุสงฆ์จำนวนตั้งพันเหมือนบริหารภิกษุสงฆ์จำนวนร้อย^(๑) ในบัดนี้ฉะฉินเล่า

น. ขอถวายพระพร เหตุที่พระพุทธองค์ตรัสคำตั้นนั้นก็เพราะว่าความรัก ความเยื่อใย ความยึดถือว่าเราว่าของเรา พระองค์ตรัสเสียเด็ดขาดแล้ว ก็แต่ว่าความพะพิงอาศัยยังมีอยู่ตามธรรมดา เพราะฉะนั้นพระองค์จึงตรัสคำเปรียบเบื้องหลังนี้ได้

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบ

น. ขอถวายพระพร แผ่นดินเป็นที่อยู่อาศัยของหมู่สัตว์ แต่ทว่าแผ่นดินหารู้สึกว่าตัวเป็นที่อาศัยของเหล่าสัตว์ไม่ ฉะนั้นใดพระพุทธเจ้าก็ฉะฉินนั้นเหมือนกัน พระองค์ยอมเป็นที่พึ่งพำนักของหมู่สัตว์มีเราเป็นที่พึ่งอาศัยไม่

ม. เข้าใจละ

จบภิกขุคณอปেকขภาวปัญหา

จบวรรคที่ ๒

วรรคที่ ๓

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัสอยู่ว่า การสำรวมกายวาจาใจย่อมเป็นความดียิ่งประโยชน์ให้สำเร็จฉะฉินมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ตรัสตั้นจริง

ม. ก็ถ้าอย่างนั้น เหตุไรเล่าพระพุทธองค์จึงทรงแสดงอวยวะที่ลับให้เสละพราหมณ์ดูในที่ประชุม^(๒)

(๑) ดุจกัถวัตติสูตร ที่ฉนีกาย ปาฎิกวรรค

(๒) เรื่องนี้ขอนำใจความในเสลสูตร (มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก) มากล่าวไว้ก่อน คือ เดิมมีพราหมณ์ผู้หนึ่งขอเสละมีศิษย์มาก วันหนึ่งพากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ที่อังกุตตราปชนบท เบื้องต้นเสละพราหมณ์ก็เริ่มตรวจดูพระลักษณะของพระพุทธเจ้าตามตำรามหาปริสลักษณะที่ตนได้เล่าเรียนมา ที่สุดเกิดความสงสัยขึ้นว่า พระชีวหาจะยาวและเมือห่อเข้าแล้วก็สอดเข้าไปในช่องพระกรรณและพระนาสิกทั้ง ๒ ได้หรือไม่ อีกประการหนึ่งอวยวะที่ลับจะตั้งอยู่ในฝักคุดของโคหรือไม่ พระพุทธองค์ทรงทราบวาระจิตของเสละพราหมณ์ดังนั้นจึงทรงกระทำให้ปรากฏ เสละพราหมณ์ก็แน่ใจว่า พระลักษณะครบ ๓๒ ตามคัมภีร์มหาปริสลักษณะไม่มีบกพร่อง แต่ก็ยังไม่เชื่อว่า

น. เหตุว่า เสดะพราหมณ์เกิดความสงสัยเรื่องอวัยวะกลับของพระพุทธเจ้าว่า มีหรือไม่มี พระองค์ทรงทราบด้วยพระญาณ จึงทรงแสดงอวัยวะเปรียบอย่างนั้นให้พราหมณ์เห็นด้วยพระพุทธฤทธิ์ ขอถวายพระพร แต่เฉพาะเสดะพราหมณ์เท่านั้นซึ่งเป็นผู้ได้เห็นอวัยวะนั้น

ม. ก็เอาออกแสดงในที่ประชุม แต่เหตุไรจึงว่าเห็น เฉพาะพราหมณ์คนเดียวเท่านั้นเล่า คุณาสงสัยจริงเชอ

น. อาตมภาพจะยกตัวอย่างมาเปรียบถวาย เหมือนคนเจ็บซึ่งมีญาติมิตรพากันพร้อม แวดล้อมกันอยู่รอบข้าง ขอถวายพระพร เวลาเมื่อคนเจ็บได้รับทุกข์เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ พวกญาติมิตรจะแลเห็นหรือรู้สึกเวทนานั้น ๆ ด้วยหรือไม่

ม. จะไปพากันเห็นหรือรู้สึกด้วยได้อย่างไรเล่าเชอ นอกจากผู้เจ็บเอง

จะเป็นพระพุทธเจ้าจริงหรือไม่ จึงคิดว่าต้องพรรณนาพระคุณของพระองค์ในที่เฉพาะพระพักตร์ฟัง การมดู คิดแล้วจึงกล่าวคำสรรเสริญ เป็นต้นว่า พระองค์มีพระสรีรกายบริบูรณ์งดงาม มีพระหทัยปลอดโปร่งไม่เป็นที่เบียดเบียนของประชมนชน ก็เมื่อพระองค์ทรงประกอบด้วยพระคุณสมบัติเช่นนั้น นำจะครองเพศฆราวาสเป็นพระเจ้าจักรพรรด เพราะฉะนั้นขอพระองค์ได้เสด็จไปครองราชสมบัติเถิด (ข้อความตรงนทเกิดเป็นปัญหาที่ ๑ วรรคที่ ๔ ขน) และพระพุทธองค์ตรัสเสริมว่า เวลานเราเป็นธรรมราชาอยู่แล้ว ได้ยังจักรกัธธรรมให้เป็นไป มีสารบุตรเป็นเสนาบดี (ความข้อนี้เกิดเป็นปัญหาที่ ๒ วรรคที่ ๖ ขน) ในที่สุดเสดะพราหมณ์ก็เลื่อมใส ทูลขออุปสมบทประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา

อันขอทว่า พระพุทธเจ้ามีพระชีวหายาวและทรงทำได้ ดังนั้น ถ้าจะว่าตามวิสัยแห่งมนุษย์ ก็น่าจะได้แก่การที่พระองค์มีพระลักษณะเพียงบอกให้รู้ว่าตรัสทันหูคน และฉลาดพอที่จะทรงตั้งทฐิมานะของผู้ตั้งใจฟังให้ออนมาตามพระพุทธโอวาทได้ เหตุนี้เมื่อเสดะพราหมณ์ตรวจดูพระลักษณะแล้ว แต่ยังไม่เชื่อใจ จึงสรรเสริญพระคุณขในในที่เฉพาะพระพักตร์ เพื่อฟังการสอบดูว่าจะมีปฏิญาณในเชิงดำรัสเพียงไร

ส่วนขอทว่า พระองค์ทรงกระทำอวัยวะกลับให้ปรากฏนั้น น่าจะเป็นเช่นนั้น คือเสดะพราหมณ์เห็นได้เช่นนั้น ด้วยมีพระลักษณะอนบอ เพราะปรากฏตามพระสูตรว่า เสดะพราหมณ์เป็นผู้จับไตรเพท และก็มีกรอน ๆ ตลอดจนตำราทายพระมหาปริสลักษณะ และเมื่อมาถึงพระพุทธเจ้าก็เริ่มตรวจดูพระลักษณะก่อน ซึ่งส่อว่ามีความสนใจในการพินิจดูลักษณะอยู่ ๆ ก็มหาปริสลักษณะนั้น มีลักษณะกลับอยู่อย่าง ๑ ซึ่งพอจะนำมาพิสูจน์ได้ คือจำนวนฟัน ๔๐ ซ (ล่าง ๒๐ บน ๒๐) พระลักษณะนี้ไม่ปรากฏว่า เสดะพราหมณ์ได้ให้พระพุทธเจ้าทรงอาพระโษษฐ้ออกให้นับ และก็ไม่น่าจะทูลร้องขอเช่นนั้น เพราะตัวเพ่งเป็นแขกใหม่และเป็นแขกชนเจาลัทธ ซึ่งมีความไม่น่าจะล่วงเกินจนเสียกริยาสุภาพลงปานนั้น เรื่องนตำรานรลักษณะบางตำราวา คนชำนาญดูลักษณะเมื่อดูกลางแล้ว อาจจะทำวามพันอยู่เท่านั้น แม้เสดะพราหมณ์ก็น่าจะประจักษ์อยู่เช่นนั้นเป็นแน่ จึงไม่ปรากฏว่ามีความสงสัยจำนวนพระทนต์ด้วย ก็เมื่อจำนวนพระทนต์รู้ได้ด้วยมีพระลักษณะอนบอ เช่นนั้น อวัยวะกลับอันตั้งอยู่ในฝักคุดของโค ก็น่าจะมีพระลักษณะอนบอไว้เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นเสดะพราหมณ์จึงรู้เห็นได้ และตามพระสูตรก็เห็นแต่เสดะพราหมณ์ผู้เดียวด้วย แท้จริง ไม่น่าเชื่อว่าพระพุทธองค์จะทรงเปิดเผยให้ดู แม้จะทรงนิรมิตอวัยวะเปรียบให้เห็น ก็ไม่พ้นจากเสียพระกริยา

น. นั้นแลฉันใด นี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน พระพุทธองค์ทรงนิรมิตอวยวะเปรียบด้วย
อวยวะที่ลับนั้นด้วยพระพุทธฤทธิ์ ก็ด้วยมีพระพุทธประสงค์เจาะจงจะให้เสละพราหมณ์เห็นแต่
ผู้เดียว เพื่อจะได้สิ้นความสงสัย ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยเบื้องต้นที่จะนำเสละพราหมณ์ไปสู่มรรคผล
ขอถวายพระพร พระพุทธองค์ย่อมทรงนำเวไนยสัตว์ไปสู่พระอริยมรรคอริยผลด้วยวิธีการต่างๆ
ประหนึ่งแพทย์ผู้ฉลาดเห็นคนเจ็บทราบอาการแจ้งชัดแล้ว ควรถ่ายก็ให้ถ่าย ควรชะโลมก็ให้
ชะโลม ควรรมก็ให้รม มุ่งแต่จะให้โรคบรรเทาและหายฉะนั้น
ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบวัตถุกุศุทสสนปัญหา

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน พระสารีบุตรกล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้า
มีพระมรรยาทอ่อนโยน พระวาจาอ่อนหวาน ฉะนั้นมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัสนั้นแล

ม. ถ้าอย่างนั้น เหตุไฉนพระพุทธองค์จึงตรัสเรียกพระสุทินกถันทกบุตร^(๑) โดย
ทรงใช้คำว่า “โมฆบุรุษ” (บุรุษเปล่า) เล่า

น. ขอถวายพระพร อันลักษณะแห่งคำว่าโมฆบุรุษนั้น หยาบคายจริง แต่การที่
พระพุทธองค์ทรงนำมาตรัสเรียกพระสุทินผู้กระทำผิดนั้น หากจัดเป็นคำหยาบไม่ เพราะพระ-
องค์ตรัสด้วยมีพระฤทัยกอบด้วยเมตตากรุณา ประหนึ่งคำที่มารดาบิดาว่าบุตรผู้กระทำผิดด้วย
หวังจะสั่งสอนฉะนั้น

ม. ธรรมดาผู้ทำเขา แม้จะว่าไปตามความจริง ก็จัดว่าผิดนี่ขอ

น. ตามที่พระองค์ตรัสนั้น ผู้ทำมีความเจตนาร้ายต่อผู้กระทำผิด ซึ่งผิดกับพระ-
ฤทัยของพระพุทธเจ้า อันประกอบไปด้วยพรหมวิหารธรรม ขอถวายพระพร อาत्मภาพขอ
ทูลถามพระองค์ว่า ผู้กระทำผิดควรจะได้รับสักการะหรือได้รับโทษ

ม. ก็ต้องรับโทษตามกระทรวงแห่งความผิดสิขอ

แต่เหตุไฉน จึงกล่าวไว้ในพระสูตรเช่นนั้น ข้อนั้นจะเป็นเพราะพระคันถรจนาคารยต้องการ
จะแสดงพุทธานิหาร และจะแสดงพระลักษณะให้เห็นชัด ว่า ทรงมีครบ ๓๒ ประการตามคัมภีร์มหา-
ปริสสลักษณะ เพื่อมิให้เกิดเป็นปัญหาขึ้นๆ

(๑) พระสุทินเป็นบุตรเศรษฐีในเมืองเวสาลี ออกบวชเมื่อมีภรรยาแล้วแต่ยังไม่มีบุตร
บิดาวิงวอนขอให้กลับไปสมรสด้วยใครจะได้หลานไว้ครองสกุล พระสุทินไปกระทำตามความ
ประสงค์ของบิดา เรื่องนี้เป็นต้นบัญญัติปฐมปาราชิกสิกขาบท

น. ถ้าเป็นเช่นนั้น เพียงคำว่าโมฆบุรุษซึ่งพระพุทธองค์ตรัสใช้เป็นคำเรียกพระ-
สุทินผู้กระทำผิดนั้น จะจัดว่าพระองค์ตรัสคำพยาบจะได้อะไร หรือ ขอถวายพระพร พระพุทธองค์
ย่อมมีพระมรรยาทางมอญโยน พระวาจาไพเราะจับใจ พระทศกัณฐ์เฉียบแหลมฉลาดในวิธีที่จะ
ทรงสั่งสอน เมื่อทรงเห็นว่าประชุมชนจะได้บรรลุผล หรือที่พูดเพียงจะให้ละพยศอันร้าย
ได้ด้วยวิธีใด ก็ทรงใช้วิธีนั้น เพราะทรงมุ่งเฉพาะแต่ผลอันดีงาม เป็นประโยชน์สุขแก่เวไนย-
สัตว์เท่านั้น

จบตลาคพรุสวาจนนตลตีปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามลิந்தร์สถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัสว่า ต้นไม้ไม่มี
เจตนาเจรจาไม่ได้ ฉะนั้น แต่เหตุไรจึงตรัสว่าต้นสะคร้อพูดกับพราหมณ์^(๑) ฉะนั้นอีกเล่า ฟังดู
ไม่สมกันเลย

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร พระพุทธพจน์ต้นนั้น พระองค์ตรัสตาม
ความเป็นจริง เพราะว่าต้นไม้ไม่มีจิตใจจึงพูดไม่ได้ ส่วนคำว่าต้นสะคร้อในคำหลังนั้น พระองค์
ทรงหมายถึงเทวดาผู้ซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้ และที่ตรัสเป็นคำสามัญคตินั้น ก็เพราะตรัสตามโลก
บัญญัติเหมือนคำที่เรียกกันว่า เกวียนข้าวเปลือก ซึ่งที่จริงเป็นเกวียนบรรทุกข้าวเปลือก หา
ใช้เกวียนทำด้วยข้าวเปลือกไม่

ม. เข้าใจละ

จบรูกขเจตนาเจตนาปัญหา

ฝ่ายรูกขเทวดารู้ว่าเขาจะมาตัดต้นสะคร้อ เพราะหมี่เป็นเหตุ จึงแปลงเพศเป็นบุรุษไปหา
ภราทวาชพราหมณ์ได้ถามความประสงค์แล้วจึงแนะนำ เมื่อเอาไม้สะคร้อไปทำรถ ถ้าได้หนังกอหมี่
มาหุ้มกงรถ กงรถจะมั่นคงนัก ที่สุดพราหมณ์ก็กระทำตามคำแนะนำของเทวดาและหมี่ ชาดกนี้
พระพุทธองค์ทรงนำมาเป็นตัวอย่างแห่งการผูกเวรซึ่งกันและกัน

(๑) เรื่องเดิม (พื้นทนต์ชาดก เตรสนิบาด) ว่า มีหมี่ตัว ๑ นอนหลับอยู่ที่ใต้ต้นสะคร้อ
เพื่ออุลมพดกั้งสะคร้อแห่งหักลงมาทับคอหมี่ หมี่เข้าใจว่าเทวดาผู้ส่งทนต์ต้นสะคร้อข่มเหง จึงผูก
พยาบาท วันหนึ่งหมี่ได้นำภราทวาชพราหมณ์ผู้เป็นช่างไม้ไปตัดต้นสะคร้อ เพื่อจะให้ตัดทำลายวิมาน
เทวดาเสียให้สมแค้น

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าเสวยพระกระยาหารของนายจุนท์แล้ว ก็ทรงพระประชวรเสด็จเข้าสู่ปรินิพพาน ฉะนั้นมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัสนั้นแล

ม. ถ้ากระนั้น จะมีเป็นอันว่า การถวายอาหารบิณฑบาตของนายจุนท์กระทำให้พระพุทธเจ้าต้องเสด็จเข้าสู่ปรินิพพานหรือ

น. มิใช่อย่างนั้น ขอถวายพระพร การถวายอาหารบิณฑบาตของนายจุนท์นั้น หาได้เป็นการทอนพระชนมายุของพระพุทธองค์ไม่เลย เพราะว่าก่อนแต่วันนั้นพระองค์ก็แนพระหฤทัยอยู่แล้วว่าจักต้องนิพพานในวันนั้นแน่นอน

ม. ก็แลเหตุอะไรเล่า พระพุทธองค์จึงตรัสยกย่องท่านนั้นว่ามีผลอันสูงส่งล้ำเลิศยิ่งถึงกะทรงเทียบเท่าดับผลทานของนางสุชาดา ผู้ถวายเมื่อก่อนหน้าตรัสรู้

น. ขอถวายพระพร เหตุที่ทำให้การถวายอาหารบิณฑบาตของนายจุนท์มีผลอันสูงส่งยิ่งใหญ่นั้น ก็เพราะว่าพระพุทธองค์ทรงเสวยอาหารบิณฑบาตนั้นแล้ว ตอนปัจฉิมยามก็เสด็จเข้าสู่อนุป্পวิหารสมบัติ^(๑) ๔ ประการโดยอนุโลมและปฎิโลม ครั้นแล้วก็เสด็จปรินิพพาน

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบเทวบีณฑบาตมหัปผลภาวปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัสไว้ต่อหน้าพระอานนท์ว่า ท่านทั้งหลายจงอย่าได้ชวนชวายเป็นการบูชาสรีระของตถาคตเลย ฉะนั้นมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ตรัสดังนั้นจริง

(๑) อนุป্পวิหารสมบัติ คือ สมบัติธรรมเป็นเครื่องอยู่โดยลำดับกันมี ๕ คือรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๑ สัญญาเวทียตนิโรธ ๑

ม. ก็เหตุไร พระพุทธองค์จึงตรัสไว้อีกว่า จงบูชาธาตุของบุคคลผู้ควรบูชา^(๑)
จะนอกเล่า

น. ขอถวายพระพร พระพุทธพจน์ต้น พระองค์ตรัสด้วยมุ่งพระเหตุที่จะเตือน
พระภิกษุมิให้ใส่ใจในการที่จะต้องชวนชวายในการบูชา แล้วจะได้มีโอกาสพิจารณาสังขารทั้ง
หลายให้รู้จริงเห็นจริงตามคตินิธรรมตา ส่วนพระพุทธพจน์หลังนี้ พระองค์ตรัสให้เป็นกิจสัมมา
ปฏิบัติทาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ม. เธอจะหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนการเรียนศิลปอันเกี่ยวด้วยช่างม้ารถนุเป็นกิจ
ของพวกกษัตริย์ การเรียนไตรเพทและลักษณะศาสตร์เป็นกิจของพวกพราหมณ์ การเรียน
กสิกรรมเป็นกิจของพวกเวศย์ การเรียนวิชาพลกฏานเป็นกิจของพวกศูทรนั้นฉันใด การบูชา
พระสรีระผู้ควรบูชาก็ฉันนั้นเหมือนกัน มิใช่เป็นกิจที่พระภิกษุผู้มีหน้าที่ทำลายบาปอกุศลทั้ง
หลายจะพึงกระทำ เป็นกิจโดยตรงของเทวดาและมนุษย์ผู้หวังบุญกุศล จะต้องกระทำการชวน
ชวายไปตามรูปและภาวะของตน ๆ

ม. เข้าใจละ

จบพุทธปธานุญญาตบัตถา

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ที่เธอว่าพระพุทธองค์เสด็จดำเนินไป
ทางไหน แผ่นดินซึ่งไม่มีเจตนาแห่งใดลุ่มก็ฟูขึ้น แห่งใดดอนก็ยุบลง เรียบราบเสมอกัน ฉะนั้น
มิใช่หรือ

(๑) เรื่องเดิมที่จะให้เกิดปัญหานี้มีอยู่ดังนี้ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงประจวบกาลจะนิพพาน
พระอานนท์พุทธอุปัชฌาย์ทูลถามถึงการที่พุทธสาวกจะพึงปฏิบัติในพระพุทธสรีระอย่างไรพระพุทธองค์
จึงตรัสว่า เหล่าภิกษุจงมุ่งหมายดับทุกข์ดับกิเลสอันเป็นประโยชน์ของตนเถิด อย่าได้ชวนชวายในการ
บูชาพระสรีระของตถาคตเลย เพราะว่ากิจนั้น ๆ เป็นธุระของกษัตริย์พราหมณ์คฤหบดีผู้เป็นบัณฑิต
แต่พระอานนท์เป็นผู้เป็นไปในอำนาจแห่งเหตุ จึงทูลย้อนถามว่า ก็เมื่อบัณฑิตยชนนั้น ๆ จะบูชา จะ
พึงปฏิบัติในพระพุทธสรีระอย่างไร พระพุทธองค์จึงตรัสให้ปฏิบัติอย่างเดียวกันกับสรีระของพระเจ้า
จักรพรรดิ และตรัสว่า แม้อริราชศัตรูก็พึงทำสถูปบรรจุไว้ ณ ทางสี่แพร่งเช่นเดียวกัน เพื่อจะได้เป็นที่
สักการบูชาของหมู่ชนอันมาแต่ทิศทั้ง ๔

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัสนั้นแล

ม. ก็เป็นเหตุไฉน พระบาทของพระพุทธเจ้าจึงถูกสะเก็ดหินกระทบ

น. เป็นเพราะสะเก็ดหินนั้นมิได้ตกลงตามธรรมดาของตน ตกลงมาด้วยความเพียรพยายามของพระเทวทัต ขอถวายพระพร พระเทวทัตผูกอาฆาตในพระพุทธเจ้ามานานจึงพยายามกลิ้งหินก้อนโตขนาดเท่าเรือนยอด หวังจะให้ทับพระพุทธเจ้าแต่มีภูเขา ๒ ภูเขาผูกชันมารับไว้ ด้วยกำลังแห่งการกระทบกันนั้น จึงมีสะเก็ดหินกระเด็นไปตอ้งพระบาทพระพุทธเจ้าเข้า

ม. ก็มีภูเขาผูกชันมารับตอ้ง ๒ ภูเขาแล้ว ทำไมจึงกระเด็นลงไปถูกได้อีกเล่า

น. ขอถวายพระพร แม้มือของรองรับแล้ว แต่ก็ยังร่วไหลไปได้เหมือนเทน้ำลงในฝ่ามือ น้ำก็ย่อมร่วไหลออกตามนิ้วมือได้ฉะนั้น

ม. เอาละข้อนั้นข้าพเจ้าเข้าใจ แต่มาสงสัยว่า ทำไมสะเก็ดหินจึงไม่กระทำความเคาพยำเกรงเหมือนอย่างแผ่นดินใหญ่บ้างเล่า

น. ขอถวายพระพร เหตุปัจจัยที่จะไม่ให้กระทำความเคาพยำเกรงมีอยู่ดังนี้ คือ อำนาจแห่งราคะ, อำนาจแห่งโทสะ, อำนาจแห่งโมหะ, อำนาจแห่งโลภะ, อำนาจแห่งความพยาบาท, อำนาจแห่งมานะ, อำนาจแห่งอิทิมานะ, ความไม่นิยมนับถือ, ความเป็นคนเลว, ความไม่มีอิสระแก่ตน, ความตระหนี่ตน, ความสาละวนแต่การงาน

ขอถวายพระพร ก็และสะเก็ดหินชั้นนั้นตกลงมาด้วยอำนาจความพยาบาทของพระเทวทัต แยกออกเพราะกระทบกัน เหตุกำลังแรงนั้นแลสะเก็ดหินจึงกระเด็นไปถูกพระบาทพระพุทธเจ้าเข้า เหมือนละอองอันกำลังลมพัดหอบไป ย่อมกระจายไปทั่วทิศฉะนั้น

ม. ฟังได้

จบภควโตปาถบัพถิกปฏิบัติปัญหา

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัสว่า การไม่บริโภคนิโคชนะที่ได้มาจากการกล่าวขับคาถา (พูดเทียมขอ) เป็นจารีตของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ฉะนั้นมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ที่ตรัสนั้นแล

ม. ก็ถ้าอย่างนั้น เหตุไรเมื่อพระพุทธองค์ตรัสอนุปฺพพิกธา^(๑) จึงทรงยกทานกถา
ตรัสพรรณนาถึงทานการให้และผลของการให้ เป็นกถาหนึ่งและตรัสไว้ในเบื้องต้นด้วยเล่า จน
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายพากันยินดีถวายทาน ตามพระดำรัสที่ตรัสสอนนั้น

น. ขอถวายพระพร เหตุที่พระพุทธเจ้าตรัสอนุปฺพพิกธาทรงยกทานการให้เป็นข้อ
หนึ่ง และตรัสไว้ในเบื้องต้นด้วยนั้นก็เพราะว่าการบริจาคทานย่อมเป็นบัจจยแห่งการอำนวย
ประโยชน์สุขได้ประการหนึ่ง และทั้งเป็นจุดจบในขั้นต้นที่ชักจูงใจทายกให้ก้าวหน้าต่อไปยังคุณ
เบื้องต้น เหตุนี้พระองค์จึงตรัสสอนและทรงชี้แจงก่อนธรรมข้ออื่น ขอถวายพระพร เนื่องด้วย
พระพุทธองค์ทรงแสดงทานและผลของทานให้ทายกผู้บริจาคทานฟังเช่นนั้น พระองค์จึงทรง
บัญญัติกฎเกณฑ์ห้ามมิให้ภิกษุแสวงหาในทางที่ผิดจากพุทธจารีต เช่นทรงห้ามมิให้ออกปาก
ขอของต่อคนที่ไม่ควรขอ หรือในเวลาที่ไม่ควรขอเป็นต้นเพื่อจะได้เป็นระเบียบให้พระภิกษุ
ประพฤติตนสมควรแก่ทักษิณาทานนั้น ๆ และทั้งจะได้เป็นบัจจยส่งเสริมทานสมบัติให้เกิดผล
ไพบูรณ์ยิ่งขึ้น ขอถวายพระพร ทงนั้นก็เพราะว่า พระองค์ทรงประพฤติตามจารีตของพระ-
พุทธเจ้าทั้งหลาย ดังพระพุทธพจน์ในเบื้องต้นนั้นแล

ม. เธอฉลาดกว่า

จบกาลากิจโกชนทานกถายกถนปัญหา

(๑) อนุปฺพพิกธา คือ เทศนาที่แสดงไปโดยลำดับ เพื่อฟอกอริยาศัยของผู้ฟังให้หมดจด
เป็นชั้นๆ มี ๕ อย่างดังนี้ คือ:-

- (๑) ทานกถา กล่าวถึงลักษณะและประโยชน์ของการให้
- (๒) สีสกถา กล่าวถึงความประพฤดิเรียบร้อย
- (๓) สักกกถา กล่าวถึงความดีความงามอันผู้ให้ทานรักษาศีลขณนั้นจะพึงได้รับ
- (๔) กามาทีนวกถา กล่าวถึงผลความดีความงามอันเกิดแต่ทานศีลนั้นว่า แม้จะมีผลเป็น
สุข แต่ก็ยังเจือไปด้วยความทุกข์
- (๕) เนกขัมมานิสังสกถา กล่าวถึงคุณของการทำจิตมิให้หมกมุ่นอยู่ในความสุขอันเจือ
ทุกข์นั้น

อนุปฺพพิกธานี้ ปราภฏว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงคราวเมื่อผู้ฟังมีอุปนิสัยสามารถจะได้บรรลุ
มรรคผล เพราะผู้ที่ไม่เห็นแก่ตัวบริจาคทรัพย์ของตนแก่ผู้อื่น มีความประพฤดิเรียบร้อย, ตั้งตน
ไว้ในสุขสมบัติได้แล้ว แต่ไม่หมกมุ่นอยู่ในความสุขนั้น, พิจารณาเห็นโทษเกิดความเบื่อหน่าย
หวังความสุขอันสงบยิ่งขึ้น, ย่อมเป็นผู้สมควรรับเทศนาอย่างสูงขึ้นไปอีก ประหนึ่งผ้าที่ฟอกสะอาด
หมดจดแล้ว ย่อมรับน้ำย้อมต่างสีได้ตามความประสงค์นั้น

ปัญหาที่ ๘

พระเจ้านิพนธ์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าทรงพยายามสร้างสมบารมีมาสิ้นกาลนาน ก็ด้วยมีพระพุทธประสงค์จะทรงนำหมู่ชนให้พ้นจากสังสารวัฏมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัสนั้นแล

ม. ก็ถ้อยอย่างนั้น เป็นเพราะอะไร เมื่อตรัสรู้ใหม่ ๆ พระพุทธองค์จึงทรงท้อพระหฤทัยในการที่จะทรงสั่งสอน มีพระหฤทัยน้อมไปในความชวนชวายน้อยเหมือนนายขมังธนูบางคนเบื่องานก็พยายามเรียนการยิงธนูเพื่อไว้ต่อสู้ข้าศึก แต่ครั้นเกิดศึกขึ้นจริง ก็ท้อใจคิดไม่สู้จะนั้น

น. เป็นเพราะพระพุทธองค์ทรงดำริถึงธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้แล้วนั้นว่า เป็นของลึกละเอียดยากที่ผู้มีกิเลสหนาจะรู้ตามเห็นตามได้ ขอถวายพระพร พระพุทธองค์ทรงรำพึงอยู่จะนั้น พระหฤทัยจึงน้อมไปในความชวนชวายน้อย

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. ธรรมดาหมอ เมื่อตรวจดูอาการคนที่ป่วยหนักแล้วย่อมรำพึงอยู่ว่า อาการป่วยมากถึงเช่นนี้แล้ว ย่อมยากแก่การรักษาจะนี้มีใช่หรือ

ม. ก็ต้องเป็นอย่างนั้นสิเธอ

น. นั้นแลฉันใด นี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน พระพุทธองค์ทรงพิจารณาถึงธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้แล้วนั้น ว่าเป็นของลึกละเอียด ยากที่ผู้หมกหมมด้วยกิเลสจะรู้ตามเห็นตามได้ จึงท้อพระหฤทัยในการที่จะตรัสสั่งสอน

ม. เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว ก็เหตุไรเล่าพระพุทธองค์จึงกลับชวนพระหฤทัยมาทรงแสดงธรรมโปรดเล่า

น. ขอถวายพระพร เหตุว่าท้าวสัทัมบดีพรหมทราบพระพุทธดำรินั้นแล้ว ได้ลงมากราบทูลอาราธนาเพื่อทรงแสดงธรรมโดยอ้างว่าผู้มีกิเลสเบาบางอาจรู้ตามเห็นตามธรรมนั้นได้ ก็มีอยู่พระพุทธองค์ทรงพิจารณาตอบด้วยพระญาณก็ทรงเห็นด้วยจึงทรงรับอาราธนาของท้าวสัทัมบดีพรหม

ขอถวายพระพร เรื่องนี้เป็นประเพณีของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือต่อเมื่อมีพรหม
มาอาราธนา พระพุทธเจ้านั้น ๆ จึงจะทรงแสดงธรรม และเหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะว่าเทวดา
และมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมเคารพนับถือเชื่อฟังคำสั่งสอนของพรหมด้วยกัน เพราะฉะนั้นจึงต้อง
ให้พรหมผู้เป็นประธานมาอาราธนาเสียก่อน^(๑)

ม. เชอว่าชอบแล้ว

จบภควโศธัมมเทศนายอัปโปสุกตภาวปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เราตถาคต
ไม่มีใครเป็นครูเป็นอาจารย์จะนับใช้หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นต้นดังพระองค์ตรัสนั้นแล

ม. ถ้าอย่างนั้น เหตุไรพระองค์จึงตรัสว่า อาฬารดาบสกาลามโคตรผู้เป็นอาจารย์
ตั้งเราผู้เป็นอันเตवासิกไว้เสมอด้วยตนจะนั้นเล่า

(๑) เรื่องท้าวสหัมบดีพรหมลงมาอาราธนาทุกวันยังมีการอาราธนาธรรมปรากฏเป็นหลัก
ธรรมเนียมอยู่ ก็ก่อนแต่พระจะแสดงธรรมย่อมมีผู้กล่าวข้อความ โดยอ้างถึงความข้อน
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงสันนิษฐานความข้อนไว้ในหนังสือพุทธ
ประวัติว่าดังนี้ “เรื่องกล่าวขายนายพระพุทธดำริปรารภการแสดงพระธรรมเทศนาเป็นบุคคลลาธิชฐาน
พรหมนั้นมีเมตตากฤณาเป็นวิหารธรรม กล่าวถึงท้าวสหัมบดีพรหม ก็คือกล่าวถึงพระกฤณาในสัตว์โลก
นั่นเอง ๗ กล่าวถึงพรหมมากราบทุกอาราธนา ก็คือกล่าวถึงพระกฤณาทำให้กลับทรงพระปรารภถึงการ
แสดงธรรมอีกเล่า ๗ กล่าวถึงทรงรับอาราธนาของพรหม ก็คือทรงเปิดช่องแก่กฤณาให้เป็นปุเรจาริก
ก็ไปข้างหน้า” ความจริงต้องเป็นอย่างพระมัตถ์ที่ทรงประทานไว้ใน แต่ก็ที่น่าคิดว่าเหตุไฉนพระคัน
ธนาจารย์จึงแสวงสมมติธรรมให้เป็นตัวบุคคลเช่นดั่งนั้นเล่า? ขอนเมื่อมาอ่านความนิยมของคนหมู่มา
ในยุคนั้นดู ก็จะเห็นได้ว่าพากันนับถือพรหมว่าเป็นผู้ประเสริฐสุด (ดังกล่าวไว้ในท้ายปัญหานี้) ก็ท่าน
ที่ได้ชื่อว่าพรหม ย่อมมีอริยาศย์เต็มเปี่ยมไปด้วยเมตตากฤณา เมื่อเป็นเช่นนั้น พระคันธนาจารย์ผู้รู้สึก
พระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้า จึงได้หลักในการแต่งตั้งพระพุทธดำรินี้มีพระกฤณาในหมู่สัตว์
ชนเป็นตัวบุคคลคือพรหม และกล่าวถึงพรหมมาอาราธนา ก็เพราะท่านมีความประสงค์จะเชิดชูพระ
พุทธเจ้าให้ลอยเลิศสมกับความเลื่อมใสของท่าน และให้สมกับกาลเทศะ เพราะฉะนั้นจึงน่าจะชมความคิด
ที่ท่านสามารถแต่งธรรมาธิชฐาน สมมติเป็นบุคคลลาธิชฐานขึ้นได้โดยมีเหตุผลสมทุกอย่างทุกประการ

น. เหตุที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า อาฬารดาบสเป็นอาจารย์ของพระองค์นั้น ก็เพราะเมื่อพระองค์ยังมีได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้เสด็จไปทรงศึกษาวิชาอยู่ในสำนักของดาบสนั้น ขอถวายพระพร ถ้าจะว่าถึงจำนวนอาจารย์ ครั้นพระพุทธองค์เสด็จไปทรงศึกษาวิชา ก่อนหน้าตรัสรู้ ก็นับได้หลายคน มีอาทิเช่นพราหมณ์สัพพมิต ผู้ซึ่งพระชนกได้ทรงฝากให้ทรงศึกษาวิชาในเบื้องต้น หรือเช่นเทวดาที่มากกระทำให้ทรงสังเวชถึงกะเสด็จออกบรรพชา หรืออุกกาบาตรามบุตรซึ่งเป็นอาจารย์ก่อนหน้าท่านอาฬารดาบส ท่านเหล่านั้นนับว่าเป็นอาจารย์ให้วิชาความรู้มาในเบื้องต้นทั้งสิ้น ขอถวายพระพรแต่ว่าอาจารย์เหล่านั้นเป็นแต่สอนวิชาทางโลก หรือแม้จะเกี่ยวด้วยธรรมก็เป็นแต่เพียงชั้นโลกียะเท่านั้น หาได้สอนถึงธรรมส่วนโลกุตระด้วยไม่ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าผู้ได้ตรัสรู้โลกุตระธรรมเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงมีพระพุทธเจ้าตรัสว่า เราตถาคตไม่มีใครเป็นครูเป็นอาจารย์

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบพุทธอาจริยานาจริยปัญหา

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามลिनทร์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระอริยผู้ทำอาสวะให้สิ้นไปแล้ว ชื่อว่าเป็นสมณะผู้สงบ จะหนีมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัสนั้นแล

ม. ถ้าเช่นนั้น เหตุไฉนพระพุทธองค์จึงตรัสว่า บัณฑิตย่อมกล่าวผู้ที่ประกอบด้วย ความอดทน ความมกน้อย ความไม่ยินดียินร้าย ความไม่กังวล ว่าเป็นสมณะในโลก จะหนีอีกเล่า

น. ขอถวายพระพร การที่พระพุทธองค์ตรัสคำเบี่ยงปลายนี้ ก็ด้วยมีพระพุทธประสงค์จะทรงจำแนกองค์คุณของสมณะออกให้เห็นชัด และทรงจัดเป็นสมณะสามัญ ส่วนพระพุทธพจน์ต้นนั้น พระองค์ทรงมุ่งจะแสดงสมณะชั้นสูง ถ้าจะเปรียบก็เหมือนดอกไม้ นายมาลาการย่อมจัดดอกไม้ไว้เป็นดอกไม้พิเศษฉะนั้น

ม. พอฟังได้

จบอัคคานักกสมณะปัญหา

วรรคที่ ๔

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าเคยตรัสสอนพระภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าใครกล่าวสรรเสริญคุณแห่งตถาคตก็ดี คุณแห่งพระธรรมก็ดี คุณแห่งพระสงฆ์ก็ดี พวกเขาไม่ควรจะกระทำความเพลนใจหรือทะนงใจ จะหนีมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลว่า ขอถวายพระพร เป็นอย่างพระองค์ตรัสนั้นแล

ม. ถ้าเช่นนั้น ไฉนเมื่อเสละพราหมณ์มาสรรเสริญคุณของพระองค์ พระองค์จึงเพลนเพลน ถึงกะทรงแสดงพระคุณของพระองค์ยิ่งขึ้นไปอีกเล่า^(๑) หรือทรงมุ่งลาภผลอะไร

น. ขอถวายพระพร พระพุทธองค์หาได้ทรงมุ่งลาภยศสรรเสริญหรือผลอะไรไม่ การที่พระองค์ทรงกระทำดังนั้น ก็ด้วยทรงพิจารณาเห็นว่า เสละพราหมณ์พร้อมด้วยเหล่ามาณพผู้บริวารจะได้บรรลุมรรคผล ด้วยอุบายที่ชักจูงใจให้เพลนไปในพระคุณสมบัติเช่นนั้น เพราะฉะนั้นพระองค์จึงทรงแสดงพระคุณของพระองค์เองให้ยิ่งขึ้น ส่วนการที่พระองค์ตรัสสอนพระภิกษุมิให้เพลนเพลนคำสั่งสอนนั้น ก็เพราะทรงเห็นว่าคำสั่งสอนเป็นโลกธรรม มีคติหมุนเวียนไปตามโลก เมื่อยินดีต่อคำสั่งสอนเสริญ ถึงคราวแปรผัน ก็จะต้องยินร้ายต่อกำนิทาเมื่อเป็นเช่นนั้นจิตก็จะฟุ้งซ่านนำผลร้ายมาสู่ตน เหตุฉะนั้นพระพุทธองค์จึงตรัสสอนดังนั้น

ม. เธอฉลาดว่า

จบวิถณภณปัญหา

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ที่นับถือพระรัตนตรัยว่าของเรา ไม่พึงเบียดเบียนผู้อื่น จักได้เป็นที่รักในโลก จะหนีมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัสนั้นแล

ม. ถ้าอย่างนั้น เหตุอะไรเล่า พระองค์เองจึงตรัสว่าเราตถาคตพึงข่มสภาพที่ควรข่ม พึงยกย่องสภาพที่ควรยกย่อง ฉะนั้น ก็การตัดมือตัดเท้า จำขัง ทรมาน ประหารชีวิตเหล่านั้นชื่อว่า เป็นกริยาข่มทั้งนั้นเธอ

(๑) ดูเรื่องที่เชิงอรรถ ปัญหาที่ ๑ วรรคที่ ๓

น. ขอถวายพระพร พระพุทธพจน์ที่ว่า เราพึงข่มสภาพที่ควรข่มนั้น พระองค์ มิได้ทรงหมายกิริยาข่มเช่นพระองค์ตรัสนั้น ทรงมุ่งถึงการข่มจิตที่ฟุ้งซ่าน จิตที่เป็นอกุศล และการข่มผู้ปฏิบัติผิดหรือเป็นโจร

ม. นี่เธอ ก็ถ้าการข่มมิใช่อาการที่ว่านั้น จะพึงข่มโจรได้อย่างไร

น. ก็ข่มด้วยการชู้บ้าง ด้วยการปรับสินไหมบ้าง ด้วยการขับไล่บ้าง ด้วยการจำจองบ้าง ด้วยการฆ่าเสียบ้าง

ม. การฆ่านั้นเป็นพระอนุมัตถ์ของพระพุทธเจ้าด้วยหรือ

น. ห้ามได้

ม. ถ้ามิใช่พระอนุมัตถ์ของพระพุทธเจ้า จะพึงฆ่าด้วยเหตุอะไร

น. ก็ฆ่าด้วยเหตุคือความผิดที่โจรผู้นั้นกระทำ ขอถวายพระพร เมื่อลงโทษตามความผิดเช่นนั้น จะจัดว่าพระพุทธเจ้าผู้สอนมิผิดด้วยหรือ

ม. ไม่มี

น. ถ้าเช่นนั้น พระพุทธโอวาทที่ตรัสสอนนั้น ก็เป็นอันให้ประโยชน์สุข

ม. ถูกแล้ว

จบอภิธานีกถาปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามลิந்த์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราตถาคตไม่มีความโกรธ เป็นผู้ปราศจากโทสะแล้ว ฉะนั้นมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ตรัสดังนั้นจริง

ม. ถ้าอย่างนั้น ไฉนจึงทรงขับไล่พระสารีบุตรพระโมคคัลลานะพร้อมทั้งบริษัทเล่า(๑)

(๑) เรื่องเดิม (ในจาคุมสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก) ว่าสมัยหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ อาลมดวันใกล้จาคุมคาม มีพระภิกษุประมาณ ๕๐๐ ซึ่งมีพระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ เป็นหัวหน้า พวกนั้นเดินทางมาเพื่อจะเฝ้าพระพุทธเจ้า พอมาถึงต่างก็อดคิดใจ จัดเสนาสนะเก็บบาตร- จีวรเสียดอกที่กรีกโครมดั่งไปจนถึงที่ประทับ พระพุทธเจ้าจึงให้พระอานนท์ไปตามพระภิกษุเหล่านั้น พร้อมด้วยพระอัครสาวกทั้ง ๒ มาเฝ้า ครั้นทรงทราบเรื่องออกทักก็ตรัสว่า ท่านทั้งหลายไม่ควรอยู่ในสำนักของเรา พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะจึงพาบริษัทหลักไป เฝ้าญเดินมาพบพวกศากยราชชาว

น. การที่พระพุทธองค์ทรงขับไล่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะพร้อมทั้งบริษัท
นั้น หาได้ทรงกระทำด้วยอำนาจแห่งความโกรธไม่ ทรงกระทำตามความผิดของท่านเหล่านั้น
เมื่อเป็นเช่นนั้นจะว่าเป็นความผิดของพระพุทธองค์ได้อย่างไรเปรียบเหมือนคนเดินทางพลาดล้ม
ลงนอนกะพินดิน จะว่าแผ่นดินโกรธเคืองหรือจึงให้ล้ม

ม. หามิได้ เป็นเพราะผู้มันเดินล้มไปเอง หาใช่เป็นเพราะแผ่นดินโกรธเคืองไม่

น. นั้นแลฉันใด นี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน พระองค์มิได้ทรงยินร้ายต่อท่านเหล่านั้น
การที่ทรงขับไล่ก็เพราะความผิดของท่านเหล่านั้นเป็นเหตุ และทั้งทรงเห็นประโยชน์ว่าพระภิกษุ
เหล่านั้นจักพ้นความเกิดความแก่ความตายได้ด้วยอุบายอย่างนี้

ม. ฟังได้

จบภิกขุปณามปัญหา

เมื่อจากตุมะ พวกศากยราชตรัสถามและทราบเหตุที่ท่านพากันกลับ จึงนิมนต์ให้ท่านหยุดอยู่ก่อน แล้ว
เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูลว่า ขอพระองค์จงทรงอนุเคราะห์พระภิกษุสงฆ์เถิด เพราะพระภิกษุ
เหล่านั้น โดยมากเป็นพระบวชใหม่และต่างก็ตั้งใจจะมาเฝ้าพระองค์ เมื่อไม่ได้เฝ้าตามที่ตั้งมุ่งมาก็จะเสีย
ใจ ความเลื่อมใสก็จะแปรผันไปเสีย เปรียบเหมือนลูกโคเมื่อไม่ได้อยู่กับแม่ ก็จะไปซุ่มดมคนอื่น

เรื่องนี้ พระพรหมมุนี (แพ่ง) วัดมกุฏกษัตริย์ได้แสดงมติไว้ในหนังสือปัญหาธรรมวินิจฉัยว่า
“ในจาตุมสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงขับไล่ภิกษุทั้งหลายซึ่งพูดจาปราศรัยกันอ้ออองเสียนนข้าพเจ้าพิจารณา
เห็นว่า ในครั้งนั้น จะเป็นกาลที่พระองค์พระพุทธประสงค์จะทรงประกอบสุขวิหารเครื่องอยู่ตำราญ
ในทิฏฐุธรรม จึงขับไล่ภิกษุที่พูดจาอ้ออองเหล่านั้นเสีย เพราะเสียงอ้ออองนั้นเป็นข้าศึกแก่สุขวิหาร
อนึ่งถ้าพระองค์จะทรงทรมานสั่งสอนโดยวิธีอื่นก็ได้ ก็แต่พระองค์ทรงดำริ เห็นว่าพระอัครสาวกทั้ง ๒
อาจจะปกครองภิกษุเหล่านั้นได้ พระองค์จึงมิได้ทรงทรมานโดยวิธีอื่น

ได้ความในจาตุมสูตรนั้นว่า ภายหลังพระอัครสาวกทั้ง ๒ ได้ช่องที่จะเฝ้า จึงพาภิกษุเหล่านั้น
ขึ้นไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ตรัสถามพระสารีบุตรเถรเจ้าว่า คุณก่อนสารีบุตร เมื่อเราขับ
ไล่ภิกษุสงฆ์เสียแล้ว ท่านมีจิตคิดว่าอะไรพระเถรทูลว่า ข้าพระองค์คิดว่า ภิกษุสงฆ์พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าก็ทรงขับไล่เสียแล้ว บัดนี้พระองค์จักมีความขวนขวายน้อยทรงประกอบสุขวิหารในทิฏฐุ-
ธรรมอยู่แต่พระองค์ แม้เราก็จักเป็นผู้มีความขวนขวายน้อยประกอบสุขวิหารในทิฏฐุธรรมอยู่เหมือน
กัน พระองค์ตรัสห้ามพระเถรเจ้าว่า คุณก่อนสารีบุตรท่านจงรอกาลก่อน ท่านอย่าพึงยังจิตอย่างนี้ให้
เกิดขึ้นเลยพระองค์ตรัสห้ามดังนี้แล้ว จึงตรัสถามพระโมคคัลลานะเถรเหมือนดังนั้นต่อไป พระเถรเจ้า
ทูลว่า ข้าพระองค์คิดว่า ภิกษุสงฆ์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงขับไล่เสียแล้ว บัดนี้พระองค์จักเป็นผู้

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน เธอว่ามาในเบื้องต้นว่า พระพุทธเจ้าเป็นสัพพัญญูรู้ทุกสิ่งทุกอย่างดั่งนิมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดั่งพระองค์ตรัสนั้นแล

ม. ก็เหตุไฉน เมื่อพระภิกษุสงฆ์มีพระสารีบุตรเป็นต้นถูกขับไล่ ต่อเมื่อเจ้าศากยราชนำเอาคติของโคหนุ่มมา^(๑) เปรียบเทียบทูลชี้แจงถวาย จึงได้ทรงยกโทษให้ ตามนัยนี้จะมีเป็นอันว่า พระองค์ไม่ใช่สัพพัญญูหรือ จึงทรงรู้ไม่เท่าทันถึงคติของผู้น้อย

น. ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าเป็นสัพพัญญูรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง ดั่งอาत्मภาพถวายวิสัยขานมาในเบื้องต้นนั้นแล พระองค์เป็นรัชมามีเจ้าของแห่งธรรม ตกกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเอาธรรมของพระองค์ มาย้อนเปรียบถวายให้ทรงยินดี เปรียบเหมือนสตรีเอาทรัพย์ของสามีมาตั้งเรียงไว้ให้สามีชม ครั้นสามีเห็นแล้วก็ดีใจจะนั้น

ม. ฟังได้

จบสัพพัญญูสยปถามปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนนาคเสน พระพุทธพจน์มีอยู่ว่า ฆราวาสกัถิบรรพชิตกัถิ เมื่อหมั่นปฏิบัติดีปฏิบัติชอบแล้ว ก็ย่อมได้บรรลุมรรคผลเหมือนกัน จะนิมิใช่หรือ

ความขวนขวายน้อย ทรงประกอบสุขวิหารในทิฏฐุธรรมอยู่แต่พระองค์ ข้าพระองค์กับพระสารีบุตรจักช่วยกันปกครองภิกษุสงฆ์นั้นไว้ พระองค์ทรงสรรเสริญพระเถระเจ้าว่า ดูก่อนโมคคัลลานะความคิดของท่านดีถูกต้องละ ถึงเราก็คิดว่าสารีบุตร และโมคคัลลานะทั้ง ๒ อาจจะปกครองรักษาพระภิกษุสงฆ์ได้ ครั้นพระองค์ตรัสดังนั้นแล้ว จึงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายที่พระองค์ทรงขับไล่เหล่านั้นมา ตรัสเทศนาสั่งสอนต่อไป อาศัยเรื่องความทมึนมาในจาคุมสูตรนั้น ฉะนั้นจึงสันนิษฐานลงว่าขณะพระองค์ทรงขับไล่ภิกษุทั้งหลายที่พูดจาปราศรัยกันอ้ออองอยู่นั้น จะเป็นคราวพระองค์มีพระพุทธประสงค์ จะทรงประกอบสุขวิหาร ทั้งทรงพระดำริเห็นว่า พระอัครสาวกทั้ง ๒ อาจจะปกครองภิกษุสงฆ์นั้นได้ด้วย ขณะนั้นพระองค์จึงมิได้ทรงทรมานสั่งสอนโดยวิธีอันฉะนี้

เชิญท่านผู้มีปัญญาพิจารณาสอบสวนดูเถิด ถ้าเห็นว่าคำดังกล่าวมานี้ มิต้องโดยพระพุทธประสงค์แล้ว ฟังก็คิดกันด้วยปัญญา แสวงหาเหตุผล ซึ่งจะตรงโดยพระพุทธประสงคฺ์นั้นเทอญ”

(๑) เรื่องที่เชิงอรรถแห่งปัญหาที่ ๓

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัสนั้นแล

ม. ถ้าอย่างนั้นพวกเธอจะบวชทำไม ลำบากเปล่า ๆ ต้องโกนผมโกนหนวด ต้องสำรวจกายวาจาใจ ส่วนฆราวาสผู้มีบ้ำเรอสุขสบายทุกอย่างทุกประการ แต่เมื่อปฏิบัติปฏิบัติชอบแล้ว ก็ย่อมได้บรรลุมรรคผลเหมือนกัน ถ้าเป็นเช่นนั้นฆราวาสจะมีดีกว่าหรือ

น. ขอถวายพระพร ฆราวาสจะดีกว่าบรรพชิตไปได้อย่างไร เพราะว่าเพศบรรพชิตย่อมทรงคุณพิเศษยิ่งกว่าฆราวาสทุกอย่างทุกประการ ยิ่งกว่านี้ยังมีทางที่จะได้บรรลุมรรคผลได้เร็วกว่า เพราะบรรพชิตไม่ต้องเสียเวลาที่จะต้องทำงานเพื่อแสวงหาสิ่งที่จำเป็น เช่น เครื่องนุ่งห่ม อาหาร หรือที่อยู่อย่างฆราวาส มีโอกาสที่จะฟังพระพุทธานุญาตมีกนน้อยสันโดษยินดีในที่สงัดเงียบ และตัดความกังวลทั้งหลายเสียได้ เพราะไม่มีสิ่งบ้ำเรอความสุข ซึ่งจะมาหน่วงเหนี่ยวใจให้เกิดความยินดีและความอาลัย หาโอกาสที่จะฟังกระทำศีลสมาธิปัญญาให้บริบูรณ์ยิ่ง ๆ ขึ้นได้

ขอถวายพระพร ก็เมื่อบรรพชิตมีโอกาสได้ปฏิบัติปฏิบัติชอบถึงอย่างนี้ บรรพชิตจะมีดีกว่าฆราวาสหรือ

ม. ถ้าเป็นอย่างนั้นก็ดีกว่า

จบคัมภีร์พพิชิตปฏิบัติบ้นนวิถณนปัญหา

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัสห้ามมิให้พระภิกษุผูกใจในที่อยู่ มิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัสนั้นแล

ม. ก็ถ้าอย่างนั้น เหตุไรจึงทรงอนุญาตให้ทายกสร้างวิหารถวายพระภิกษุผู้เป็นพหูสูตได้เล่า

น. ขอถวายพระพร การที่พระพุทธองค์ตรัสห้ามมิให้พระภิกษุผูกใจในที่อยู่นั้นก็ด้วยทรงเห็นว่าไม่เป็นการสมควรแก่สมณะผู้มีปฏิบทาอันสงบระงับ เพราะว่าเมื่อไม่เอาที่อยู่มาผูกใจให้เกิดความพัวพันขึ้นแล้ว ใจก็จะเป็นธรรมชาติควรแก่การงานตามหน้าที่ของตนจะได้ไม่กังวลในที่ใช่ฐานะ คุจราชสีห์เมื่อเที่ยวไปในป่าย่อมไม่มีความอาลัยในที่อยู่จนใครสังเกตุที่อยู่ไม่ได้ฉันใด พระภิกษุซึ่งมีหน้าที่ทำลายบาปอกุศลก็ต้องมีปฏิบทาฉันนั้นเหมือนกัน

เพราะเมื่อทำใจไม่ให้เกี่ยวเกาะอยู่ในที่อยู่ได้แล้ว ก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยส่วนหนึ่งที่จะตัดความ
กังวลเสียได้ ซึ่งเป็นโอกาสที่จะให้กระทำความดีได้สะดวก ส่วนการที่พระองค์ทรงอนุญาตให้
ทายกสร้างที่อยู่ถวายแก่พระภิกษุผู้พหุสตนนั้น ก็ด้วยทรงพิจารณาเห็นอำนาจประโยชน์ ๒
ประการ คือการสร้างวิหารถวายพระภิกษุ พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ทรงสรรเสริญตรัสชม
ไว้ว่าเป็นปัจจัยอันหนึ่งซึ่งทำให้พ้นจากความเกิดความแก่ความตายได้ อีกประการ ๑ พระภิกษุ
และนางภิกษุณีจักได้มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง ถึงคราวผู้มีศรัทธาจะทำบุญให้ทานก็ย่อมทำได้โดย
สะดวก

ม. ฟังได้

จบอนิเกตานาลยกรณปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัสสอนเขาว่า
ฟังเป็นผู้สำรวมท่อง ฉะนี้ แต่เหตุใหนพระองค์เองจึงตรัสว่า บางคราวเราบริโภคนิยมชอบ
บาตรบ้าง บางคราวก็ยิ่งกว่า^(๑) ดังนี้เล่า

(๑) ถิ่นพระพุทธรเจ้าตรัสกะสกุลทายิปรีพพาชก (มหาสกุลทายิสุตระ มัชฌิมนิกาย มัชฌิม
ปัณฑาสก) ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงแปลจากพระสูตรนั้น
ไว้ว่า “อุทัยบางคราวเราฉันเต็มชอบบาตรหนักยิ่งกว่ากิม หากว่าพวกสาวกของเราจะสักการะ
เคารพนับถือบูชาเราแล้วอยู่ฟังเรา ด้วยเข้าใจว่าเรามีอาหารน้อย และสรรเสริญความเป็นผู้มีอาหาร
น้อย สาวกของเราผู้มีอาหารน้อยเพียงเท่าโกสะ (จุในผลกระเบา?) หนักกิม เพียงเท่าเวฬุวะ
(จุในผลมะตูม?) หนักกิม เพียงกนหนักกิม ที่ไหนเธอจะสักการะเคารพนับถือบูชาเราแล้วอยู่ฟัง
เราเล่า” และทรงสันนิษฐานไว้ว่า “แม้ในท่อนี้ก็กล่าวไว้ว่า พระศาสดาเสวยพระอาหารน้อย พระ
อาหารเต็มชอบบาตรที่ว่าเสวยหมดนั้น คงไม่เท่าไรนัก”

แต่ตามสำนวนที่ท่านแก้ไขไว้ในมิลินทปัญหา ดูเป็นที่ว่าพระพุทธเจ้าเสวยพระอาหารมาก โดย
มิได้ทรงคำนึงถึงความพอเหมาะและทรงนำมาตรัสสอนเขาเลย ทรงน่าจะเป็นเพราะท่านเข้าใจ
ขนาดบาตรใหญ่กว่าความจริง ท่านจึงแก้เหตุเลยไปว่า พระพุทธเจ้าเสด็จกิจไม่ต้องทรงกระทำต่อไป
อีกแล้วจะเสวยสักเท่าไรก็ได้ แท้จริงไม่ปรากฏว่า พระพุทธเจ้าทรงกระทำสิ่งที่พระองค์ทรงห้ามมิ
ให้ผู้อื่นกระทำ เพราะว่าพระองค์มีพระชาติเป็นกษัตริย์ และมีพระนิสัยเป็นศาสดาผู้สอนเขาด้วย ๆ
เรื่องเช่นนี้ ท่านผู้แต่งปกรณ์ชนหลัง ๆ ทำเป็นกาฝากจับไว้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาแห่งหนึ่ง เช่น
เรื่องยมกปาฏิหาริย์ เป็นต้น การที่เป็นอย่างนี้เพราะว่า ท่านเหล่านั้นมีสติสัมปชัญญะไม่พอบ้าง ต้อง
การจะส่งเสริมพุทธาภินิหารให้สมกับใจที่ท่านเคารพนับถือบ้างและถกเถียงทะเลาะงัดให้เป็นไปบ้าง

ความเป็นมาแห่งคัมภีร์พระพุทธศาสนาอยู่เช่นนั้น จึงปรากฏเรื่องที่เขาเชื่อไม่สนิทหรือเชื่อไม่ได้
อยู่มากเรื่อง

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ผลร้ายของการไม่สำรวจท้อง มีเช่นให้
ฆ่าสัตว์บ้าง ให้ลักของเข้าง้าง ให้ประพฤติกผิดในกามบ้าง ให้กล่าวเท็จบ้าง ให้ดื่มน้ำเมาบ้าง
และให้กระทำความผิดอื่น ๆ บ้าง เพราะเหตุนี้พระองค์จึงตรัสสอนให้เป็นผู้สำรวจท้อง จะได้
ป้องกันความชั่วทั้งหลายเสีย ส่วนพระองค์เองเสวยเสมอชอบบาตร บางคราวก็ยิ่งกว่านั้น
ก็เพราะว่าพระองค์มีพระธุระได้ทรงกระทำเสร็จสิ้นแล้ว ก็เสวยได้กลับกำเร็บในในพระหฤทัยอีก

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนคนเจ็บ หมอย่อมห้ามมิให้บริโภคของแสลง เพื่อมิให้โรคกำเร็บ
แต่ครั้นหายแล้ว หมอก็ก่อนุญาตให้บริโภคได้ทุกอย่างตามความปรารถนาจนใจ แม้พระพุทธเจ้า
ก็ฉนั้นเหมือนกัน พระองค์ได้สารอกกิเลส กำจัดความชั่วทั้งหลายให้สูญสิ้นไป กิเลสไม่
กลับมากำเร็บต่อไปอีก เพราะฉะนั้นการเสวยของพระพุทธองค์เช่นนั้น จึงไม่เป็นการแสลงอะไร

ม. เธอฉลาดว่า

จบอุทราสังขมปัญหา

ปัญหาที่ ๘

พระเจ้านิมิตต์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
หลาย ธรรมวินัย ถ้ามีผู้เผยแผ่โดยการบอกกล่าวเล่าเรียนและปฏิบัติกันอยู่ ก็จะไม่โรจน์รุ่งเรือง
อยู่ฉะนี้ ก็แต่เหตุไรการแสลงพระปาฏิโมกข์จึงทรงแสดงปกปิดแสดงแต่ในที่ลับเล่า

พระนาคเสนทูลตอบว่า การที่มีได้ทรงเปิดเผยการแสลงพระปาฏิโมกข์แก่ชนทั่วไป
นั้น ก็เนื่องด้วยเหตุ ๓ ประการ คือทรงปิดตามประเพณีของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเหมือนกัน
พระมหากษัตริย์ย่อมทรงปกปิดขัตติยมายา แต่ว่าย่อมทรงแสดงแก่พระมหากษัตริย์ด้วยกันฉะนั้น
เหตุประการที่ ๒ คือทรงปิดเพราะเป็นของโดยอธิบายว่าผู้กระทำปาฏิโมกข์ทเทศให้บริบูรณ์ย่อม
ได้บรรลุประอิรหัตตผล เหตุประการที่ ๓ คือทรงปิดเพราะภูมิของพระภิกษุมีค่ามาก ใครซึ่งไม่
ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้การแสลงพระปาฏิโมกข์ จึงควรเฉพาะพระภิกษุด้วยกันเท่านั้น

ม. ฟังได้

จบธัมมวินยปฏิจฉนปัญหา

ปัญหาที่ ๙

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน การกล่าวเท็จ พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้เป็นอาบัติเบาก็มี อาบัติหนักก็มี นั่นเป็นเพราะอะไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นเพราะกระทำความผิดหนักเบาต่างกัน เปรียบเหมือนผู้กระทำการละเมิดกฎหมาย แม้จะเป็นความผิดรูปเดียวกัน แต่ถ้าเจตนาหรือความพยายามต่างกัน กระทั่งโทษแห่งความผิดนั้นๆ ก็ย่อมต่างไปเช่นเดียวกันนั้นจันใด การกล่าวเท็จของพระภิกษุก็จันนั้นเหมือนกัน คือมีเจตนาและวัตถุประสงค์แห่งการล่วงละเมิดสิกขาบทนั้นๆ ต่างกัน ก็เมื่อเหตุต่างกันเช่นนี้ ผลคืออาบัติจึงมีหนักบ้างเบาบ้าง

ม. เข้าใจละ

จบมุตาวาทครุทหุภาวปัญหา

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธพจน์มีอยู่ว่า พระองค์เป็นผู้ประเสริฐที่สุด ไม่มีใครเทียมเท่าจะหนีมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ตรัสดังนั้นจริง

ม. ถ้าอย่างนั้น เหตุไฉนพระองค์จึงตรัสยกย่องพระพากุลละว่า เป็นผู้เลิศในฐานะที่เป็นผู้มีอาพาธน้อยเล่า

น. ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐไม่มีใครจะเลิศเท่า ทงนั้นก็เพราะว่า พระองค์เป็นสัพพัญญูธรรมทั้งหลาย ยิ่งกว่านั้นพระองค์ทรงใช้ธรรมเหล่านั้นมาหล่อเลี้ยงรักษาพระหฤทัยของพระองค์ และทรงแนะนำสั่งสอนให้ผู้อื่นปฏิบัติตาม

ส่วนพระพุทธพจน์ที่ตรัสชมพระพากุลละนั้น ก็ด้วยมีพระพุทธ ประสงค์ จะทรง ยกผลแห่งบุญกุศลที่ท่านได้กระทำการพยาบาลพระพุทธเจ้าและพระสาวก เมื่อครั้งเกิดในศาสนาพระอโนมทัสสิคราว ๑ เมื่อครั้งเกิดในศาสนาพระวิปัสสิคราว ๑

ม. ฟังได้

จบยาจโยคปัญหา

วรรคที่ ๕

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน บรรดาพุทธสาวก พระโมคคัลลานะเป็นผู้มีฤทธิ์มากกว่าพุทธสาวกองค์อื่น ๆ มิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัสนั้นแล

ม. แต่อย่างไรก็ตามเถรประวัติจึงว่าพระโมคคัลลานะถูกพวกโจรรุมกันทุบตาย ก็ถ้าท่านมีฤทธิ์มากจริงเช่นนั้น เหตุไฉนจึงไม่หนีพวกโจรให้พ้นเล่า

น. ขอถวายพระพร เหตุที่ท่านหนีพวกโจรไม่พ้นก็เพราะบาปกรรมซึ่งท่านได้กระทำไว้ในชาติก่อนมาตามทัน (๑) กำลังแห่งฤทธิ์จึงไม่สามารถต้านทานไว้ได้

ม. ฤทธิ์กับบาปก็ย่อมมีวิสัยเป็นอย่างเดียวกันนี้เธอ คือเป็นอนิจจังไม่ควรคิดเหมือนกัน เป็นอันว่ามีคติเท่ากัน ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่อาจต้านทานกันไว้ได้ เปรียบเหมือนผู้บริโภคน้ำมันมะม่วงแล้วจะเอาผลมะม่วงอีกผลหนึ่งมาทุบต่อยผลมะม่วงที่จะบริโภคนั้น จะสำเร็จผลได้อย่างไร

น. ขอถวายพระพร ฤทธิ์กับบาปมีวิสัยเช่นเดียวกันดังพระองค์ตรัสนั้นก็จริง แต่ถ้ามืดบอดที่ตามมาทัน มีกำลังมากกว่าแล้วฤทธิ์ก็ไม่สามารถจะต้านทานไว้ได้ เช่นเดียวกับไฟถ้าถูกมากมายเสียแล้ว จะเอาน้ำเพียงหม้อหนึ่งสองหม้อมารดก็ย่อมสู้กำลังไฟไม่ได้ ฉะนั้น

ม. เธอฉลาดว่า

จบอิทธิยาก็มีวิปากปัญหา

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามลิந்தที่ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน คำที่ว่าพระโพธิสัตว์ก่อนแต่จะมาเกิดในมนุษยโลก ย่อมมีมารดาบิดาและอัครสาวกเป็นต้น เกิดกับสำหรับกันไว้แล้วนั้นจริงหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร จริง

ม. ถ้าอย่างนั้น เหตุไฉนเธอจึงว่า เมื่อพระโพธิสัตว์อยู่ในคฤศตพิภพทรงเลือกตระกูล (๒) เลือกพระชนนีเป็นต้นแล้วจะมีแย่งกันหรือ

น. ไม่แย่ง ธรรมกาบุคคล ๘ จำพวกนี้ ก่อนแต่จะทำการตามหน้าที่ของตนจะต้องใคร่ครวญเสียก่อน จึงจะจัดทำถูกขอถวายพระพร บุคคล ๘ จำพวกนั้นคือ:-

(๑) อรรถกถาธรรมบทแสดงบพพรรณของพระโมคคัลลานะเถระไว้ว่า เมื่อครั้งพระโมคคัลลานะเกิดเป็นกุลบุตรชาวเมืองพาราณสี ถูกภรรยาขย่งให้ฆ่าบิดามารดา ด้วยความหลงเชื่อภรรยา จึงนำบิดามารดาไปกลางป่าทุบตีเสียจนตาย แต่บางปกรรมเช่นขาดกว่าไม่ถึงตาย

(๒) ในหนังสือปฐมสมโพธิกล่าววาทรงเลือก ๕ อย่างคือ กาล ๑ ทวีป ๑ ประเทศ ๑ ตระกูล ๑ พระชนนี ๑ เรียกบอกว่า ปัญจมหาวิโลกนะฯ แต่ในที่นี้ท่านว่าไว้ ๘ อย่างคือ เต็มอายุ, เต็มวัน, เนกขัมมะ, เข้ามาประสมกับ ๕ อย่างข้างต้นนั้นด้วย

- ๑) พ่อค้าก่อนแต่จะซื้อขาย ก็ต้องตรวจดูสินค้าเสียก่อน
- ๒) ช่างเมื่อเดินไปถึงทางที่ตัวยังไม่เคยเดิน ก็เอางวงสอบสวนทางดูก่อน
- ๓) พ่อค้าเกวียนต้องตรวจดูท่าเกวียนที่ตนยังไม่เคยไปถึง
- ๔) ตั๊กแตนต้องสังเกตฝูงที่ตนยังไม่เคยผ่านไป
- ๕) หมอก่อนแต่จะรักษา ต้องตรวจดูอาการของคนไข้ก่อน
- ๖) คนจะเดินข้ามสะพานก็ต้องใคร่ครวญดูก่อน เช่นเดียวกัน
- ๗) พระภิกษุจะบริโภคอาหารต้องพิจารณาเสียก่อน
- ๘) พระโพธิสัตว์เมื่อจะลงสู่ครรภ์ ต้องตรวจดูตระกูลเป็นต้นก่อน

ขอถวายพระพร เพราะมีเหตุผลดังได้ทูลมานี้แล เมื่อพระโพธิสัตว์อยู่ในคฤศติพิภพ จึงเลือกตระกูลเป็นต้นก่อน

ม. เข้าใจละ

จบโพธิสัตว์มมตาปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัสห้ามมิให้พระภิกษุกระทำอัตตวินิบาต การฆ่าตัวตายมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัสนั้นแล

ม. ถ้าอย่างนั้น เหตุไฉนเธอจึงว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรม เพื่อจะตัดความเกิด ความตายเล่า

น. ขอถวายพระพร เพราะมีเหตุผลต่างกัน คือการที่พระองค์ทรงบัญญัติห้ามมิให้พระภิกษุกระทำอัตตวินิบาตนั้น ก็ด้วยมีพระพุทธประสงค์จะทรงอนุเคราะห์หมู่ชน มิให้พากันเสื่อมเสียจากคุณงามความดีซึ่งจะได้จากพระสงฆ์ เพราะว่าพระสงฆ์เป็นเนืองนาบุญของสัตว์โลก ส่วนเหตุที่ทรงแสดงธรรมเพื่อจะตัดความเกิด ความแก่ ความตายนั้น ก็เพราะทรงเห็นว่าความเกิดเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดความทุกข์ ความโศก ความร่ำไร รำพัน เมื่อตัดความเกิดอันเป็นต้นเหตุเสียได้แล้ว ก็ชื่อว่าได้กำจัดความทุกข์ทั้งหลายเสียสิ้น มีแต่ประสบการณ์สุขอย่างยอดเยี่ยมเท่านั้น ขอถวายพระพร เพราะมีเหตุผลต่างกันอยู่ฉะนี้ จึงได้ตรัสไว้เช่นนั้น

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบอัตตวินิบาตปัญหา

บัญชาที่ ๔

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน เมตตาทพรหมวิหารมีอันสงส์เท่าไร
พระนาคเสนทูลตอบว่า มี ๑๑ ประการ คือ (๑) นอนเป็นสุข, (๒) ตื่นก็เป็นสุข,
(๓) ฝันก็เป็นมงคล, (๔) เป็นที่รักใคร่ของหมู่มนุษย์, (๕) เป็นที่รักของพวกอมมนุษย์,
(๖) เทวดาย่อมรักษา, (๗) เพลิงหรือพิษหรือสัตว์ร้ายย่อมไม่ตักต้อง, (๘) จิตย่อมมั่นคง,
(๙) ผิวหน้าผ่องใส, (๑๐) จะตายก็มีสติ, (๑๑) ถ้ายังไม่ได้บรรลุมรรคผลก็ไปเกิดยังพรหมโลก

ม. อานิสงส์ ๑๑ ประการนี้ พระพุทธเจ้าตรัสแจ้งไว้หรือ

น. ขอถวายพระพร

ม. ถ้าเช่นนั้น สามกุมาร (สุวรรณสาม) ผู้เจริญเมตตาทพรหมวิหารอยู่เนื่อง ๆ แต่
ก็เหตุไฉนจึงถูกลูกศรของบีลียักษ์ล้มสลบอยู่กับที่เล่า

น. เป็นเพราะในขณะนั้นพระสามะประมาทมิได้เจริญเมตตาทพรหมวิหาร และเหตุที่
ท่านแผลงไปดังนั้น ก็เพราะความเมื่อยล้าซึ่งต้องเที่ยวเดินแสวงหาผลไม้มาเลี้ยงบิดามารดา ขอ
ถวายพระพร เหตุนี้แลท่านจึงถูกยิง

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. ลูกศรที่เข้าศีกยิงมา จะป้องกันมิให้ถูกตัวได้ก็เฉพาะเวลาสวมเกราะไว้มิใช่หรือ

ม. ก็อย่างนั้นสิเธอ ถ้าไม่สวม เขายิงมาเมื่อใดก็เป็นอันตรายเมื่อนั้น

น. ขอถวายพระพร เมตตาทพรหมวิหารก็เป็นเหมือนเกราะนั้นแล จะเกิดผลตาม
ที่พระพุทธองค์ตรัสแจ้งไว้แล้วได้ก็ต่อเมื่อเจริญเป็นจิตตภาวนาอยู่เนื่องนิตย์ ถ้าประมาทละเลย
เสีย เมตตาทพรหมวิหารก็ไม่มีกระแสน้ำที่จันทานอันทรายนั้น ๆ ไปได้ ขอถวายพระพร
ตามเรื่องปรากฏว่า พระเจ้าบีลียักษ์มีพระอัยยาศัยโปรดการล่าสัตว์ยิงเนื้อเสวยอยู่เนื่อง ๆ ครั้น
มาทอดพระเนตรเห็นพระสามะเดินแบกหม้อน้ำมาตักน้ำพร้อมถ้วยฟุ้งเนื้อ ก็หลีกพระหฤทัย
ทรงพระดำริว่า ต้องยิงให้หนีไม่ได้จึงจะมีโอกาสตามเรื่องราวได้ตลอด ขอถวายพระพร เมื่อ
ท้าวบีลียักษ์จะทรงปล่อยลูกศรยิงพระสามะนั้น ประจวบกับขณะที่พระสามะประมาทมิได้เจริญ
เมตตาทพรหมวิหารซึ่งเป็นขณะที่เมตตาคงใจมีกระแสน้อยลง มีกำลังไม่พอที่จะตั้งดูคพระนิสัยอัน
ทารุณนั้นให้จางลงได้

ขอถวายพระพร เหตุนี้แล พระสามะจึงถูกลูกศรสลบอยู่กับที่

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบเมตตานิสังสบัญชา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้านิพนธ์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ความดีกับความชั่วให้ผลเสมอกันไป หรือให้สูงให้ต่ำกว่ากัน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ความดีมีผลเป็นสุข ให้เกิดในฐานะสูง ความชั่วมีผลเป็นทุกข์ ให้เกิดในฐานะต่ำ

ม. ถ้าเป็นอย่างนั้น โฉนพระเทวทัตซึ่งปรากฏว่าเป็นผู้กระทำความชั่วจงล้างผลาญ พระโพธิสัตว์เจ้าตลอดกาลจึงมียศศักดิ์ตระกูลและสมบัติเท่าเทียมพระโพธิสัตว์ หรือบางคราวสูง ยิ่งกว่า เช่นชาติหนึ่งพระเทวทัตเกิดเป็นบุตรปุโรหิต แต่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นบุตรคนจันทาล นี้เธอจะว่าอย่างไร

น. ขอถวายพระพร พระเทวทัตใช้ว่าจะกระทำแต่ความชั่วอย่างเดียวนั้นไม่ได้ ความดีทั้งหลายก็ปรากฏว่าได้กระทำมาในชาติหนึ่ง ๆ มีอาทิเช่นให้กระทำการอารักขาทั่วไปในชนบท ให้คนทำสะพานและโรงทาน เป็นต้น ขอถวายพระพร การที่พระเทวทัตได้มียศศักดิ์ตระกูลและสมบัติในชาติหนึ่ง ๆ ก็เพราะความดีทั้งหลายตามมาให้ผล ส่วนความชั่วคือการผูกพยาบาทใน พระโพธิสัตว์นั้น นาน ๆ พระเทวทัตจึงจะมีโอกาสกระทำได้สักครั้งสักคราวหนึ่ง เหตุว่ามีได้ เกิดร่วมกาลเทศะกันทุก ๆ ชาติไป ขอถวายพระพร เหล่าสัตว์ย่อมไหลไปตามกระแสแห่ง สังสารวัฏ บางชาติก็เกิดมาพบผู้ที่รักใคร่กัน บางชาติก็เกิดมาพบผู้ที่เกลียดกัน เปรียบเหมือน กระแสน้ำย่อมพัดสิ่งที่สะอาดบ้าง สิ่งที่ไม่สะอาดบ้างลอยไปฉะนั้น

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบกุสลากุสลการิสฺสสมาสมปัญหา

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้านิพนธ์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน คำที่ว่าสตรีเมื่อได้ขณะได้ที่ลับได้ ชายผู้ประโลม ที่สุดคนเปลี่ยยอมกระทำมิจฉากร นั้นมีกล่าวไว้จริงหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร จริง

ม. ก็ถ้าอย่างนั้น นางอมราผู้เป็นภรรยาพระมโหสถครั้งเมื่อสามีนำไปฝากไว้บ้านอื่น และเมื่อคราวอยู่ในที่ลับ ทั้งมีชายมาประโลมด้วยทรัพย์พันกหาปณะ โฉนจึงปรากฏว่านาง มิได้กระทำมิจฉากรเล่า

น. ขอถวายพระพร เหตุว่านางอมรานั้นกลัวคำครหากลัวภัยในนรก กลัวผลเผ็ดร้อนแห่งบาปกรรม ทั้งยังรักยังเคารพพระมโหสถผู้สามีอยู่ ก็เมื่อนางยังมีความละเอียดความเกรงกลัวต่อบาปแนบอยู่ในใจเสมอเช่นนั้น จะจัดว่านางได้ขณะอย่างไร ถึงที่ลับก็จัดว่านางไม่ได้ เพราะนางเห็นว่าเมื่อมนุษย์ไม่เห็น อมนุษย์หรือเทวดา หรือบัณฑิตผู้รอบรู้ก็ย่อมไม่เห็น แม้ชายผู้ประโลมนางก็ไม่ได้เช่นเดียวกัน เพราะวาณิชยของนางจะต้องหาชายที่ประกอบไปด้วยคุณสมบัติอย่างพระมโหสถ

ขอถวายพระพร พระมโหสถนั้นทรงมีคุณสมบัติถึง ๒๘ ประการ คือ ๑) เป็นคนกล้า, ๒) มีความละเอียดต่อบาป, ๓) มีความกลัวต่อบาป, ๔) มีญาติ, ๕) ถึงพร้อมด้วยมิตร, ๖) อุตุน, ๗) มีศีล, ๘) กล่าวคำจริง, ๙) มีกายใจสะอาด, ๑๐) ไม่โกรธง่าย, ๑๑) ไม่มีมานะเย่อหยิ่ง, ๑๒) ไม่มีควมริษยา, ๑๓) มีความเพียร, ๑๔) เป็นคนก่อสร้างบารมี, ๑๕) เป็นคนชอบการสงเคราะห์, ๑๖) ชอบให้ทาน, ๑๗) พุดอ่อนหวาน, ๑๘) ประพฤติยำเกรง, ๑๙) อ่อนโยน, ๒๐) ไม่โอ้อวด, ๒๑) ไม่มีมายา, ๒๒) จลาค, ๒๓) มีเกียรติคุณดั่งงาม, ๒๔) มีความรู้, ๒๕) มีเมตตากรุณาจิต, ๒๖) ชนทั้งหลายย่อมปรารถนา, ๒๗) มีทรัพย์, ๒๘) มียศ

ขอถวายพระพร ก็เมื่อนางอมราไม่ได้ทั้งขณะที่ลับทั้งชายผู้ประโลมที่ต้อใจเช่นนั้นแล้ว ไหนเลยนางจะกระทำมิจฉาจารได้เล่า

ม. เข้าใจละ

จบอมราเทวีปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามลิந்தร์สถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า พระอรหันต์ย่อมไม่มีความสะดุ้งหวาดกลัวอะไรจะหนีมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ตรัสดังนั้นจริง

ม. ก็เหตุไรเล่า เมื่อพระอรหันต์ ๕๐๐ เห็นช้างนาฬาคีรีซึ่งถูกมอมด้วยเหล้าวิ่งเข้ามาหาพระพุทธเจ้า จึงพากันทอดทิ้งพระพุทธองค์ไปเสียหมดแล้ว ปรากฏว่าเหลือแต่พระอานนท์อยู่รูปเดียว^(๑) เท่านั้น

(๑) เรื่องนี้ปรากฏในจุลหัตถชาดก (อัสตินิชาต) ว่าเมื่อช้างนาฬาคีรีวิ่งตรงมายังพระพุทธเจ้า พระอัสติมหาสาวกมีพระสารีบุตรเป็นต้น ต่างกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า ธรรมดากิจที่ เกิดขนแกะบิดา

น. ขอถวายพระพร การที่พระอรหันต์ทั้งหลายลึกลงไปเสียดังนั้น มิใช่เป็นด้วยท่าน
มีความสะดุ้งหรือหวาดกลัวข้างนาลาคิริ เพราะพระอรหันต์ท่านตัดเหตุปัจจัยแห่งความสะดุ้ง
หวาดกลัวได้เด็ดขาดแล้ว เปรียบเหมือนแผ่นดินแม้ใครจะชุกจะทำลาย ก็ไม่รู้สึกสะดุ้ง หรือ
หวาดกลัวต่อการกระทำนั้น ๆ ฉะนั้นขอถวายพระพร เหตุที่ทำให้พระอรหันต์ทั้งหลายลึกลงไป
เสียดังนั้นก็เพราะท่านเห็นว่า วันนี้องานนทจักรมีโอกาสดแสดงความภักดีในพระพุทธเจ้าให้
ปรากฏแก่ประชาชนผู้มาประชุมพร้อมกันในที่นั้นแล้วหมู่ชนจักได้ฟังพระธรรมเทศนา ได้บรรลุ
มรรคผลตามอุปนิสัยสามารถของตน ๆ

ม. เธอฉลาดว่า

จนปัญญาสวอภายนปัญหา

ย่อมเป็นภาระของบุตร ฉะนั้นข้าพระองค์จะขอทรมานข้างนาลาคิริแทน แต่พระพุทธเจ้าตรัสห้าม
เสีย ๆ ถ้าดับนพระอรหันต์ซึ่งยังเป็นเสขบุคคลอยู่ วิตกด้วยกลัวข้างจะมายัย พระพุทธเจ้าจึงออกไป
ยืนอยู่เบื้องพระพักตร์ ขอมสละชีวิตแทนถวาย ที่สุดพระพุทธเจ้าก็ให้พระอรหันต์ถอยหลังมาเสีย

สันถวปัญหาที่ ๘

ปัญหานมขอความอย่างเดียวกันกับปัญหาที่ ๖ วรรคที่ ๔

ภควโตอัปปาพาทปัญหาที่ ๕

ปัญหานมขอความอย่างเดียวกันกับปัญหาที่ ๑๐ วรรคที่ ๔

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามิลินทร์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธพจน์มีอยู่ว่า เราตถาคตเป็นผู้ยังมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นแล้วจะหนีไซ้หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มีอยู่เช่นนั้น

ม. ก็ถ้าเช่นนั้น จะมีแย้งกับพระพุทธพจน์ที่ว่า เราตถาคตได้เห็นมรรคของเก่าทางของเก่า อันพระพุทธเจ้าทั้งหลายในปางก่อนเสด็จดำเนินมาแล้ว จะหนีหรือ

น. ขอถวายพระพร ไม่แย้ง เพราะว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อนเสด็จเข้านิพพานไปแล้ว ศาสนาก่อนตรธานเสื่อมสูญไป โดยไม่มีใครสั่งสอนและปฏิบัติกันสืบมา เมื่อเป็นเช่นนั้น มรรคคือหนทางที่พระพุทธเจ้านั้น ๆ ได้เสด็จดำเนินมา ก็เลอะเลือนเสื่อมสูญไป ครั้นมาถึงวาระที่พระศากยมุนีสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทรงอุบัติขึ้น มรรคคือหนทางอย่างเดียวกับของเก่าเหล่านั้น ๆ ก็เกิดขึ้นมาด้วย เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า เราตถาคตเป็นผู้ยังมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นแล้ว ขอถวายพระพร ความข้อนี้ เปรียบเหมือนหนทางที่กรุยและปราบเรียบรื้อแล้ว ต่อมาปล่อยให้รกเดินไม่ได้ ภายหลังมีผู้ทำให้เตียนขึ้นได้อีกฉะนั้น

ม. เธอฉลาดว่า

จบอนุบันนัมคคอปปาตปัญหา

วรรคที่ ๖

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามิลินทร์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าเมื่อก่อนตรัสรู้ได้ทรงพยายามกระทำทุกกริยา ทรงได้รับความยากลำบากต่าง ๆ แต่ก็มีได้ตรัสรู้มีไซ้หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัสนั้นแล

ม. ถ้าอย่างนั้น เหตุไฉนพระพุทธองค์จึงตรัสสอนสาวกว่า ท่านทั้งหลายจงพาก

เพียรจงพยายามทำกิจในพระพุทธศาสนา จงกำจัดมารและเสนามารเสีย ซึ่งเป็นปฏิปทาที่ต้อง
ประสบความยากลำบากทั้งนั้น ฉะนั้นอีกเล่า

น. เหตุว่าปฏิปทานั้นแล เป็นทางทำให้พระองค์บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ขอถวาย
พระพร ก็แต่ว่าเมื่อพระองค์ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาอยู่นั้น พระองค์ทรงประกอบความเพียรเกิน
ไป ซึ่งถึงกะไม่เสวยพระกระยาหารเสียเลย เมื่อทรงอดอาหารเสียเช่นนั้น พระกำลังก็ไม่มี
พระเหตุก็กระสับกระส่ายไม่เป็นเอกัคคตารมณ์ได้ เพราะเหตุนี้พระพุทธองค์จึงไม่ได้บรรลุ
พระสัพพัญญุตญาณ ต่อเมื่อพระองค์ทรงเลิกการบำเพ็ญทุกกรกิริยานั้นเสีย แล้วทรงดำเนินใน
ปฏิปทาสายกลาง จึงได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ความข้อนั้นเปรียบเหมือนผู้บริโภคอาหาร
ถ้าบริโภคมากเกินไป ก็ไม่ได้รับความสุข ต่อเมื่อบริโภคพอเหมาะพอดี จึงจะเกิดความสุข
และเป็นคุณประโยชน์แก่ร่างกายฉะนั้น

ม. ฟังได้

จบปฏิปทาโทสปัญหา

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน พระพุทธพจน์ที่ตรัสสอนว่า “ท่าน
ทั้งหลายจงทำให้เพลิดเพลินในนิปปัญจธรรม (ธรรมที่ไม่เห็นซ้ำ) ฉะนั้น ก็นิปปัญจธรรม
นั้นได้แก่ธรรมเหล่าไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ได้แก่พระโศคาปัตติผล พระสกทาคามีผล พระอนาคา
มีผล พระอรหัตตผล ขอถวายพระพร พระอริยผลทั้ง ๓ นี้แล เป็นธรรมที่นำไปสู่พระ
นิพพานได้โดยเร็ว หรือโดยมีกำหนดแน่นอน

ม. ก็ถ้าอย่างนั้น พระภิกษุทั้งหลายจะพึงไปกังวลด้วยการเล่าเรียนพระนวังคสัตถุ
ศาสน์^(๑) และด้วยการสำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หรือด้วยการบูชาเป็นต้น เพื่อ
ประโยชน์อะไร ซึ่งเป็นการทำให้เข้าไปเปล่าๆ

(๑) นวังคสัตถุศาสน์ คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ๕ ประการคือ พระสูตร ๑, เกยยะ
๑, เวชยากรรม ๑, กถา ๑, อุทาน ๑, อิติวุตตก ๑, ชาดก ๑, อัပ္ภุตธรรม ๑, เวทลสะ ๑,
ในหนังสือสารัตถสังคหะ แสดงความต่างแห่งนวังคสัตถุศาสน์ไว้ฉะนี้

๑. พระสูตรนั้น ได้แก่อุกโกฏวิภังค์ นิเทศ ขันธก ปริวาร อนังคณสูตร รตนสูตร นาลกสูตร ต
วฏกสูตร เป็นอาทิอันมีในคัมภีร์สุตตันตปิฎก ไซ้แต่เท่านั้น ถ้ามชอว่าสูตรแล้วก็
จัดเข้าในองค์นี้

น. ขอถวายพระพร อันบันไดต้องก้าวแต่ขั้นต่ำขึ้นไปหาขั้นสูงมิใช่หรือ

ม. ก็อย่างนั้นสิเธอ ไม่เช่นนั้นจะขึ้นไปถึงขั้นสูงสุดได้อย่างไร

น. ขอถวายพระพร นี้ก็เป็นเช่นนั้นแล การที่พระภิกษุทั้งหลายต้องเรียนนวัจนิสถิตตฤสาสน์เป็นต้นนั้น ก็เพราะว่าการที่จะนำตนให้ก้าวไปถึงนิปปัญจธรรมนั้นๆ ได้ ต้องศึกษาข้อวัตรปฏิบัติอันเป็นบันไดขั้นต้น เพื่อให้รู้ทางดำเนิน และต้องบำเพ็ญศีลสมาธิปัญญา ผูกกายวาจาใจเพื่อให้มีกำลังพอที่จะให้ก้าวไปหาภูมิธรรมนั้นๆ ได้ มิฉะนั้นก็จะก้าวไปไม่ถูกหรือไม่ถึงเพราะเหตุที่พระภิกษุจึงต้องกระทำเช่นนั้นไปก่อน ขอถวายพระพร ส่วนพระพุทธพจน์ที่ตรัสสอนดังทรงยกมาในเบื้องต้นนั้นก็ควมมี พระพุทธประสงค์จะทรงเตือนมิให้สาวกทอดอาลัยในคุณเบื้องต้นนั้นๆ เสีย จะได้มีความพยายามก้าวหน้าต่อไปอยู่เสมอจนกว่าจะถึงนิปปัญจธรรมทั้ง ๔ นั้น

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบนิปปัญจธรรมปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามลิந்த์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน คำที่เธอว่า “ฆราวาสเมื่อได้เป็นพระอรหันต์ ย่อมมีคติเป็น ๒ คือบวชในวันนั้นอย่าง ๑ ถ้าไม่เช่นนั้น ก็นิพพานในวันนั้นอย่าง ๑” นั้น ก็ถ้าในวันนั้นบวชไม่ทัน โดยหาอุปัชฌาย์หรือเครื่องบริวารไม่ได้ จะนิพพานเสียหรือ

๒. เกยยะ ได้แก่พระสูตรอันประกอบด้วยกาลา ถ้าจะว่าโดยวิเศษกาลาวรรคทั้งสิ้น อันมีในคัมภีร์สังยุตตนิกายจัดเข้าในองค์นี้
๓. เวชยากรณ์ ได้แก่พระอภิธรรมปิฎกทั้งสิ้น และพระสูตรอันหากาลามีได้ และพระพุทธพจน์อันทมิได้นับในองค์อื่น
๔. กาลา ได้แก่กาลาพระธรรมบท เถรกาลา เถรีกาลา สุตตกาลาอันมีในสุดตนิบาต อันมิได้ชื่อว่าสูตร และบรรดาสุทธกาลาในคัมภีร์สุดตนิบาตที่มิได้ชื่อว่าสูตร
๕. อุทาน ได้แก่สูตร ๘๒ สูตร ที่ประกอบได้ด้วยโสมนัสญาณสัมปยุตตกาลา คือกาลาที่เปล่งออกด้วยจิตอันเบิกบาน
๖. อิติวุตตก ได้แก่สูตร ๑๑๐ สูตร อันเป็นไปด้วยนัยเป็นต้นคือ วุตต์ เหตุ ภาควตา
๗. ชาดก ได้แก่ชาดก ๕๕๐ ชาดก มีอภิญญชาดกเป็นต้น
๘. อัมภุตธรรม ได้แก่พระสูตรอันพระพุทธเจ้า ตรัสเทศนาประกอบไปด้วยความอัศจรรย์
๙. เวทลละ ได้แก่สูตรมีจลลเวทลลสูตร มหาเวทลลสูตรเป็นต้น ซึ่งได้แก่พระสูตรอันบริษัทได้ซึ่งความยินดีปรีดาแล้วได้ถามขึ้น

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ก็นิพพาน

ม. ถ้าอย่างนั้น จะมีเป็นอันชื่อว่า พระอรหัตตผลบั้นทอนชีวิตของท่านเหล่านั้นเสียหรือ

น. ขอถวายพระพร การที่เป็นดังนี้หาใช่เพราะพระอรหัตตผลบั้นทอนไม่ เป็นเพราะเพศฆราวาสไม่สามารถจะทรงคุณธรรมอันสูงสุดนั้นได้

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. เหมือนผู้บริโภคอาหารอันบริสุทธิ์ แต่บริโภคมากเกินไป ไฟธาตุย่อมไม่ไหว การบริโภคนั้นก็ยอมให้โทษแก่ร่างกาย ขอถวายพระพร นี่จะจัดว่าเป็นโทษของอาหารนั้นจะ

ม. ไม่ได้สัธเธอ เพราะอาหารเป็นของบริสุทธิ์ ต้องจัดว่าเป็นโทษของการบริโภค เพราะมากจนไฟธาตุย่อยไม่ไหว

น. นั้นแลฉันใด นี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน จะว่าเป็นเพราะพระอรหัตตผลบั้นทอนชีวิตไม่ได้ เพราะพระอรหัตตผลเป็นคุณธรรมอันบริสุทธิ์ ขอถวายพระพร การที่ท่านต้องนิพพานนั้น เป็นโทษของเพศฆราวาสซึ่งไม่มีกำลังสามารถจะทรงคุณธรรมอันสูงสุดนั้นได้

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบคิหิอรหัตตปัญหา

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราเกิดเป็นมนุษย์ในกาลก่อน มิได้เคยกระทำการเบียดเบียนสัตว์เลย ฉะนั้นมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัสนั้นแล

ม. ก็เป็นเหตุไฉน เมื่อครั้งพระพุทธองค์เกิดเป็นโลมกัสสปครารักษ์พระจันทวดีราชาธิดา และปรารถนาจะได้นางจึงให้ฆ่าสัตว์จำนวนมากกระทำการบูชาญ์แล้ว^(๑)

น. ขอถวายพระพร การที่พระโพธิสัตว์โลมกัสสปให้ฆ่าสัตว์บูชาญ์ครั้งนั้น เป็นเพราะมีสติวิปลาศ หาใช่เป็นเพราะมีเจตนาคิดอาฆาตจึงให้ฆ่าสัตว์เหล่านั้นไม่

(๑) เรื่องนี้ในโลมกัสสปชาดก นวกนิบาตว่า พระโลมกัสสปดาบสหลงรักพระจันทวดีราชาธิดา จนถึงเข้ามาเฝ้าพระเจ้าพาราณสีผู้พระชนกพระจันทวดี แต่ก็ไม่ถึงกับให้ฆ่าสัตว์กระทำการบูชาญ์ เพราะเมื่อจะฆ่าสัตว์นั้น ท่านเกิดความสลดใจขึ้นมาเลยตัดความรักเสียได้

ม. นี่เธอ ก็เฉพาะบุคคลเหล่านี้มิใช่หรือจึงจะกระทำการฆ่าสัตว์ คือผู้อยู่ในอำนาจแห่งความรัก ความโกรธ ความหลง ความถือตัว ความอยากได้ ผู้มีการฆ่าสัตว์เป็นอาชีพคนพาลและพระมหากษัตริย์ผู้ทรงปฏิบัติตามกฎหมายแต่เน พระโพธิสัตว์ก็เป็นปกติอยู่มิใช่หรือ โฉนจึงได้ฆ่าสัตว์กระทำการบูชาญแล้ว

น. หาใช่เป็นปกติไม่ การที่พระโลมกัสสปให้ฆ่าสัตว์นั้น ก็เป็นด้วยอำนาจแห่งความรักดังที่พระองค์ตรัสระบุไว้ในเบื้องต้นนั้นแล ขอถวายพระพร อันความรักนัยอมกระทำให้คนฟุ้งซ่าน มัวเมา สติวิปลาศ ไม่รู้จักผิดจักถูก อย่างเดียวกับคนบ้าย่อมทำอะไรต่ออะไร ซึ่งผิดจากอาการของคนปกติได้ทุกอย่าง แม้ที่ผิดกฎหมาย แต่ถึงอย่างนั้น บ้านเมืองก็ไม่ลงโทษทัณฑ์มิใช่หรือ

ม. จะไปเอาโทษอะไรกะคนบ้าเล่า

น. นั้นแลฉันใด โลมกัสสปดาบสก็มีคติเป็นฉันนั้นเหมือนกัน คือ มีสติวิปลาศตามืดมองไม่เห็นบาปบุญคุณโทษอย่างไร ความรักมีอำนาจเหนือความรู้จักผิดชอบทั้งหลายสิ้น จึงให้ฆ่าสัตว์ถึงเท่านั้น ขอถวายพระพร และก็ควรได้รับอภัยเช่นเดียวกันด้วย

ม. เธอฉลาดว่า

จบโลมกัสสปปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตูก่อนพระนาคเสน ในฉันทันตชาตกกกล่าวไว้ว่า พระยาช้างฉันทันตผู้โพธิสัตว์ เอาจวงจับพรานโสณครด้วยตั้งใจจะฟาดเสีย แต่ครั้นเห็นผ้าเหลืองก็ยังใจเสียได้ด้วยความเคารพนับถือ ฉะนั้นมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังพระองค์ตรัสนั้นแล

ม. ถ้าอย่างนั้น โฉนเมื่อครั้งพระองค์เกิดเป็นโชติपालมาณพ จึงว่าพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยคำว่าสมณะหัวโล้นเล่า

น. การที่โชติपालมาณพว่า พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยคำหยาบเช่นนั้น ก็เป็นเพราะเกิดในสกุลพราหมณ์ ซึ่งไม่มีความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มีความเคารพนับถือพราหมณ์ว่าเป็นพระเจ้า ขอถวายพระพร บุคคลเมื่อส่องแสงผู้ใด ก็ต้องเป็นอย่างนั้น เหมือนหน้าหวานเมื่อเจอกับยาพิษ รสก็เผื่อนไปฉันใด นี้ฉันนั้นเหมือนกัน นับแต่วันโชติ

पालमाणพเกิดมา ก็คบหาสนิทสนมอยู่ในหมู่คนที่มิได้นับถือพระพุทธศาสนาตลอดมา เพราะ
จะนั้นเมื่อนายช่างหม้อมาชวนให้ไปเฝ้าพระกัสสปมาสัมพุทธเจ้าจึงตอบว่า จะไปหาสมณะหัวโล้น
เพื่อประโยชน์อะไรจะนี้ได้

ม. ฟังได้

จบฉันทันตโชติपालอารักขาปัญหา

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า โรงนายช่าง
หม้อชื่อภูมิการมีอากาศเป็นหลังคาตั้งอยู่แล้วตลอด ๓ เดือน ฝนไม่ร่วรดเลยจะนั้นและตรัสว่า
ภูมิพระกัสสปมาสัมพุทธเจ้าฝนตกแล้ว ก็ถ้าฟังตามพระพุทธพจน์ทั้ง ๒ นี้ จะมีเป็นอันว่า
ช่างหม้อมีวาสนาดีกว่าพระพุทธเจ้าหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า เป็นไปไม่ได้ ขอถวายพระพร การที่โรงของนายช่างหม้อ
เป็นเช่นนั้น ก็เพราะว่านายช่างหม้อเป็นคนมีศีลเลียงมารดาบิดา เคยได้สร้างสมบุญกุศลตลอดมา
และมีเรื่องแสดงไว้ว่า อยู่มาวันหนึ่ง มีผู้มาขนหญ้าหลังคาของเขาไปมุงภูมิถวายพระกัสสปพุทธ-
เจ้า ภายหลังเขาจึงเกิดปีติพลอยอนุโมทนาในกุศลกรรมอันนั้น^(๑) ส่วนพระพุทธเจ้าที่ตรัสว่า
ภูมิของพระพุทธกัสสปฝนร่วร่นั้น ก็เป็นด้วยพระพุทธองค์ทรงเห็นอำนาจประโยชน์ ๒ ประการ

(๑) ภูมิการสูตร (มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก) พรรณาเรื่องนี้ไว้ว่า พระพุทธเจ้า
ตรัสเล่าให้พระอานนท์ฟังว่า ครั้งพระกัสสปมาสัมพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในโลก มีนายช่างหม้อชื่อ
ภูมิการเป็นพุทธอุปฐาก และนายช่างหม้อนั้นมสหายอยู่หนึ่งชื่อโชติपालมาณพ วันหนึ่งนายช่างหม้อ
พราชวนโชติपालมาณพไปเฝ้าพระพุทธเจ้า (ดังข้อความที่ปรากฏในปัญหาที่ ๕ นั้น) ที่สุดโชติपाल-
มาณพก็ไปเฝ้าและเลื่อมใสออกบรรพชาในพระพุทธศาสนาฯ ภายหลังพระกัสสปมาสัมพุทธเจ้า
เสด็จจาริกไปถึงแคว้นของพระเจ้ากิงกิสสราชาฯ จึงทรงอาราธนาให้เสด็จจำพรรษาอยู่ที่แคว้นนั้น
แต่พระกัสสปมาสัมพุทธเจ้าไม่ทรงรับ ด้วยทรงอ้างว่า พระองค์ได้รับอาราธนาของนายช่าง
หม้ออุปฐากเสียแล้ว แล้วตรัสพรรณนาถึงความดีและความก้นเคย ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงมออยู่กับ
นายช่างหม้อถวายพระเจ้ากิงกิสสราชาว่า พระองค์ได้เคยรับอุปการะจากเขาหลายอย่าง ดังคราวหนึ่ง
ฝนตกร่วรดพระคันธกุฎีเบียด จึงตรัสใช้พระภิกษุไปขนหญ้าที่นายช่างหม้อมุงหลังคาเรือนไว้ ก็ใน
ขณะนั้นนายช่างหม้อไม่อยู่ อยู่แต่บิดามารดาของเขา เมื่อพระภิกษุได้รับอนุญาต ก็ช่วยกันขนมามุง
พระคันธกุฎี ครั้นนายช่างหม้อกลับมาทราบเรื่องจากบิดามารดา ก็เกิดความปีติปราโมทย์ในการ
กระทำของพระพุทธองค์ และเรือนของเขามีอากาศเป็นหลังคาอยู่ตลอด ๓ เดือน ฝนก็ไม่ร่วรดเลย
เป็นเรื่องให้เกิดปัญหา

คือ ทรงเห็นว่า พระองค์เป็นผู้ควรแก้ทุกข์นิทานของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เมื่อทรง
ปล่อยให้เป็นเช่นนั้น เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจักได้มีโอกาสก่อสร้างบุญกุศล แล้วจักได้พ้นจาก
ความทุกข์ทั้งหลาย อีกประการ ๑ คนทั้งหลายจักติเตียนไม่ได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงทำที่อยู่อาศัย
ด้วยพระองค์เอง ขอถวายพระพร อาศัยอำนาจประโยชน์ ๒ ประการนี้แล พระกัสสปสัมมา
สัมพุทธเจ้าจึงทรงปล่อยให้กัฏฐีรัวเช่นนั้น

ม. ชอบละ

จบฉกัฏฐีปัญหา

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าเคยตรัสกะภิกษุทั้งหลาย
ในบางคราวว่า พระองค์เป็นพราหมณ์ ดังนี้มิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ตรัสดังนั้นจริง

ม. ถ้าอย่างนั้น ทำไมเมื่อตรัสกะเสลปะพราหมณ์ จึงตรัสว่า พระองค์เป็นกษัตริย์
เล่า (๑)

น. ขอถวายพระพร เหตุว่าพระพุทธองค์เป็นทั้งพราหมณ์เป็นทั้งกษัตริย์

ม. ตามพระพุทธประวัติก็ปรากฏว่า พระพุทธเจ้าทรงอุบัติในสกุลกษัตริย์ แต่
ทำไมเรอจึงกล่าวมายืนยันว่าพระองค์เป็นพราหมณ์ด้วยอีกเล่า

น. ขอถวายพระพร ก็พวกพราหมณ์มีวัตรจรรยาอย่างไร เขาจึงได้ชื่อเช่นนั้น

ม. พวกพราหมณ์เขาก็มีวัตร คือถือการยืนการเดินไม่นั่งไม่นอนเป็นต้น และเขา
มีพิธีลอยบาปทุกปี คือลงสระเกล้าชำระกายในแม่น้ำ ซึ่งเขาถือว่าได้ลอยบาปไปตามกระแส
แล้ว และยังมีเวทคือตำรับแสดงกิจในศาสนาอยู่ ๓ เวท ผู้ใดเรียนจบเวททั้ง ๓ นั้นแล้ว ชื่อว่า
ถึงที่สุดเวท นี้แลเรอองค์คุณเหล่านี้ทั้งจัดแบ่งวรรณะพวกนั้นเป็นพราหมณ์

น. ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าก็มีพระพุทธรูปร่างบางอย่างเช่นนั้นเหมือนกัน คือ
ทรงสมาทานธุดงค์ เช่นบางครั้งทรงถือการจงกรมเป็นวัตรและทรงชำระบาปอกุศลทั้งหลายจน
พระสันดานหมดจดผ่องใสอยู่เป็นนิตย์ ซึ่งเป็นเช่นเดียวกับการลอยบาปของพราหมณ์ และ
ทั้งพระองค์ได้ตรัสรู้วิชา ๓ เยี่ยงเดียวกับพราหมณ์ถึงที่สุดเวทนั้น

(๑) พึงดูเรื่องเดิมที่เชิงอรธแห่งปัญหาที่ ๑ วรรคที่ ๓

อนึ่งพระพุทธองค์ทรงเป็นกษัตริย์โดยพระชาติ เพราะทรงอุบัติในวงศ์ศากยราช และโดยพระอริยาศัยเพราะทรงเป็นนักรบที่กล้าหาญสามารถทรงต่อสู้มาร และเสนามารโดยลำพัง พระองค์ผู้เดียวจนข้าศึกนั้น ๆ พ่ายแพ้ไม่มีมาพจญพระองค์ได้อีกเลย ทรงยกเศวตฉัตรอันชาว บรสิทุทธ์คือวิมุตติธรรม ประกาศความเป็นราชาเพราะธรรม ให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายทราบ ขอถวายพระพร ก็เมื่อพระพุทธองค์ทรงคุณสมบัติถึงเช่นนี้แล้ว จะไม่ยอมรับว่า พระพุทธองค์ทรงเป็นพราหมณ์ ทรงเป็นกษัตริย์อย่างไร ม. จริงอย่างเธอว่า

จบภควโตราชปัญหา

ปัญหาที่ ๘

พระเจ้ามิตินทรรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ ย่อมมี แนวสอนเป็นอย่างเดียวกันทั้งนั้นมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ย่อมเป็นเช่นพระองค์ตรัสนั้นแล

ม. ถ้าอย่างนั้น จะทรงอุบัติขึ้นในสมัยเดียวกันสัก ๒ พระองค์ จะมีดีกว่านี้หรือ เพราะจะได้ช่วยกันทรงสั่งสอนประหนึ่งไฟสองดวงย่อมเพิ่มแสงสว่างขึ้นจะนั้น

น. ขอถวายพระพร เป็นไปเช่นนั้นไม่ได้ เพราะว่าโลกธาตุย่อมทรงพระพุทธเจ้า ไว้ได้แต่พระองค์เดียวเท่านั้น ถ้าจะมีขึ้นถึง ๒ พระองค์ไซ้ร้ โลกธาตุนั้นก็จะพึงกระจัดกระจาย ตั้งอยู่ไม่ได้ เหมือนเรือที่จอดได้แต่คนเดียว ถ้าลงถึง ๒ คนเรือก็จะทานน้ำหนักไม่ไหวต้องจมน้ำ จะนั้น อนึ่งถ้าจะมีพระพุทธเจ้าถึง ๒ พระองค์พร้อมกัน เหล่าพุทธบริษัทผู้ยังติดการถือเรา ถือเขาไม่ได้ก็จะเกิดเป็น ๒ ฝ่ายขึ้น เมื่อเป็นเช่นนั้นในระหว่างคนทั้ง ๒ พวกนั้น ก็จะเกิดมีการวิวาทกันขึ้น ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐสุด ไม่มีผู้อื่นเสมอ ไม่มีใคร เทียบเท่า ก็ถ้ามีถึง ๒ พระองค์แล้ว ก็จะเทียบเท่ากันไม่ประเสริฐสุดจริง เปรียบได้กะของ ใหญ่ในโลกนี้ เช่นแผ่นดินฟ้าหรือพญาเขาสิเนรุ ถ้ามีถึง ๒ เทียบเทียบกันได้แล้ว ก็จะไม่ใหญ่ แต่มีเพราะมีอย่างละชั้นเดียว ๆ เท่านั้นจึงจัดเป็นของใหญ่โตได้

ขอถวายพระพร เนื่องด้วยเหตุผลมีอยู่จะนั้นแล จึงมีพระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นใน สมัยเดียวกันถึง ๒ พระองค์ไม่ได้

จบทวินัน พุทธานัน โลกนูปัชชนปัญหา

ปัญหาที่ ๕

ข้อความในปัญหานี้ มีใจความเป็นอย่างเดียวกันกับปัญหาที่ ๕ ในวรรคที่ ๔

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน คนบวชแล้วสึก ไม่รู้อะไร ไม่น่าจะให้บวชในพระศาสนา ถ้ายาวจะทำให้คนทั้งหลายกล่าวหาได้ว่า พระศาสนาหาสาระมิได้

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร สระมีน้ำอยู่เต็มเปี่ยม เมื่อผู้ที่เปื้อนเปรอะไปถึงสระนั้นแล้ว ไม่ลงอาบน้ำชำระร่างกายเองเช่นนั้น คนทั้งหลายเขาจะพึงติเตียนสระหรือจะพึงติเตียนผู้นั้น

ม. จะติเตียนสระนั้นได้หรือเธอ ต้องติเตียนผู้นั้นสิ

น. นั้นแลฉันใด นี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน คือผู้ที่ไปถึงสระ คือพระสัทธรรมโดยอาการที่บวชในพระศาสนาแล้ว แต่มิได้ศึกษาข้อวัตรปฏิบัติ ขัดเกลานิสัยและความประพฤติที่โสมมให้สะอาด แล้วหวนสึกมาถือเพศเป็นฆราวาสประพฤติสิ่งที่ลามก เช่นนี้คนทั้งหลายเขาก็พึงติเตียนผู้สกปรกเช่นเดียวกันนั้นแล จะไม่มีใครซึ่งเป็นผู้มีความคิดกล่าวหาพระศาสนาว่าหาประโยชน์มิได้จะนั้นเลย เพราะว่าพระศาสนาพระพุทธองค์ได้ทรงขุดสระ คือพระสัทธรรมไว้แล้ว ถ้ายามีพระพุทธประสงค์อยู่ว่า ผู้เปื้อนมลทินคือกิเลส จะให้มีโอกาสชำระล้างกายวาจาใจให้สะอาด

ขอถวายพระพร ดีเสียอีก อันคนบวชแล้วเกียจคร้านต่อการศึกษา และการบำเพ็ญสัมมาปฏิบัติอยู่มิได้ต้องสึกนั้น ย่อมแสดงให้คนทั้งหลายเห็นว่า พระศาสนาเป็นลัทธิที่สูงบริสุทธิ์ ไม่แปดปนด้วยคนที่มีกายวาจาใจสกปรก อันคนที่คร้านต่อการเจริญสมณกิจ ย่อมระอาใจในการที่จะฝังตัวอยู่ในลัทธินี้ได้ เป็นอันว่าคนที่บวชอยู่ในพระศาสนาได้โดยเย็นใจ ต้องเป็นผู้มั่นคงหนักแน่น ชำระกายวาจาใจสะอาดอยู่เสมอ ต้องบำเพ็ญสัมมาปฏิบัติตามฐานานุกรมของตน ขอถวายพระพร ก็เมื่อพระศาสนาเป็นลัทธิทรงคุณถึงเช่นนี้ ใครเล่าจะพึงติเตียนได้

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบนิยายวัตตนปัญหา

วรรคที่ ๗

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน คำที่เธอว่าพระอรหันต์ท่านไม่มีความทุกข์ใจ มีแต่ความทุกข์ประจำร่างกายเท่านั้น ถ้าอย่างนั้นจริง ก็เป็นอันว่าท่านบังคับบัญชาร่างกายไม่ได้

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ก็เป็นอย่างนั้น

ม. ถ้าอย่างนั้น ไฉนท่านจึงจะสำรวจตา หู จมูก ลิ้น กาย ได้เล่า

น. ขอถวายพระพร ได้สิ เพราะอาการเคลื่อนไหวทุก ๆ ส่วนของร่างกาย ย่อมอยู่ในความรับผิดชอบแห่งใจของท่านทั้งนั้น ท่านจึงบังคับให้อยู่ในอาการปรกติเรียบร้อยได้เสมอ ส่วนที่อาत्मภาพถูกรับพระองค์ในเบื้องต้นนั้น หมายถึงคติธรรมตาความเป็นไปแห่งร่างกายต่างหาก ซึ่งเป็นอาการที่มีได้อยู่ในอำนาจของอะไรทั้งหมด

ม. ก็คติธรรมตาของร่างกายนั้นคืออะไรบ้าง

น. คือหนาว ร้อน หิว ระบาย ถ่ายอุจจาระ ถ่ายปัสสาวะ หาวนอน แก่ เจ็บ ตาย ขอถวายพระพร อาการเหล่านี้ท่านบังคับไม่ให้มีไม่ให้เป็นไม่ได้ เพราะว่าเป็นอาการประจำของร่างกาย เมื่อร่างกายยังมีอยู่ อาการเหล่านี้ก็ต้องมีอยู่ด้วย ถึงคราวแล้วเป็นอันไม่อยู่ในข้อห้ามของกฎเกณฑ์อะไรทั้งหมด

ม. เข้าใจละ แต่สงสัยว่า เป็นเพราะอะไรปลุกจนจึงต้องมีความทุกข์ใจด้วยอีกเล่า

น. เป็นเพราะปลุกจนปล่อยใจไปรับรู้สึกต่ออาการผันแปรของร่างกายนั้น ๆ เมื่อเป็นเช่นนั้น อาการหนาวหรือร้อนเป็นต้นก็ตามบีบหัวใจมากน้อยสุดแต่ความรู้สึก และนอกจากอาการประจำร่างกายเหล่านี้บีบกันแล้ว ยังมีอารมณ์ต่าง ๆ กระทบหัวใจให้บอบซ้ำอีก ขอถวายพระพร ทั้งต้นเหตุก็เนื่องด้วยปลุกจนมิได้ฝึกหัดใจ คุมใจไว้ไม่อยู่ มิได้พิจารณาหรือพิจารณาไม่เห็นแจ้งว่า คติธรรมตามีอยู่อย่างไร เพราะเหตุเหล่านี้แลปลุกจนจึงมีความทุกข์ใจด้วยอีกส่วนหนึ่ง

ม. หายสงสัยละ

จบอรหโศกกายิกเจตสิกเวทนาปัญหา

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน เป็นเพราะเหตุไร พระอรหันต์ท่าน จึงไม่มีความทุกข์ใจอย่างปฤชณเล่าเธอ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นเพราะท่านมีสติสัมปชัญญะกำกับใจอยู่เสมอ กำหนดรู้อารมณ์ที่ผ่านมายังใจว่า มีเหตุมีผลเป็นอย่างไร ถ้าเป็นอารมณ์ที่จะให้เกิดความทุกข์ ท่านก็ไม่ปล่อยใจให้ไปนอนอยู่ในอารมณ์เช่นนั้นเมื่อเป็นเช่นนั้น อารมณ์อันเป็นแดนเกิดแห่งความทุกข์นั้น ๆ ก็บีบใจท่านไม่ได้ ขอถวายพระพร เหตุนี้พระอรหันต์ท่านจึงไม่มีความทุกข์ใจ

ม. ชอบละ

จบกายิกเจตสิกเวทนายานานาकरणปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ผู้ที่ต้องอาบัติปาราชิกโดยไม่รู้สีกแล้ว ภายหลังบวชอีก ถ้ามาปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเข้า จะได้บรรลุมรรคผลหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ไม่ได้

ม. เพราะเหตุไร

น. เพราะผู้นั้นได้เพิกถอนเหตุที่จะให้บรรลุมรรคผลเสียแล้ว

ม. ก็เธอว่า ผู้ที่รู้ว่าตนกระทำความผิดย่อมมีจิตฟุ้งซ่าน เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็ไม่ได้บรรลุมรรคผลอยู่เอง แต่ผู้ที่ไม่รู้ จิตก็ไม่ฟุ้งซ่าน แน่วแน่อยู่ในการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เมื่อเป็นอย่างนั้น เหตุไรจึงไม่ได้บรรลุมรรคผลเล่า

น. ขอถวายพระพร อาตมภาพจะยกตัวอย่างมาเปรียบถวาย เหมือนพืชพันธุ์ที่บุคคลหว่านลงที่พื้นดินซึ่งกระทำไว้ดีแล้ว ก็ย่อมขึ้นมิใช่หรือ

ม. ก็ขึ้นสิ

น. ก็ถ้าจะเอาหว่านลงที่พื้นหิน พืชนั้นจะขึ้นหรือไม่

ม. จะขึ้นได้อย่างไรเล่าเธอ

น. เป็นเพราะอะไร

ม. เป็นเพราะหินเป็นแท่งทึบ ไม่มีช่องที่เป็นอาหารสำหรับเลี้ยงพืชพันธุ์นั้นให้งอกขึ้นได้

น. นั้นแลฉันใด นี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ผู้ที่ต้องอาบัติปาราชิกแล้วก็เท่ากับสนเขอ
แห่งการที่จะได้บรรลุมรรคผลเช่นเดียวกัน

ม. ก็ไม่รู้เธอ ไม่น่าจะต้องรับโทษถึงเท่านั้นเลย

น. ขอถวายพระพร ผู้ที่กลืนยาพิษโดยไม่รู้ จะตายหรือไม่

ม. ก็ตายสิ

น. นี้ก็เช่นนั้นเหมือนกัน แม้ตัวจะไม่รู้ว่าต้องอาบัติปาราชิกก็จริง แต่โทษแห่งการ
ต้องอาบัตินั้น ก็คงตามสนอง คือทำให้ไม่ได้บรรลุมรรคผลเช่นเดียวกัน

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบอภิสมยัตรายกราบปัญหา

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน คฤหัสถ์ทุกุศลกับสมณะทุกุศล ไหน
จะเพลากว่ากัน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร สมณะเพลากว่า เหตุว่าสมณะย่อมประกอบ
ด้วยองค์คุณ ๑๐ ประการ คือ

๑) สมณะย่อมเคารพในพระพุทธเจ้า

๒) สมณะย่อมเคารพในพระธรรมเจ้า

๓) สมณะย่อมเคารพในพระสงฆ์เจ้า

๔) สมณะย่อมเคารพในเพื่อนพรหมจรรย์

๕) สมณะย่อมกระทำความเพียรในการบอกกล่าว เล่าเรียนพระบาลีอรรถกถา

๖) สมณะย่อมมากไปด้วยการฟังธรรม

๗) คราวเข้าสมาคม สมณะย่อมมีกิริยาเรียบร้อย

๘) สมณะย่อมมีจิตมุ่งต่อความเพียร

๙) และย่อมทรงไว้ซึ่งสมณเพศ

๑๐) สมณะแม้จะทำความชั่ว ก็ย่อมกระทำในที่ลับ

ขอถวายพระพร อนึ่งสมณะแม้จะทุกุศลก็ยังดีกว่าคฤหัสถ์ ด้วยว่ายังกระทำทักษิณา-
ทานของทายกให้แผลดีผลได้ เพราะเหตุ ๑๐ ประการ คือ

- ๑) เพราะสมณเพศหาโทษมิได้ เป็นเพศที่กระทำให้ทายกเลื่อมใส
- ๒) เพราะสมณเพศเป็นจุดไม้เท้าของทายก
- ๓) เพราะตนปฏิบัติตามลัทธิของหมู่คณะ
- ๔) เพราะตนถือพระพุทธพระธรรมเป็นที่พึ่ง
- ๕) เพราะตนมิได้อาลัยในที่อยู่
- ๖) เพราะตนมีหน้าที่แสวงหาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
- ๗) เพราะตนแสดงธรรมมีเทศน์และสวดมนต์เป็นต้น
- ๘) เพราะตนมีประทีปคือธรรมส่องไปข้างหน้า
- ๙) เพราะตนมีความเห็นเที่ยงตรง
- ๑๐) เพราะตนกวาดพระอุโบสถ

ขอถวายพระพร เนื่องด้วยสมณะทรงคุณพิเศษมากอย่างมากประการจะนับแล แม้จะ
 ทูลก็ยิ่งเพลากว่าคฤหัสถ์ทุกที ประหนึ่งน้ำแม่จะชุ่มก็พอจะนำมาล้างเลนตามทีเประอะเปอนร่างกาย
 ให้หมดสิ้นไปได้จะนั้น

จบสมณทูลสัถ กิหิตุสัถ ปัญญา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน น้ำมีชีวิตหรือไม่
 พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร น้ำที่เคียวเป็นธาตุไม่มีชีวิต
 ม. ถ้าเช่นนั้น เมื่อเอาน้ำใส่หม้อตั้งบนเตาไฟ เป็นเพราะอะไรน้ำจึงร้อง
 น. เป็นเพราะถูกกำลังความร้อนแห่งไฟ หากใช่เป็นเพราะน้ำเป็นธาตุมีชีวิต เมื่อ
 ถูกต้มจึงได้ร้องไม่

ม. นี้เธอ พวกเดียรถีย์เขาถือกันว่า น้ำเย็นมีตัวสัตว์ น้ำสุกแล้วจึงควรกิน และ
 ตีเทียบการกระทำของพวกเธอผู้เป็นสมณศากยบุตรว่า การฉนน้ำเย็นนั้น คือการพร่าชีวิตสัตว์
 นั้นเอง นี้เธอจะว่าอะไร

น. ขอถวายพระพร อาตมภาพก็ว่า สมณะเหล่าศากยบุตรฉนน้ำเย็นก็จริง แต่ก่อน
 แต่จะฉนหรือใช้ ก็ได้กรองน้ำนั้น ๆ ด้วยเครื่องกรองน้ำแล้ว เพราะว่ามีพระพุทธบัญญัติไว้
 ว่าภิกษุพึงมีเครื่องกรองน้ำฉนน้ำใช้ไว้

ม. อ้อ เช่นนั้นหรือ

จบอุทกสัถตทาชวัปัญหา

ปัญหาที่ ๖

ใจความก็อย่างเดียวกับปัญหาที่ ๓ ในวรรคที่ ๖

จบคหิปปพชิตานัฏฐาสนวปัญหา

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ของที่ไม่มีในโลกนี้เลย ได้แก่อะไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ได้แก่สิ่งที่ผสมจากส่วนต่าง ๆ แล้วไม่เก่าไม่ทำลาย คงเป็นชั้นเป็นอันอยู่เหมือนอย่างเดิม ขอถวายพระพร นี้นั้นของไม่มีเลยในโลกนี้

ม. เข้าใจละ

จบโลเกนัตถิภาวปัญหา

ปัญหาที่ ๘

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระอรหันต์ท่านหลงลืมบ้างหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร พระอรหันต์ท่านไม่หลงลืม เพราะท่านมีสติกำกับใจอยู่เสมอ

ม. ถ้าเช่นนั้น ท่านจะมีต้องอาบัติเลยหรือ

น. ขอถวายพระพร ก็ต้องมีบ้าง

ม. ต้องเพราะวัตถุอะไรบ้าง

น. ต้องเพราะสร้างกุฎี ๑ เพราะสำคัญเวลาผิด ๑ เพราะสำคัญเหตุผิดคือห้ามภักตร์แล้ว เข้าใจว่ายังไม่ได้ห้าม ๑ เพราะสำคัญสิ่งของผิด คือของที่ยังไม่เป็นเคน เข้าใจว่าเป็นเคนแล้ว ๑

ม. เธอเคยกล่าวอยู่ว่า ภิกษุยอมต้องอาบัติด้วยอาการ ๒ คือ ด้วยความไม่เอื้อเฟื้อ ๑ ด้วยความไม่รู้ ๑ ถ้าพูดสำหรับพระอรหันต์แล้ว ท่านคงไม่ต้องอาบัติ ด้วยความไม่เอื้อเฟื้อมิใช่หรือ

น. ขอถวายพระพร เป็นดังนี้

ม. ถ้าอย่างนั้น ก็เป็นอันว่า ท่านต้องด้วยความไม่รู้

น. ขอถวายพระพร

ม. เรื่องที่ให้อาบตี ซึ่งพระอรหันต์ไม่รู้ก็มีด้วยหรือ

น. มี ขอถวายพระพร อาบตีจัดเป็น ๒ ประการคือ โลกวัชชะ มีโทษทางโลก
คนสามัญที่มีใช้ภิกษุทำเข้าก็เป็นความผิดเป็นความเสียหายเหมือนกัน เช่นทำโจรกรรมฆ่ามนุษย์
นี้ประการ ๑ เป็นบัณฑิตวัชชะ มีโทษทางพระพุทธรูปบุญของคนสามัญทำไม่มีความผิด ไม่เสีย
หาย เป็นผิดเฉพาะแต่ภิกษุ โดยฐานละเมิดพระพุทธรูปบุญ เช่นชุกดิน จันอาหารเมื่อล่วง
เวลาแล้วเป็นต้นนี้ประการ ๑

ขอถวายพระพร ในอาบตี ๒ ประการนี้ ส่วนที่เป็นบัณฑิตวัชชะ ถ้าข้อใดเรื่องใด
พระอรหันต์ท่านไม่รู้ ท่านก็ยอมล่วงอาบตีในข้อนั้นในเวลานั้น เพราะว่าพระอรหันต์ท่านมิได้
รู้ทุกสิ่งทุกอย่างเหมือนอย่างพระสัมพันธูปุทธเจ้า

ม. เข้าใจละ

จบอรหันต์สัมโมหปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้านิพนธ์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน สิ่งที่เกิดแต่กรรมแต่เหตุ แต่เหตุก็มี
พอจะคิดเห็น แต่สิ่งที่ไม่เกิดแต่กรรมหรือแต่เหตุ หรือแต่เหตุอย่างใดอย่างหนึ่งมีบ้างหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มี คือ อากาศ ๑, พระนิพพาน ๑,

ม. เธออย่ากล่าวตู่พระพุทธรูป เมื่อไม่รู้ก็จงบอกว่าไม่รู้

น. ถ้าอย่างนั้น พระองค์ทรงเห็นว่าอย่างไร

ม. อากาศข้าพเจ้าก็เห็นด้วย แต่พระนิพพานตามที่เธอยังคิดไม่เห็น เพราะว่า
พระนิพพานย่อมมีมรรคเป็นเหตุทำให้เกิด แม้พระพุทธรูปก็มีอยู่ชัด ๆ ว่า มรรคเป็นเหตุ
กระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน

น. ขอถวายพระพร พระพุทธรูปมีอยู่เช่นนั้นจริง แต่หาได้หมายความว่าพระนิพ-
พานเกิดแต่เหตุ คือมรรคไม่

ม. เธอพาเข้าที่มืดเสียแล้ว ก็เมื่อพระพุทธรูปมีว่า มรรคเป็นเหตุกระทำให้แจ้ง
ซึ่งพระนิพพาน แต่ใจเธอจึงว่า เหตุให้พระนิพพานเกิดไม่มีเล่า ธรรมดาดันไม่เมื่อมียอด
ก็เป็นอันว่ามีรากและลำต้น

น. พระองค์จะทรงเอาตัวอย่างนั้นมาเปรียบในที่นี้ไม่สมควร เพราะว่าพระนิพพาน
ได้ถอนรากคือ ตัณหาอันก่อให้เกิดออกเสียแล้ว ฉะนั้นที่ทรงเข้าพระหฤทัยว่า พระนิพพาน
เกิดแต่เหตุนี้จึงไม่ถูก ขอถวายพระพร เรื่องนี้ยากที่จะชี้แจงถวายให้เห็นชัด ๆ ได้

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. คนที่มีกำลังแข็งแรง จะสามารถไปยกเอาภูเขาหิมพานต์มาให้คนทั้งหลายดู จะ
ได้หรือไม่

ม. จะมีใครถึงจะสามารถไปยกเอาภูเขาหิมพานต์มาให้คนดูได้เล่าเธอ

น. เป็นเพราะอะไร

ม. เป็นเพราะภูเขาหิมพานต์หนักเกินกำลังคนมากนัก

น. นั้นแลฉันใด นี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน การที่จะทูลชี้แจงพระนิพพานถวายให้ทรง
เห็นชัด ๆ ก็เกินกำลังความสามารถของอาตมภาพเช่นเดียวกัน เพราะอาตมภาพกล่าวได้แต่
มรรคที่ทำพระนิพพานให้แจ้ง แต่ไม่อาจแสดงเหตุที่อาศัยให้เกิดพระนิพพานได้ การที่เป็น
เช่นนี้ก็เพราะว่า พระนิพพานเป็นอสังขต ธรรมไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง รู้ไม่ได้ด้วยตา หู
จมูก ลิ้น กาย จะพึงรู้พึงเห็นได้ก็เฉพาะแต่พระอรหันต์ผู้มีจิตบริสุทธิ์สงบและละเอียดเท่านั้น

ม. ถ้าเช่นนั้น ใครเล่าจะเชื่อว่าพระนิพพานมี เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบ

น. ขอถวายพระพร ลมมีหรือไม่

ม. ก็มีสิเธอ

น. ลมมีรูปร่างหรือสีสັນเป็นอย่างไร ขอพระองค์ได้ทรงชี้แจงมาให้เห็น

ม. จะชี้แจงให้เห็นได้อย่างไรเล่าเธอ เพราะลมไม่มีรูปร่างหรือสีสັນเช่นเธอว่า แต่
ว่าถึงกระนั้น เราก็รู้ว่าลมมีจริงเพราะพัดมาต้องเราอยู่เนือง ๆ

น. ขอถวายพระพร พระนิพพานก็เป็นเช่นเดียวกันกับลมนั่นแล คือไม่มีรูปร่างไม่
มีสีสັນ แต่ว่าท่านที่ได้บรรลุพระอรหันต์ได้รับความสุขกายเย็นใจ นั้นแลท่านรู้ว่าพระนิพพาน
มีอยู่จริง เหมือนเรารู้สึกว่าลมมี ในขณะที่พัดไปต้องใบไม้เป็นต้นให้หวั่นไหว หรือพัดมา
ต้องเรารู้สึกเย็นฉะนั้น

ม. เข้าใจละ

จบนิพพานอรรถกถาปัญหา

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ก็สิ่งที่เกิดแต่กรรมหรือแต่เหตุ หรือแต่ฤกษ์นั้นได้แก่อะไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร คนและสัตว์ทุกจำพวกเกิดแต่กรรม ต้นไม้เครือเขาเถาวัลย์ เกิดแต่เหตุแผ่นดิน ภูเขา น้ำลมไฟนั้นเกิดแต่ฤกษ์
ม. เข้าใจละ

จบกัมมัชชากัมมัชชปัญหา

วรรคที่ ๘

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ในโลกนี้ยักษมีหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร มี

ม. ยักษก็ตายเหมือนสัตว์อื่น ๆ มิใช่หรือ

น. ขอถวายพระพร เป็นดังนี้

ม. ถ้าอย่างนั้น ไฉนจึงไม่ปรากฏว่ามีใครได้พบซากศพยักษบ้างเล่า ที่สุดแม้กลืนไอก็ไม่มีมากระทบจุมูก

น. ขอถวายพระพร ซากศพของยักษมีอยู่ แต่บุคคลหารู้จักว่าเป็นซากศพของยักษไม่ เพราะยักษเหล่านั้นกลายเป็นสัตว์ต่าง ๆ เช่น เป็นตักแตนบ้าง เป็นหนอนบ้าง เป็นมดแดงมดดำบ้าง เป็นต้น

ม. ชอบกล

จบยักขานี่ มรณภาพปัญหา

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ครังก่อนนั้นหมอมุขีเขี้ยวชาญอยู่ ๗ หมอ คือ นารทะ ๑ ฐัมมันตริกะ ๑ อังคีระสะ ๑ กะบีละ ๑ กัณฐารักคิกามะ ๑ อตุละ ๑ ปุพพกัจจายนะ ๑ หมอทั้ง ๗ นี้ ย่อมคะเนอาการคนไข้ได้ว่า อีกเท่านั้นวันอาการจักมีจักเป็นอย่างนั้น ๆ นี้เธอ คนเหล่านั้น

แม้มิใช่สัพพัญญู แต่ก็ยังคาดกาลข้างหน้าได้ถูกต้อง ส่วนพระพุทธเจ้าผู้เป็นสัพพัญญูรู้ทุกสิ่งทุกอย่างแต่ใจจึงไม่ทรงบัญญัติสิกขาบทล่วงหน้าไว้ให้ครบถ้วนเสียคราวเดียวแล้ว จะต้องรอต่อเมื่อมีเรื่องเกิดขึ้นเสียก่อน จึงทรงบัญญัติห้ามตามหลังเหตุการณ์นั้น ๆ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าผู้เป็นสัพพัญญูรู้ทุกสิ่งทุกอย่างทรงทราบเหตุการณ์ทั้งปวงในอนาคตเช่นกับหมอมูเซียวชาณุนั้น ๆ เหมือนกัน แต่การที่พระองค์มิได้ทรงบัญญัติสิกขาบทล่วงหน้าไว้ให้ครบถ้วนเสียคราวเดียวนั้น ก็เพราะว่าพระองค์ทรงเห็นว่าถ้าทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ครบถ้วนทั้ง ๑๕๐ คราวเดียว ก็อาจจะเป็นข้อหยาบหยาบของผู้แรกเข้ามาบวช จนให้เกิดความระอาใจก็เป็นได้ เนื่องด้วยมีพระเหตุที่ยทรงอนุเคราะห์อยู่เช่นนั้นแล จึงทรงรอไว้ต่อเมื่อมีเรื่องเกิดขึ้นก่อนแล้วจึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามเป็นเรื่อง ๆ ไป

ม. ขอบละ

จบสิกขาบทบัญญัติห้ามปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระอาทิตย์บางครั้งก็ฉายแสงอ่อนลงมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นดังนี้

ม. ด้วยอะไรนะเธอ จึงเป็นเช่นนั้น

น. เป็นด้วยพระอาทิตย์ถูกโรคเบียดเบียน ขอถวายพระพร โรคที่เบียดเบียนพระอาทิตย์นั้น มีอยู่ ๔ อย่างคือ ควันไฟ ๑ เมฆ ๑ หมอก ๑ ราหู ๑^(๑) เมื่อโรค ๔ อย่างนี้มาโดยอย่างหนึ่ง ไปบังแสงพระอาทิตย์ ๆ ก็ฉายมายังเราได้น้อย เมื่อเป็นดังนี้แสงพระอาทิตย์ก็อ่อนลง

ม. เข้าใจละ

จบสุริยโรคภาวปัญหา

(๑) เรื่องพระราหูเป็นโรคของพระอาทิตย์พระจันทร์ นกคือ เรื่องสุริยคราส จันทรคราส เรื่องนี้แต่ก่อนเชื่อกันว่า เป็นเพราะพระราหูอมพระอาทิตย์พระจันทร์ไว้ แม้ในสังยุตตนิกาย สุริยสูตร จันทิมสูตรก็ยังกล่าวความข้อนไว้ และว่าพระราหูต้องปล่อยเพราะพุทธานภาพ

ก็การที่เรื่องไม่เป็นจริงเข้ามาแทรกแซงอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้เช่นนั้น คงจะเป็นด้วยท่านผู้ร้อยกรองคัมภีร์ชนหลังๆ ซึ่งมีความเชื่อดลลิตตามพนมเองมาแต่งแทรกเข้าไว้ เพราะการ

ม. การที่ท่านเหล่านั้นกระทำดังนี้ จะเป็นด้วยท่านสิ้นความรักใคร่เกิดความรัก
รังเกียจในบุตรภรรยาแล้วกระนั้นหรือ

น. หามิได้ แท้จริงปรากฏว่าท่านยังรักใคร่เมตตาภรรยานุบุตรภรรยา อย่างเดียวกับ
คนอื่นรักบุตรภรรยาเหมือนกัน ดังพระเวสสันดรโศภิตเจ้าของเรา คราวเมื่อพระองค์ทอด
พระเนตรเห็นพราหมณ์ที่ ๒ พระโอรส คือ พระชาลิกัณหาทันทินทรสังเวช และทรงบันดาล
โทสะจะทรงประทุษร้ายพราหมณ์ตอบแทนบ้าง แต่แล้วก็ทรงอดกลั้นความโกรธนั้นเสียได้ นี่ชี้
ให้เห็นว่าพระองค์ยังทรงเมตตาภรรยาพระโอรสอยู่ เช่น บิดากับบุตรธิดาอื่นเหมือนกัน แม้
พระนางมัทรีพระองค์ก็ยังทรงรักใคร่เช่นเดียวกัน เพราะได้ทรงร่วมสุขร่วมทุกข์กันตลอดมา
ขอถวายพระพร แต่ท่านเหล่านั้นมีใจผูกพันในพระสัมมาสัมโพธิญาณมากกว่าความรักบุตรภรรยา
เพราะท่านแน่ใจว่าต่อไปข้างหน้าพระสัมมาสัมโพธิญาณจะเกิดประโยชน์สุขแก่ตนพร้อมด้วยบุตร
ภรรยา และแก่ผู้อื่นเป็นกำไรยิ่งกว่าหลายเท่า เหตุนี้ท่านจึงพยายามหักใจบริจาคบุตรภรรยาให้
เป็นทานได้

ม. นี้เธอ การที่พระเวสสันดรทรงบริจาคพระนางมัทรีและพระชาลิกัณหาให้เป็น
ทานนั้น พระชายาและพระโอรสทั้ง ๒ ทรงยินดีในทานนั้นด้วยหรือไม่

น. ขอถวายพระพร พระนางมัทรีเมื่อทรงทราบเรื่องนั้นก็ทรงเลื่อมใสยินดีตาม แต่
พระชาลิกัณหา หาได้ทรงยินดีด้วยไม่ เพราะยังทรงพระเยาว์ไม่รู้เดียงสาอะไร จะพึงเห็นได้
จากการที่ทรงวิ่งหนีลงไปซ่อนอยู่ในสระบัวเป็นต้น

ม. เมื่อเป็นดังนี้ ก็เป็นอันว่าพระโอรสทั้ง ๒ นั้นได้รับแต่ความทุกข์ยากสองคน
พี่น้องเท่านั้น ก็การกระทำบุญให้ทานเมื่อทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน จะเกิดผลเป็นบุญกุศลขึ้นได้
อย่างไร

น. อาตมภาพจะยกตัวอย่างมาเปรียบถวาย เหมือนพระองค์ทรงบัญญัติให้เก็บราช-
พลีจากราษฎรทุกคน เพื่อทรงนำมา กระทำวัตถุที่เป็นสาธารณประโยชน์และสาธารณสุขขึ้น
ขอถวายพระพร ราษฎรเหล่านั้นบางคนก็สนใจถวาย เพราะความขัดสนบังคับบ้าง เพราะเหตุ
อื่นบ้าง ก็เมื่อเป็นดังนี้ วัตถุที่พระองค์ทรงจัดทำขึ้นนั้น จะสำเร็จประโยชน์สุขทั้งพระราชา-
ประสงก์หรือไม่

ม. ก็สำเร็จสิเธอ

น. นั้นแลฉันใด นี้ฉันนั้นเหมือนกัน การที่พระเวสสันดรทรงบริจาคพระชายา
และพระโอรสทั้ง ๒ ให้เป็นทานนั้น แม้ว่าจะเป็นความทุกข์ใจลำบากกายแก่พระโอรสทั้ง ๒ ก็

จริง แต่กัทานบารมีนั้น และเป็นปัจจัยสำคัญส่วนหนึ่งให้พระองค์และผู้อื่นทั่ว ๆ ไป ได้รับประโยชน์สุขอันใหญ่ยิ่ง ขอถวายพระพร เมื่อเป็นดังนี้ ทานบารมีนั้นก็ต้องจัดว่าเป็นบุญกุศลได้ เพราะเกิดผลเป็นผลประโยชน์สุขทั่วไป

ม. คุณก่อนพระนาคเสน การบริโภคอาหารเกินประมาณจัดว่าเป็นการเกินสมควรฉันใด แม้การที่พระเวสสันดรทรงบริจาคพระชยาและพระโอรสทั้ง ๒ ให้เป็นทานนั้น ก็จัดว่าเป็นการเกินสมควรเช่นเดียวกันฉันนั้นแล หรือเธอว่าอย่างไร

น. ความจริงเรื่องนั้นจัดว่าเกินสมควรไม่ได้ เพราะทานปานนั้นแล จึงจะเป็นเหตุเป็นปัจจัยจะให้พระองค์ได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ ขอถวายพระพร พระองค์ทรงเข้าพระหฤทัยอย่างไร เรื่องทานการให้ต้องมีกำหนดให้ด้วยหรือ

ม. มีสิเธอ การให้ซึ่งไม่นับว่าเป็นทานมีอยู่ดังนี้คือ

- ๑) ให้หญิงเป็นภรรยาชาย
- ๒) ให้โคตัวเมียแก่โคตัวผู้
- ๓) ให้น้ำเมาคือสุราและเมรัย
- ๔) ให้รูปลามก
- ๕) ให้ศัสตราวุธ
- ๖) ให้ยาพิษ
- ๗) ให้เครื่องจองจำ
- ๘) ให้ไก่ตัวเมียแก่ไก่ตัวผู้
- ๙) ให้สุนัขตัวเมียแก่สุนัขตัวผู้
- ๑๐) ให้เครื่องนับเครื่องตวงซึ่งเป็นเครื่องมือสำหรับโกง

น. ขอถวายพระพร คำที่อาตมภาพทูลถามมิได้มุ่งอย่างนั้น มุ่งว่าการให้ทานต้องมีกำหนดให้เท่านั้นเท่านั้นด้วยหรือไม่

ม. จะมีกำหนดกฎเกณฑ์อะไรเล่าเธอ สุดแต่มีจิตเลื่อมใสเท่าใด ก็ให้เท่านั้น

น. ก็ถ้าอย่างนั้น ไฉนพระองค์จึงทรงท้วง การบริจาคบุตรภรรยาให้เป็นการเกินสมควรไปแล้ว ขอถวายพระพร ก็เมื่อบิดาเป็นหนี้เขา จะให้บุตรรับใช้หนี้แทนเพื่อเปลื้องตนเป็นไท จะไม่ได้ที่เดียวหรือ

ม. ได้สิเธอ

น. นี่ก็เป็นเช่นนั้นแล ขอถวายพระพร พระเวสสันดรทรงตั้งพระหฤทัยอยู่เสมอว่า จะทรงบำเพ็ญทานบารมีให้เต็มเปี่ยม ยากมาขออะไรก็จะทรงบริจาคให้ทั้งนั้น เมื่อทรงผูกพระหฤทัยเป็นหนรดพระองค์ไว้เช่นนั้นแล้ว ครั้นมียากมาขอพระชายาและพระโอรส พระองค์ก็มีหน้าที่ที่จะต้องชำระหนี้ กล่าวคือทรงบริจาคให้ตามที่ยากขอ ด้วยทรงหวังจะเปลื้องพระองค์และผู้อื่นให้พ้นจากความเป็นทาสแห่งกิเลสและกองทุกข์ทั้งหลาย ขอถวายพระพร การเป็นเช่นนั้นแล จึงว่าไม่เป็นการเกินสมควร

ม. ที่จริงเรื่องนี้ ควรที่พระเวสสันดรจะทรงบริจาคตัวเองให้เป็นทานจะดีกว่า จะได้ไม่เดือดร้อนถึงผู้อื่น

น. ขอถวายพระพร เมื่อยากมาขอ น้ำ ก็ต้องให้น้ำ ขอข้าวก็ต้องให้ข้าว นี่เขามาขอเจาะจงเอาพระชายาและพระโอรสแล้วจะมอบพระองค์เองให้เขาไป จะเป็นการสมควรละหรือ

ม. เธอว่าคังนั้นก็ถูก

น. ขอถวายพระพร ถ้าพราหมณ์ทูลขอเจาะจงตัวพระองค์เองแล้ว พระองค์ก็ยินดีจะมอบให้ทันที เพราะว่าพระองค์มีพระหฤทัยผูกพันมั่นอยู่ในพระสัมมาสัมโพธิญาณยิ่งกว่าอื่นชีวิตก็ดี ความสุขส่วนพระองค์ก็ดี พระองค์ยินดีที่จะทรงพร้าออกให้ เพื่อแลกกับพระสัมมาสัมโพธิญาณอยู่ทุกขณะ ข้อนี้จะพึงพิสูจน์ได้จากพฤติกรรมของพระองค์แต่ต้นจนตลอด

ม. ชอบละ

จบเวสสันดรปัญหา

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามลิந்தร์สถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน พระโพธิสัตว์ทุก ๆ ท่าน กระทำทุกกรกิริยา เหมือนพระโคตมโพธิสัตว์เจ้าของเราหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ห้ามมิได้

ม. เป็นเพราะอะไร ท่านจึงได้ต่างกันเช่นนั้น

น. ขอถวายพระพร เป็นเพราะเหตุ ๔ ประการ คือ (๑) ตระกูล ซึ่งบางท่านก็เกิดในตระกูลกษัตริย์ บางท่านก็เกิดในตระกูลพราหมณ์ (๒) การสร้างสมบารมี คือบางท่านก็สร้างบารมีมาถึง ๑๖ อสงไขยแสนกัลป์ บางท่านก็แปดอสงไขย บางท่านก็ ๔ อสงไขย (๓) อายุ บางท่านก็อายุน้อยดังพระพุทธเจ้าของเรา บางท่านก็อายุมากดังพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า

(๔) รูปพรรณสัณฐาน คือบางท่านก็เล็ก บางท่านก็ใหญ่ ขอถวายพระพร เหตุ ๔ ประการนั้นแล กระทำให้ท่านต่างกันเช่นนั้น แต่ว่าถึงต่างกันเช่นนั้น เมื่อมาได้ตรัสเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ยอมตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ และประกอบด้วยพระคุณสมบัติเช่นเดียวกัน

ม. ถ้าอย่างนั้น พระโพธิสัตว์เจ้าของเราจะทรงกระทำทุกกริยาให้เป็นการลำบากทำไม

น. ขอถวายพระพร พระโพธิสัตว์แต่ก่อน ๆ ต่อบารมีแก่กล้าแล้วท่านจึงออกบรรพชา ส่วนพระโคตมโพธิสัตว์เจ้าของเรา เมื่อเสด็จออกบรรพชานั้นบารมียังอ่อนอยู่ เหตุนี้จึงต้องทรงกระทำทุกกริยา (๑) เพื่ออบรมบารมีให้แก่กล้าขึ้น

(๑) ก่อนแต่จะพูดถึงทุกกริยา คือการทำอะไร และเหตุไร พระพุทธเจ้าจึงทรงบำเพ็ญจะขอกล่าวถึงปฏิบัติทางพรหมณีนियมบำเพ็ญกันอยู่ในสมัยพุทธกาลเสียก่อน อันปฏิบัติทางพรหมณีนियมทำอยู่ในยุคนี้ ย่อมแบ่งได้เป็น ๒ สาย หย่อนสาย ๑ ดึงสาย ๑

สายต้นนั้นได้แก่ปฏิบัติที่เขาบำเพ็ญเพื่อหวังความสุขอันเกี่ยวด้วยสตรีและสิ่งน่ารักใคร่อย่างอื่น เนื่องด้วยเขามีความนิยมในปฏิบัติอันนั้นเป็นลัทธิประเพณี จึงปรากฏว่าฤษัทั้งหลายโดยมากมีลูกมีเมียทงนนั้น เพราะเขาถือว่าลูกชายย่อมป้องกันมิให้ตนกรรได้ นอกจากนั้นลูกสาวใครจะทำกรสมรสบิดามารดาต้องขอความสวัสดีจากฤษัทั้งหลายก่อน จึงแต่งงานภายหลัง ถ้าได้ทำเช่นนั้นจึงความเป็นมงคลอันยิ่งใหญ่ แม้ชายผู้เป็นสามีไม่รังเกียจความไม่บริสุทธิ์ของหญิงนั้น เรื่องนี้หนังสือพระราชพิธี ๑๒ เดือน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ มีข้อความพิสดารละเอียดละออมาก แต่จะคัดมาไว้ในที่นี้ตอนหนึ่ง ดังนี้ “พรหมณีนีถาเป็นหญิงต้องมีการวิวาหะอวาหะแต่ภายในอายุ ๑๒ ปี ลงมา ถ้าอายุเกิน ๑๒ ปี ขึ้นไป จะทำการวิวาหะอวาหะกับผู้ใดไม่ได้ ต้องนับว่าเป็นคนทเสียคนแล้ว ต้องเป็นนางพรหมณีสำหรับบูชาเทวรูปในเทวสถานไปจนตลอดสนชีวิต เพราะฉะนั้นจึงมักต้องทำการวิวาหะอวาหะเสียแต่ยังเด็ก ๆ หรือแต่แรกเกิดมาทีเดียว ถ้าเด็กหญิงใดเคราะห์ร้าย เด็กชายซึ่งได้ทำการอวาหะวิวาหะไว้แต่ยังเล็กอยู่ตายไปเสียต้องนับว่าเป็นหม้ายทงไม่ได้อยู่กินด้วยกันเช่นนั้น บางทีเด็กอายุขวบหนึ่งสองขวบเป็นแม่หม้าย เด็กหม้ายเช่นนั้น เมื่อโตขึ้นอายุครบ ๑๒ ปี ต้องโกนศีรษะแต่งตัวด้วยผ้าหยาบ จะสวมเครื่องประดับอันใดก็ไม่ได้ เกณฑ์ให้ชักประจำสวดมนต์ภาวนาไปจนตลอดสนชีวิต ทรัพย์มรดกของบิดามารดาจะรับจะรักษา ก็ไม่ได้ ต้องตกไปแก่ญาติผู้อื่นที่เป็นผู้ชาย ถ้าญาติผู้หนึ่งมีใจเมตตากรณาอยู่ก็เลี้ยงดู ถ้าไม่มีใจเมตตากรณาละเลยเสีย จะไปฟ้องร้องแห่งใดก็ไม่ได้ ต้องขอทานเขากิน แต่มขอบงคับสกัดขางฝ่ายชายไว้เหมือนกันว่า ถ้าผู้ใดไม่บุตรทจะสืบตระกูล บิดาและปู่ของผู้นั้นจะต้องตกรรกรรมทงหนึ่งซึ่งเรียกชื่อว่าปุต ถ้าลูกของตัวมกรรยามบุตรชาย ก็เป็นอันพ้นททข ถ้ามีหลานเหลนสืบลงไปอีก ทวดปู่และบิดาก็ได้รับผลอันพิเศษเลือนขนไปตามลำดับ” ต่อจากนั้นได้ทรงนำนิทานในคัมภีร์มหาภารตะมาตรัสเล่าไว้ ซึ่งมีใจความว่า “พรหมณีนีถาหนึ่งชื่อชรัตกะรุประพฤติพรตตั้งความเพียรได้มานสมบัติ เทียวไปนมัสการสถานศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ วันหนึ่งไปพบบรรพบุรุษของตนห้อยศีรษะลงมาตรงปากหลุมใหญ่ เทาซฟ้า ได้รับทุกขเวทนามาก จึงไถ่ถามไล่เลี้ยงดู บรรพบุรุษนั้นจึงเล่าเรื่องให้ฟังว่า ตนมีบุตรคนหนึ่งชื่อชรัตกะรุ และเพราะบุตรคนนั้นประพฤติดัวละเวณการมกรรยา ไม่มีบุตรสืบสายโลหิต ตนจึงต้องมาลำบากอยู่เช่นนั้น และต่อมาชรัตกะรุมกรรยาและบุตร บรรพบุรุษของเขาก็พ้นจากทุกขทกลาวมาแล้วนั้น”

อันความนิยมของพราหมณ์เช่นนี้ แม้ในคัมภีร์ฝ่ายพระพุทธศาสนาก็ปรากฏอยู่ เช่น เรื่องพระสุทินในมหาวิงศ์ วินัยปิฎก ซึ่งกล่าวว่า “พระสุทินเป็นบุตรกัณฑ์ทศเศรษฐีในเมืองเวสาลี ออกบวชเมื่อมกรรษาแล้ว แต่ยังไม่บิทร บิดามารดาจึงอ่อนวอนขอให้กลับมาสู่สมรสอีก ด้วยใคร จะได้หลานไว้ครองสกุล” นี้ก็น่าจะเป็นอันว่า กัณฑ์ทศเศรษฐีอยู่ในจำพวกพราหมณ์ซึ่งมีความนิยม ลัทธิอันน้อยเหมือนกัน

ส่วนสายดั่งนั้น ได้แก่การทรมานร่างกายด้วยวิธีต่าง ๆ เรื่องหนังสือลัทธิของเพื่อน เขียนไว้ว่า “ในหนังสือลิลิตวิสูตรกล่าวถึงวิธทรมานกายในครั้งพุทธกาลว่า มีต่าง ๆ กันเช่นนั่ง พับขาอยู่นิ่งในที่เดียวเป็นเวลานาน บางจำกัคมอาหารเช่นกินอาหารวันละครึ่งหรือเว้นวันกินครึ่ง หนึ่ง หรือกินเป็นระยะกำหนดส่วนทวน หรือ สิบส่วนต่อครึ่งหนึ่ง บางนอนบนผ้าเบยก บนถ่าน เถ้า บนกรวดหิน บนแผ่นไม้ บนหนาม หรือไม่ก็นอนคว่ำเป็นนิตย์ บางคนบำเพ็ญตนเป็นชเปลือย หรือเอาเถาถ่านฝ่นและโคลนทาตัว บางก็อดไฟ ฟังแต่แสงตะวัน หรืออยู่ในที่อันมีไฟ ทง ๕ ล้อมรอบตัว (คือจุดไฟไว้ทนมมดวงตะวันเป็นทหา) บางก็ยกขาขึ้นข้างหนึ่ง หรือยกมอขนข้าง หนึ่ง หรือใช้เดินเข้า นอนบ่มตัวอยู่บนหินที่สุมไฟให้ร้อน บางที่ไขว้ไขว้ในน้ำเสมอไป หรือห้อย โหนตัวอยู่กลางหาวก็มี”

อันเหตุที่เขานิยมประพฤติการทรมานกายต่าง ๆ เป็นวัตรเช่นนั้น ก็เพราะเขาถือว่าเดช แห่งการประพฤติวัตรดั่งนั้น ย่อมบันดาลให้ร้อนถึงพระเป็นเจ้า ๆ เห็นกำลังความเพียรไม่ทอดเลย ก็ประสิทธิพรให้ตามความปรารถนา ข้อนี้เรื่องในรามายณะมีปรากฏเป็นพยานอยู่มาก อนึ่งเขาถือว่า การทรมานกายดั่งนั้นเป็นการฟอกวิญญาณ์ให้บริสุทธิ์ ไม่ต้องตกนรก ตายก็ไปเกิดชั้นพรหมโลก อันเป็นชั้นสูงสุด ซึ่งเขาถือว่าไม่ต้องจุดแปรผันต่อไปอีก วิธทรมานกายต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ แลได้แก่ทุกกรกิริยา

และเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาเมื่อแรกทรงผนวช ก็เห็นจะเป็นเพราะ พราหมณ์ผู้เป็นเจ้าชนบทรรมนิยมได้รับความนิยมนับถือของคนทุก ๆ ชน ที่สุดพระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดาก็ทรงนิยม ด้วยปรากฏว่าได้ทรงอัญเชิญพราหมณ์ ๑๐๘ คนเข้าไปเลี้ยงในวัง เมื่อวัน ทรงขนานพระนามพระราชโอรสเป็นตน แม้พระพุทธเจ้าเองเมื่อยังทรงพระเยาว์ก็ทรงอบรมศึกษา วิชาในสำนักดาบสผู้เป็นชาติพราหมณ์อยู่เหมือนกัน เพราะฉะนั้นพระองค์ก็ย่อมจะทรงทราบ ว่า ลัทธิของพราหมณ์ย่อมมีคนนิยมนับถืออยู่มาก เมื่อคนหมู่มากพากันนิยมประพฤติตาม ก็น่าจะมีผล อยู่บ้าง เหตุนี้เมื่อทรงเบื่อหน่ายต่อเพศฆราวาส เสด็จออกทรงบรรพชา จึงได้ทรงลองบำเพ็ญทุกกร กิริยา และทรงกระทำอย่างจริงจัง เวลาถึงไปถึง ๖ ปี แต่พระองค์มีพระนิสัยไม่ม่งาย ไม่หลับตา เซออย่างเขาทั้งหลาย ซึ่งปรากฏว่าเขากระทำกันอยู่ตลอดชีวิตโดยมาก ทรงเห็นว่า การทรมาน ร่างกาย ไม่เป็นทางให้ได้ประสพผลดังทรงมุ่งหวัง จึงทรงเปลี่ยนวิธมาทรมานพระหฤทัย ที่สุดก็ได้ เป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ต้องเกิดแก่เจ็บตายสมพระประสงค์

แท้จริงการที่พระพุทธเจ้าได้ทรงกระทำทุกกรกิริยามาในเบื้องต้น ก็ไม่เป็นการไร้ผลเสีย ทีเดียว เมื่อถึงคราวตรัสสอนผู้ที่มีความนิยมฝังอยู่ในปฏิบัติทาง ๒ สายนั้น พระองค์ก็ทรงชี้แจงโทษ ให้ฟัง โดยอ้างการกระทำของพระองค์เป็นพยานแรกโปรดพระบัญญัติคฤหัสถ์ พระองค์จึงสามารถ ถอนความเชอซงท่านทั้ง ๕ นั้น เห็นดั่งอยู่ในผลของการทรมานกายจนเสียได้โดยง่าย, ให้กลับใจ มาดำเนินในปฏิบัติทางสายกลางคือมรรค ๘ ประการได้สมพระพุทธรประสงค์

เหตุนี้การทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา จะจัดว่าเป็นการทรงอบรมบารมีดังที่กล่าวในปัญหาหน้าจะได้

ม. ก็ทำไม ท่านจึงไม่รอให้บารมีแก่กล้าเสียก่อนแล้วจึงเสด็จออกบรรพชาเล่า

น. เพราะพระองค์ทรงพิจารณาเห็นหมู่ชนที่เกิคมมา พวกนั้นแก่เจ็บตายไปเปล่า หา
ได้ทำชีวิตให้เป็นประโยชน์เท่าไรไม่ ยิ่งในหมู่ชนที่มั่งคั่ง ซึ่งโดยมากมีสตรีบำเรอทั้งกลางวัน
กลางคืน หมกหมมไปด้วยอารมณ์อันล่อให้หลงและมัวเมา ก็ยิ่งทำให้ชีวิตหม่นหมองเข้า เมื่อ
ทรงพิจารณาเห็นดังนี้ ก็ทรงเบื่อหน่ายในการถือเพศเป็นผู้ครองเรือน ทรงเห็นบรรพชาเป็น
อุบายที่จะให้ห่างจากอารมณ์นั้น ๆ ได้ และเป็นช่องทางที่จะให้บำเพ็ญปฏิบัติ อันเป็น
ประโยชน์สุขแก่ตนและผู้อื่น ทำชีวิตให้มีผลไม่เป็นหมัน ขอถวายพระพร เนื่องด้วยพระองค์
ทรงเบื่อหน่ายเพศฆราวาส และทรงเห็นคุณแห่งบรรพชาเพศเช่นนี้แล จึงรีบเสด็จออกบรรพชา
ขอถวายพระพร ในขณะที่เมื่อพระองค์ทรงเบื่อหน่ายและดำริจะเสด็จออกบรรพชา
อยู่นั้น มีพระยามารตน ๑^(๑) ทราบพระดำรินั้น จึงรีบมาห้ามปรามว่า อย่าทุกข์ไปเลย
อีก ๗ วันท่านก็จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แต่พระองค์หาทรงยินดีตามถ้อยคำของพระยามาร
ไม่ เพราะทรงเบื่อหน่ายและทรงตัดบ่วงซึ่งเคยผูกมัดพระองค์ได้เด็ดขาดแล้ว

ม. นี่เธอ ห่วงผูกมัดสัตว์โลกมีอยู่เท่าไร คืออะไรบ้าง

น. มี ๑๐ คือ มารดา ๑ บิดา ๑ บุตร ๑ ภรรยา ๑ ญาติ ๑ มิตร ๑ ทรัพย์ ๑
ลาภสักการะ ๑ อีสริยยศ ๑ กามคุณ ๑ ขอถวายพระพร ห่วง ๑๐ ห่วงนี้แลคล้องสัตว์โลกไว้
ไม่ให้ดิ้นออกจากกองทุกข์ได้

ม. แม้จะตัดห่วงได้ขาดแล้ว แต่เมื่อบารมียังไม่แก่กล้าก็ควรจะรอไปก่อน จะไม่ได้
หรือ

น. ขอถวายพระพร โลกย่อมค้ำหุ้มบุคคล ๑๐ จำพวกนี้ คือ ๑) หญิงหม้าย
๒) ผู้ไร้ญาติมิตร ๓) คนมีค่าตัวมาก ๔) คนทุพพลภาพ ๕) คนเจ็บ ๖) คนคบคนชั่ว
เป็นมิตร ๗) คนจน ๘) คนขัดสนอาหาร ๙) คนเกียจคร้าน ๑๐) คนแก่ ขอถวายพระพร
พระมหาบุรุษเจ้าทรงคำนึงถึงบุคคล ๑๐ จำพวกนี้แล้ว ทรงเห็นว่าพระองค์ไม่ควรจะเป็นเช่น
เขาทั้งหลายเหล่านั้น ควรจะหาโอกาสรีบประกอบความเพียร ไม่ควรจะประมาทอยู่ เหตุนี้
พระองค์จึงรออยู่ไม่ได้

ม. เมื่อพระองค์ทรงกระทำทุกกริยาไม่ได้รับผลสมพระประสงค์แล้ว ทรงเฉลียว
พระเหตุที่ย่ำ ชะรอยหนทางตรัสรู้จะมีโดยประการอื่นนั้น เป็นด้วยพระองค์เปลือไปหรืออย่างไร

(๑) พระยามารในที่นี้ ถ้าจะว่าโดยธรรมเนียมฐาน ก็น่าจะได้ การที่พระองค์ทรงนึกไป
ถึงความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ

น. ขอถวายพระพร บุคคลจะเป็นผู้มีกำลังใจน้อยมีปรกติอ่อนแอก็ด้วยเหตุ ๒๕ ประการ คือ ๑) ความโกรธ, ๒) ความผูกโกรธ, ๓) ความลบหลู่คุณท่าน, ๔) การตีเสมอท่าน, ๕) ความริษยา, ๖) ความตระหนี่, ๗) มายา, ๘) โอ้อวด, ๙) หัวข้อ, ๑๐) แข่งดี, ๑๑) ถือตัว, ๑๒) ดุหมั่นท่าน, ๑๓) มัวเมา, ๑๔) ความประมาท, ๑๕) ความง่วงเหงาหาวนอน, ๑๖) ความเพลิดเพลिन, ๑๗) เกียจคร้าน, ๑๘) อ่อนแอ, ๑๙) คบคนชั่วเป็นมิตร, ๒๐) รูป, ๒๑) เสียง, ๒๒) กลิ่น, ๒๓) รส, ๒๔) โผฏฐัพพะ, ๒๕) ความหิวความระหาย

ขอถวายพระพร ก็พระมหาบุรุษทรงผ่อนการเสวยพระอาหารลงโดยลำดับ จนไม่มีพระกำลัง แม้ทรงพยายามถึงปานนั้นก็ยังไม่ประสบผลสมพระประสงค์ พระองค์จึงทรงท้อพระหฤทัยที่จะบำเพ็ญต่อไปอีก และทรงเฉลียวพระหฤทัยว่า ทางตรัสรู้ อาจจะมีโดยเหตุอื่น ทรงใคร่ครวญถึงเหตุการณ์ที่พระองค์ได้ทรงผ่านมาแล้วแต่หนหลัง ทรงนึกสาวไปถึงคราวเมื่อพระองค์เป็นพระราชกุมารเสด็จประทับอยู่ ณ ภายใต้ต้นหว้าทรงสงบระงับอารมณ์ทั้งหลาย สำรวมจิตมีอารมณ์เป็นอันเดียวเกิดผลแยกกาย จึงทรงสันนิษฐานว่า นี้อาจจะเป็นทางตรัสรู้ ต่อแต่นั้นมา ก็เริ่มทรงบำรูปร่างกายให้เป็นปกติทรงฝึกหัดพระหฤทัยไม่ให้คึนรอนเป็นสมาธิจิต

ขอถวายพระพร เป็นด้วยเหตุดังกล่าวมานี้แล หาใช่เป็นด้วยพระองค์ทรงเปลอไปไม่
ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบทศกิริยาปัญหา

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน บุญกับบาป ไหนจะมีกำลังกว่ากัน พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร บุญมีกำลังมากกว่า
ม. จะไม่เป็นเช่นนั้นสิเธอ ตามที่ได้ยินได้เห็นมา คนทำบาปย่อมได้รับผลเผ็ดร้อนต่าง ๆ และโดยมากได้รับผลในปัจจุบัน ส่วนคนทำบุญมีบ้างหรือซึ่งได้รับผลในปัจจุบัน

น. ขอถวายพระพร มี

ม. ใครบ้าง

น. คือ ๑ พระเจ้ามันธาทุราช ๒ พระเจ้าเนมิราช ๓ พระเจ้าสาธินราช
๔ นายทินบาล

ม. ที่เธอนั้นตั้งคำถามว่า เฉพาะในศาสนาพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า^๕ นี้ มีบ้างหรือไม่

น. ขอถวายพระพร มี คือ นายปุ่นณะ ผู้ถวายอาหารบิณฑบาตแก่พระสารีบุตร แล้วได้รับตำแหน่งเศรษฐีในวันนั้น ๑, นางโคपालมาตา ถวายบิณฑบาตแก่พระมหากัจจายนเถร แล้วได้รับตำแหน่งพระอัครมเหสีของพระเจ้าอุเทนในวันนั้น ๑, นางสุปปียาอุบาสิกา เนื้อของตนแกงถวายพระภิกษุใช้ ถึงวันที่ ๒ แผลก็หายสนิทไม่มีแผลเป็นเลย ๑, นางมัลลิกา ถวายอาหารบิณฑบาตแก่พระพุทธเจ้าแล้วได้รับตำแหน่งพระอัครมเหสีของพระเจ้าโกศลในวันนั้น ๑ นายสุนนมาลาการบูชาพระพุทธเจ้าด้วยดอกมะลิ ๘ กำมือ แล้วได้ทรัพย์สมบัติมากมายในวันนั้น ๑, เอกสาฎกพราหมณ์บูชาพระพุทธเจ้าด้วยผ้าห่ม แล้วได้รับพระราชทานทรัพย์สมบัติต่าง ๆ ๑, ขอถวายพระพร ชนเหล่านี้ได้รับผลแห่งบุญกุศลในปัจจุบันทั้งนั้น

ม. ถึงเช่นนั้น ก็มีเพียง ๖ คนเท่านั้น ส่วนคนทำบาปต้องได้รับโทษทัณฑ์ในปัจจุบันนับได้ตั้งร้อยตังพัน ตุก่อนพระนาคเสน อสทิสถาน (๑) ที่พระเจ้าโกศลราชทรงบริจาคนในพระพุทธศาสนา เธอก็ทรงทราบดีแล้วมิใช่หรือ

น. ขอถวายพระพร

ม. หลังจากทรงบำเพ็ญทานแล้ว พระเจ้าโกศลได้ทรงรับยศศักดิ์หรือทรัพย์สมบัติ ซึ่งเป็นผลของทานในทันทีนั้นอย่างไรบ้างหรือไม่

น. ขอถวายพระพร ห้ามมิได้

ม. เป็นเช่นนั้นแล ข้าพเจ้าจึงค้านเธอว่า บาปมีผลแรงกว่าบุญ

น. ข้าพเจ้าทำได้รับผลเร็ว แต่ได้ผลน้อย ข้าพหมักทำได้รับผลช้า แต่ได้ผลมาก ขอถวายพระพร นี้พระองค์จะทรงเห็นว่าอย่างไรเห็นผลมากน้อยกว่ากัน

ม. ก็ข้าพหมักก็เธอได้รับผลมาก

น. บุญบาปก็เป็นเช่นเดียวกันนี้แล คือบุญมีผลมากกว่าแรงกว่าจึงได้ผลช้า ส่วนบาปมีผลน้อยกว่าเบากว่า จึงให้ผลเร็ว

ม. ข้าพเจ้าจะเปรียบให้เธอฟังบ้าง ทหารคนใดสามารถจับศัตรูได้โดยเร็วพลัน ทหารคนนั้นชื่อว่า เป็นผู้องอาจแล้วกล้ามีกำลังมากกว่า นี้เธอ สิ่งที่แปรไปเร็วให้ผลเร็ว ก็

(๑) อสทิสถาน คือทานที่ไม่มีคราวไหนจะเปรียบได้ตามเรื่องราว พระเจ้าโกศลกับชาวพระนครทรงบำเพ็ญและทำทานแข่งกัน ต่างฝ่ายต่างทวักกันไปโดยลำดับ ที่สุดพระเจ้าโกศลทรงบำเพ็ญเกินวิสัยที่ชาวพระนครจะทำตามพระองค์ได้คือทรงบริจาคราชทรัพย์ถึง ๔๔ โกฏิ และสิ่งของซึ่งมีค่าอีกมากมาย

เพราะว่าสิ่งนั้นเป็นสภาพที่มีกำลังเช่นกับทหารผู้กล้าหาญนั้นแล ฟังดูตัวอย่างเช่นคนที่ฆ่ามนุษย์หรือลักทรัพย์เขา ในเวลานั้นแลเจ้าพนักงานจะต้องจับเอาตัวมาเพื่อลงโทษทันที

น. นั้นถูกทำโทษตามกฎหมายของบ้านเมือง เพราะการกระทำนั้น ๆ เป็นความผิดที่พระราชบัญญัติได้ระบุไว้ และจะจัดว่าเป็นโทษของบาปก็ถูก ขอถวายพระพร แต่เวลานี้พระองค์ทรงยกมาด้วยมีพระประสงค์จะแสดงให้เห็นว่า บาปมีกำลังมากกว่าบุญนั้นไม่ได้ เพราะการทำบุญกฎหมายมิได้ระบุผลที่จะพึงได้รับไว้ ฉะนั้นจึงไม่มีทั่วไปว่า คนทำบุญได้รับผลทันทีเหมือนคนทำบาป ขอถวายพระพร ถ้าพูดถึงกาลข้างหน้าบุญเป็นให้ผลแรงกว่าบาป ตัวอย่างความข้อนี้ เช่นพระองค์คุณิมาล ซึ่งตามประวัติปรากฏว่า ท่านฆ่ามนุษย์เสียจำนวนร้อย ครั้นท่านบรรลุพระอรหัตตผลแล้ว บาปนั้นก็ตามท่านไม่ทัน เพราะพระอรหัตตผลซึ่งเป็นตัวบุญกางกั้นไว้เสีย

ม. พอฟังได้

จบกุสลากุสลาอันพลวปัญหา

ปัญหาที่ ๘

พระเจ้ามิถินทรรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน การที่ทายกทำบุญให้ท่าน แล้วแบ่งส่วนบุญอุทิศส่งไปยังญาติมิตรที่ตายไปแล้วนั้น ญาติมิตรนั้น ๆ จะได้รับผลแห่งบุญกุศลทุกคนหรืออย่างไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ไม่ทุกคนได้รับเฉพาะแต่ญาติมิตรที่ไปเกิดเป็นเปรตจำพวกปรทัตตูปชีวีเปรตเท่านั้น นอกจากพวกนี้แล้ว เป็นอันไม่มีโอกาสที่จะได้รับผลแห่งบุญกุศลนั้น ๆ

ม. ก็ถ้าญาติมิตรของทายกมิได้ไปเกิดเป็นเปรตจำพวกนั้นเลย ผลแห่งบุญกุศลนั้น ๆ จะมิสูญไปเสียหรือ

น. ขอถวายพระพร ไม่สูญ

ม. ถ้าไม่สูญ ใครจะได้รับ

น. ขอถวายพระพร ก็ทายกนั้นแลเป็นผู้ได้รับ

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. เจ้าถิ่นจัดอาหารไว้รับแขก ก็ถ้าแขกไม่ได้บริโภคอาหารนั้น ๆ จะพึงเป็นของใคร

ม. ก็เป็น ของเจ้าถิ่นสิเธอ

น. นั้นแลฉันใด นี่ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ผู้ที่ทำบุญให้ทานแล้วแผ่ส่วนบุญอุทิศส่ง
ไปยังญาติมิตรที่ตายไปแล้ว ถ้าญาติมิตรไม่ได้อยู่ในจำพวกที่มีโอกาสจะได้รับผลแห่งบุญกุศลที่
อุทิศไปให้ไซ้ ผลบุญนั้น ๆ ก็ไม่สูญ คงเป็นของแห่งผู้ทำบุญให้ทานเช่นเดียวกันนั้นแล
ขอถวายพระพร อันการแผ่ส่วนบุญอุทิศให้ผู้อื่นเป็นการเพิ่มพูนบุญกุศลยิ่งขึ้นอีกส่วนหนึ่งด้วย
เพราะว่าการอุทิศให้ผู้อื่นก็ด้วยผู้อุทิศมีเจตนามุ่งบูชาบุญคุณท่าน หรือมีเมตตากรุณาในผู้ที่ตาย
ไปแล้ว

อาศัยเหตุผลที่บุญยังคงเป็นของแห่งทายกและเพิ่มพูนยิ่งขึ้นอีกเช่นนี้แล ผลบุญที่
อุทิศส่งไปให้ผู้อื่นจึงจัดว่าสูญไม่ได้

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบเทศอุทิสผลปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามลิந்தร์สถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ส่วนบุญอุทิศให้กันได้ ก็ส่วนบาป
เล่า จะอุทิศให้กันได้หรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ไม่ได้

ม. เป็นด้วยอะไรจึงไม่ได้

น. ขอถวายพระพร เป็นด้วยบาปมีผลบีบคั้นหัวใจทำให้หดหู่ เมื่อเป็นเช่นนั้น
บาปก็มีวงอันแคบ มีผลจำกัด แบ่งให้ผู้อื่นทั่ว ๆ ไปไม่ได้ ผู้ใดกระทำก็เฉพาะผู้นั้นเท่านั้น
ซึ่งจะเป็นผู้ได้รับผลของบาป

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. หยกน้ำอันน้อย หยดลงที่พื้นดิน ขอถวายพระพร หยาดน้ำนั้นจะทำให้พื้นดิน
ชุ่มซาบทั่วไปได้หรือไม่

ม. ไม่ได้สิเธอ หยดที่ไหนก็ชุ่มซาบเฉพาะที่นั้น

น. เป็นเพราะอะไร

ม. เป็นเพราะหยาดน้ำนั้นมีน้ำอยู่น้อย

น. บาบ ซึ่งมีผลจำกัด ก็ย่อมเป็นเช่นเดียวกันกับหยาดน้ำอันน้อยนี้แล เมื่ออุทิศให้ผู้อื่น จึงไม่ซึมซาบไปได้ ขอถวายพระพร ก็ถ้าเป็นน้ำฝน แผ่นดินย่อมจะซึมซาบได้มากมายมิใช่หรือ

ม. ก็อย่างนั้นซิเธอ เพราะน้ำฝนเป็นของมาก จึงทำให้แผ่นดินชุ่มชื้นได้มาก

น. นั้นแลฉันใด แม้บุญก็ฉันนั้นเหมือนกัน ก็มีผลเอิบอาบใจปลุกความชุ่มชื้นอยู่ทุกขณะจิต เมื่อมาอุทิศให้กันจึงซึมซาบไปถึง

ม. เพราะเหตุผลเป็นอย่างไร บาบกับบุญจึงได้ต่างกันเช่นนั้น

น. เพราะบาบมีผลเป็นทุกข์ระกำใจ ไม่ชวนให้กระทำต่อไป ทำให้ผู้กระทำเกิดความระอาที่ถ้อย เมื่อเป็นเช่นนั้นก็เหมือนว่ามีเหตุผลจำกัด มีทางขยายตัวออกได้น้อย ส่วนบุญมีผลเป็นสุขเย็นกายเย็นใจ ผู้กระทำเกิดความเอิบอิมใจอยู่ทุกขณะจิต คือขณะจะทำใจก็สบาย ขณะทำอยู่ใจก็พลัดพลินทำแล้วใจก็เบิกบาน และเพิ่มพูนความปราโมทย์ขึ้นทุกขณะที่นึกถึงเป็นอันว่ามีผลขยายตัวออกไปได้เสมอ เหมือนก้อนหินตกลงไปในน้ำ ย่อมทำให้กระแสน้ำกระจายออกไปทุกทีฉะนั้น

ขอถวายพระพร เนื่องด้วยมีเหตุมีผลเป็นเช่นนั้น บุญกับบาบจึงต่างกันเช่นนั้น

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบกุสลากุสลมหันตามหันกาวปัญหา

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน คนที่นอนฝันเป็นเพราะอะไร

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เป็นเพราะลมกำเร็บ ๑, เพราะทีกำเร็บ ๑, เพราะเสมหะกำเร็บ ๑, เพราะเทวดาสังหรณ์ ๑, เพราะอารมณ์ที่แนบอยู่กับจิต ๑. เพราะบุรพนิमित ๑, ขอถวายพระพร ใน ๖ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งหรือยิ่งกว่า เป็นเหตุให้คนเรานอนฝัน และฝันเพราะบุรพนิमित เป็นฝันที่แน่นอน

ม. ขณะเมื่อจะฝัน เป็นด้วยนิमितผ่านเข้าไปหาจิตหรือเป็นด้วยจิตไปยึดเอานิमितมาฝัน หรือมีใครมาบอก

น. ขอถวายพระพร เป็นด้วยนิमितผ่านเข้าไปหาจิตหาใช่เป็นด้วยอย่างอื่นไม่ เปรียบเหมือนเงาที่กระจาก นิมิตได้แก่เงา จิตได้แก่กระจากฉะนั้น

ม. ขณะเมื่อฝันหลับหรือตื่น

น. มิใช่ในขณะหลับหรือตื่น ขณะที่จิตจะก้าวลงสู่ภวังค์ หรือก้าวมาจากภวังค์ ขณะนั้นแลเป็นเวลาที่จะฝันขอถวายพระพร คนหลับ ๑ ท่านที่เข้านิโรธสมาบัติ ๑ จิตไม่หวนไหวจิตก้าวลงสู่ภวังค์ เมื่อเป็นดังนั้น นิมิตก็ผ่านเข้าไปไม่ถึงจิตเหมือนแสงพระอาทิตย์ เมื่อมีเมฆหมอกเป็นต้นมาปิดบังเสียก็ส่องแสงมายังเราได้น้อยหรือไม่ถึงเลยจะนั้น ส่วนคนตื่นอยู่จิตชุ่มมัวไม่แน่นอน ไม่เป็นปรกติ นิมิตก็เดินไปไม่ถึงจิตเช่นเดียวกัน

ม. นี้เธอ เบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งความหลับมีหรือไม่

น. มี คือขณะเมื่อร่างกายบางส่วนพักผ่อนหยุดการทำงานนั้นเป็นเบื้องต้น ขณะเมื่อจิตหลับม่อโยไปคฤจวนรหลับนั้นเป็นท่ามกลาง ขณะเมื่อหลับสนิทจิตก้าวลงสู่ภวังค์ นั้นเป็นที่สุดแห่งความหลับ ขอถวายพระพร ท่ามกลางแห่งความหลับนั้นแล เป็นเวลาที่จะฝัน

ม. เข้าใจ

จบสิ้นปัญหา

วรรคที่ ๕

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตูก่อนพระนาคเสน สัตว์ทุกจำพวกต่อเมื่อถึงวาระจึงตาย หรือว่าไม่ถึงวาระก็ตายเหมือนกัน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ย่อมมีทั้ง ๒ ประเภท

ม. เป็นอย่างนั้นหรือเธอ

น. ขอถวายพระพร พระองค์เคยทอดพระเนตรเห็นผลไม้ซึ่งหล่นจากต้นบ้างหรือไม่

ม. ก็เคยเห็นอยู่บ้าง

น. ผลไม้ที่หล่นจากต้นนั้น ๆ ขอถวายพระพร มีแต่สุกอย่างเดียวหรือดิบก็มี

ม. สุกก็มีดิบก็มี

น. ผลที่สุกแล้วไม่มีปัญหา แต่ที่ยังดิบอยู่เป็นเพราะอะไรจึงหล่น

ม. เป็นเพราะถูกหนอนไซบ้าง นกจิกกินเล่นบ้าง ถูกลมแรงพัดหล่นบ้าง

น. ขอถวายพระพร นี้ก็เป็นเช่นเดียวกันนั้นแล ผู้ที่ตายโดยถึงอายุขัย ชื่อว่าตายโดยถึงวาระ ส่วนนอกจากนั้นจะตายเพราะเหตุไรก็ตามซึ่งนอกจากเพราะผลกรรม ชื่อว่าตายโดยยังมีถึงวาระ

ม. แต่ความเห็นของข้าพเจ้ามีอยู่ว่า จะตายเมื่อไรหรือเพราะประการไรก็ตาม ชื่อว่าตายโดยถึงวาระทั้งนั้น

น. ขอถวายพระพร หาเป็นเช่นนั้นไม่ อาตมภาพจะแจ้งประเภทบุคคลที่ตายก่อนถึงวาระมาถวายเป็นตัวอย่าง คนทนความหิวไม่ไหวตาย ๑ คนทนความระหายไม่ไหวตาย ๑ คนถูกงูกัดตาย ๑ คนกินยาพิษตาย ๑ คนถูกไฟลวกตาย ๑ คนตกน้ำตาย ๑ คนถูกประทุษร้ายด้วยศัสตราวุธตาย ๑ คน ๗ จำพวกนี้แม้จะตายเมื่อมีอายุมากแล้ว ก็จักว่ายังไม่ถึงวาระเพราะความตายนั้น ๆ เกิดขึ้นโดยอุบัติเหตุ ขอถวายพระพรก็เหตุที่จะให้ความตายเกิดมีขึ้นนั้น มีอยู่ ๘ ประการ คือ

- ๑) เพราะโรคมืดมเป็นสมุฏฐาน
- ๒) เพราะโรคมืดเป็นสมุฏฐาน
- ๓) เพราะโรคมืดเสมหะเป็นสมุฏฐาน
- ๔) เพราะโรคมืดสันนิบาตเป็นสมุฏฐาน
- ๕) เพราะความเปลี่ยนแปลงของฤดู
- ๖) เพราะบริหารอริยาบถไม่เสมอ
- ๗) เพราะความเพียรของผู้อื่น
- ๘) เพราะผลของบุญกรรม

ขอถวายพระพร ผู้ที่ตายเพราะเหตุ ๗ ประการเบื้องต้นแม้แต่ประการใดประการหนึ่งชื่อว่าตายยังไม่ถึงวาระ ส่วนผู้ที่ตายเพราะเหตุประการที่ ๘ คือผลของบุญกรรม จักว่าตายเพราะถึงวาระ

ม. ถ้าเธอเอาผลของบุญกรรมมาว่าเช่นนั้น ผู้ที่ตายโดยยังไม่ถึงวาระเป็นไม่มีแน่ เพราะเหตุแห่งความตายทั้ง ๗ ข้างต้นนั้น ก็จักว่าเป็นผลอันหนึ่ง ๆ ของบุญกรรมทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นจะตายด้วยประการไรก็ตาม ชื่อว่าตายโดยถึงวาระทั้งนั้น

น. อาตมภาพจะยกตัวอย่างมาเปรียบถวาย เหมือนไฟที่ดับเพราะสิ้นเชื้อ ชื่อว่าดับไปตามวาระมิใช่หรือ

ม. ใช่

น. ก็ถ้าไฟยังลุกโชนอยู่ แต่เผอิญมีฝนตกลงมาจนไฟดับมอด นั้นจะชื่อว่าไฟดับตามวาระได้หรือไม่

ม. ไม่ได้

น. เป็นเพราะอะไร

ม. เป็นเพราะไฟยังมีเชื้ออยู่ ตามปรกติก็ยังลุกต่อไปได้อีก แต่ที่ต้องดับลงในระหว่าง ก็เพราะถูกน้ำฝนตกลงมารด

น. ขอถวายพระพร ผู้ที่ตายเพราะเหตุ ๗ ประการเบื้องต้นนั้น ก็เป็นเช่นเดียวกับไฟที่ดับลงในระหว่างที่ยังมีเชื้ออยู่นั้น เพราะว่าถ้าไม่มีเหตุเช่นนั้น จرمานั้นทอนชีวิตลงในระหว่างแล้วอายุก็ย่อมจะยืนยาวต่อไปได้จนถึงอายุขัย ขอถวายพระพรเหตุนี้ผู้ที่ตายเพราะเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๗ อย่างข้างต้นจึงจักว่ายังไม่ถึงวาระ ส่วนผู้ที่ตายเพราะผลของบุญกรรมตามมาสนอง และทั้งมีอายุเข้าปุนชราซึ่งนับว่าสิ้นเชื้อแล้ว จึงจักว่าตายโดยถึงวาระ

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบกาลากาลมรณปัญหา

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามลิந்தที่ตรัสถามว่า คู่ก่อนพระนาคเสน ปาฏิหาริย์ย่อมเกิดมีตรงที่ที่เผาพระอรหันต์ทุกราวไปหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร บางคราวก็มีบางคราวก็ไม่มี

ม. ทำไมจึงเป็นเช่นนั้นเล่าเธอ

น. เพราะว่าปาฏิหาริย์จะมีขึ้นได้ ต้องต่อเมื่อบุคคล ๓ จำพวก ได้อธิษฐานให้มี

ม. บุคคล ๓ จำพวกนั้นได้แก่ใครบ้าง

น. ได้แก่ ๑) ตัวพระอรหันต์เอง ก่อนแต่นิพพานท่านได้อธิษฐานไว้ ด้วยมีความประสงค์จะอนุเคราะห์เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

๒) เหล่าเทวดาพากันเอ็นดูพวกมนุษย์ จึงตั้งอธิษฐานด้วยความประสงค์จะให้พระสัทธรรมเป็นของน่าประคอง

๓) ผู้มีจิตศรัทธามีปัญญาแก้กล่าวอธิษฐาน

ขอถวายพระพร ถ้าในบุคคล ๓ จำพวกนี้ไม่มีใครได้อธิษฐาน ปฏิหารีย์ก็ย่อมไม่มี
จบปรินิพพุตานิ เจติเย ปฏิหารีย์ปัญหา

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามีลีนทร์สถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน คนทุกคนถ้าปฏิบัติดีปฏิบัติชอบแล้ว
ย่อมได้บรรลุมรรคผลนิพพานด้วยกันทั้งนั้นหรือ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ไม่ทั้งนั้น มีบางจำพวกซึ่งแม้จะปฏิบัติดี
สักเท่าไร ก็ไม่มีโอกาสที่จะได้บรรลุ

ม. พวกนั้นได้แก่ใครบ้าง

น. ขอถวายพระพร ได้แก่คนเหล่านี้ คือ—

(๑) คนมิจนาทิจู

(๒) คนกระทำอนันตริยกรรม ๕^(๑) แม้อย่างใดอย่างหนึ่ง

(๓) คนปลอมเพศเป็นพระภิกษุ

(๔) พระภิกษุกลับไปถือลัทธิอันผิด

(๕) คนประทุษร้ายนางภิกษุณี

(๖) พระภิกษุต้องอาบัติสังฆาทิเสสแล้วไม่ได้อยู่กรรม

(๗) คนบัณฑิตกะวี (กะเทย)

(๘) คนอกโตพยัญชนก (คนปรากฏทั้ง ๒ เพศ)

(๙) สัตว์เดียดรณ

(๑๐) เปרט

(๑๑) เด็กอายุต่ำกว่า ๗ ขวบ

ม. สิบพวกข้างต้นนั้น ไม่ได้บรรลุมรรคผลนิพพานก็ตามที่ แต่เหตุไฉนเด็กอายุ
ต่ำกว่า ๗ ขวบ จึงไม่ได้บรรลุมรรคผลนิพพานเล่า

(๑) ข้ามารดา ๑, ข้ามบิดา ๑, ข้ามพระอรหันต์ ๑, ทำร้ายพระพุทธเจ้าถึงห้อพระโลหิต ๑, ทำ
สงฆ์ให้แตกจากกัน ๑,

น. เหตุว่าเด็กอายุเพียงเท่านั้น จิตยังไม่มีแนวความคิดที่จะให้เกิดความรู้สึกว่า ผล
ของความดีและความชั่วมีอยู่อย่างไร เมื่อไม่รู้จักผลก็ไม่เกิดความคิดที่จะให้สาว ไปหาเหตุแห่ง
ผลนั้น ๆ ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น กำลังใจก็มีไม่พอที่จะให้ก้าวไปหามรรคผลนิพพานได้

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. ภูเขาสิเนรุ บุรุษพึงพยายามใช้กำลังแรงของตนยกเอามา จะไหวหรือไม่

ม. ภูเขาใครจะไปยกไหวเล่าเธอ

น. ขอถวายพระพร นั่นเป็นเพราะอะไร

ม. เป็นเพราะกำลังมีไม่พอกับน้ำหนักแห่งภูเขา

น. นั่นแลฉันใด นี่ก็ฉันนั้นเหมือนกัน การที่เด็กอายุต่ำกว่า ๗ ขวบไม่ได้บรรลุ
มรรคผลนิพพานนั้น ก็เพราะว่ากำลังใจมีไม่พอกับน้ำหนักแห่งมรรคผล นิพพาน เช่นเดียวกันแล
ขอถวายพระพร พระโศคาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตตผล ทั้ง ๔ อย่างนี้กับพระ
นิพพานเป็นธรรมที่แผดงมาจากเหตุคือมรรค ๘ ก็เมื่อเด็กอายุเพียงนั้นยังไม่มีความคิดที่จะหยั่งลง
ไปสาวหาเหตุผลได้ดังนั้นแล้ว ไฉนเลยจะมีโอกาสได้บรรลุมรรคผลนิพพาน ซึ่งเป็นเหตุและผล
ของกันได้เลย ถึงว่าจะได้อบรมบารมีมาแก่กล้าแล้ว และได้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเพียงไรก็ตาม ก็
ย่อมเป็นไปไม่ได้

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบเอกัจจาเนกัจจານัมมาภิสมยปัญหา

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตูก่อนพระนาคเสน พระนิพพานมีความสุขอย่างเดียว
หรือว่ามีความสุขปนอยู่ด้วย

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร พระนิพพานมีแต่ความสุขล้วน ไม่มีสุข
ทุกข์เจือปนเลย

ม. จะไม่เช่นนั้นสิเธอ ข้าพเจ้าสังเกตดูคนที่ยังมุ่งหวังพระนิพพาน ร่างกายลำบาก
คือต้องสำรวมอริยาบถ ต้องระวัง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ต้องขัดเกลาจิตให้ผ่องใส
เหล่านี้ล้วนแต่เป็นอาการแห่งความทุกข์ความลำบากทั้งนั้น ก็ถ้าพระนิพพานมีแต่ความสุขล้วน
จริงดังเธอว่า กายวาจาใจของผู้มุ่งหวังพระนิพพานก็ไม่ควรรับการทรมานเช่นนั้น เรื่องนี้แม่

มากันทีปริพพชก ก็ได้อกล่าวติเตียนพระพุทธเจ้าไว้ ซึ่งมีใจความว่า พระสมณโคดมไม่ได้รับความเจริญของโลกเลย

น. ขอถวายพระพร อาตมภาพขอทูลถามพระองค์บ้างว่า การเสวยราชสมบัติได้รับแต่ความสุขอย่างเดียวหรืออย่างไร

ม. ก็เป็นสุขนี่เธอ ไม่เห็นทุกข์ยากลำบากอะไร

น. คราวเมื่อปัจฉิมชนบทกำเริบ พระองค์ต้องเสด็จกรีธาทัพไปประทับแรมตามดงตามป่า ถูกเหลือบยุงและลมแดดเบียดเบียนเป็นต้น ขอถวายพระพร นั่นเป็นความทุกข์มิใช่หรือ

ม. ก็เป็นความทุกข์สี่เธอ แต่เรื่องนั้นเธอจะเอามาปนกับความสุขในราชสมบัติไม่ได้ เพราะการกระทำนั้น ๆ ทำเพื่อความมั่นคงในการหาความสุขในราชสมบัติต่างหาก

น. นั่นแลฉันใด นี่ก็ฉันนั้นเหมือนกัน การที่ต้องสำรวมอริยาบถต้องระวัง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ต้องขัดเกลากิจให้ผ่องใส นั้น ก็เพื่อความมั่นคงในการแสวงหาความสุขคือ พระนิพพานเช่นเดียวกัน เพราะพระนิพพานเป็นธรรมชาติหมดจดจากเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง เมื่อเป็นเช่นนั้นผู้มุ่งหวังพระนิพพานก็ต้องทำบุญชำระสันดานของตนให้ปราศจากบาปอันทำให้หม่นหมอง ล้างจนกายวาจาใจสะอาดหมดจดไม่ต้องกระทำการชำระล้างต่อไป เมื่อนั้นแลเป็นอันว่าได้ประสบสุขคือพระนิพพาน

ขอถวายพระพร เนื่องด้วยพระนิพพานหมดสิ้นมลทิน คือบาปกรรมอันเป็นต้นเหตุแห่งตัวทุกข์แล้วเช่นนั้นและ จึงมีแต่ความสุขล้วน ไม่มีความทุกข์เจือปนเลย

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบนิพพานอทุกข์มิสสภาวะปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน เธอจงแสดงรูปพรรณสัณฐาน หรือขนาดแห่งพระนิพพาน มาโดยเหตุโดยนัย หรือโดยอุปมา

พระนาคเสนทูลตอบว่า อาตมภาพแสดงถวายเช่นนั้นไม่ได้ เพราะพระนิพพานไม่มีตัวตน ไม่มีเหตุปัจจัย อย่างเดียวกับผู้ที่ถูกถามว่าปลาในทะเลมีเท่าไร แล้วตอบไม่ได้ ฉะนั้น ขอถวายพระพร แต่อาตมภาพย่อมแสดงคุณแห่งพระนิพพานถวายได้โดยอุปมา

ม. แม่คุณแห่งพระนิพพาน ข้าพเจ้าก็ใคร่จะฟัง

น. ขอถวายพระพร พระนิพพานเปรียบเหมือนดอกบัว คือธรรมคาคอกบัวน้ำไม่ติดอยู่ใต้อันใด พระนิพพานก็ไม่มีกิเลสติดอยู่ใต้อันใด

พระนิพพานเปรียบเหมือนน้ำ อธิบายว่า น้ำเป็นของเย็นดับเสียซึ่งความร้อนกระวนกระวาย อันใด พระนิพพานก็เป็นของเย็นดับความกระวนกระวายที่เกิดจากกิเลสเสียใต้อันใดอันหนึ่งน้ำเป็นของบำบัดความระหายนเสียได้ พระนิพพานก็ดับความดิ้นรน ทะเยอทะยานเสียได้เช่นเดียวกัน

พระนิพพานเปรียบเหมือนยา อธิบายว่า ยามีคุณ ๓ อย่าง ๑) ให้คุณแก่ผู้ที่ถูกอสรพิษขบกัด พระนิพพานก็ให้คุณแก่ผู้ที่ถูกกิเลสเบียดเบียนเช่นเดียวกัน ๒) คุณของยาบำบัดโรคให้หายใต้อันใด พระนิพพานก็บำบัดโรคคือความทุกข์ให้หายใต้อันใด และ ๓) คุณของยาช่วยป้องกันความตายใต้อันใด พระนิพพานก็ป้องกันความตายใต้อันใดเหมือนกัน

พระนิพพานเปรียบเหมือนคุณแห่งทะเล อธิบายว่า คุณแห่งทะเลมี ๔ คือ ๑) เป็นที่ไม่มีซากศพ พระนิพพานก็เป็นที่ไม่มีซากศพคือกิเลส ๒) ทะเลเป็นที่กว้างขวาง ไม่มีฝั่งเป็นที่กำหนด ไม่เต็มด้วยน้ำที่ไหลมาอันใด พระนิพพานก็เป็นที่กว้างขวาง ไม่มีฝั่ง ไม่เต็มไปด้วยหมู่สัตว์อันใดเหมือนกัน ๓) ทะเลเป็นที่อยู่ของฝูงภูต พระนิพพานก็เป็นที่อยู่ของพระชีณาสพเช่นเดียวกัน ๔) ทะเลเป็นที่เบิกบานด้วยระลอกคลื่นอันใด พระนิพพานก็เบิกบานด้วยวิชาและวิมุตติอันใดเหมือนกัน

พระนิพพานเปรียบเหมือนคุณของอาหาร อธิบายว่า ธรรมคาคาอาหารย่อมมีคุณอยู่ ๕ อย่าง คือ ๑) เป็นของนำอายุของสัตว์ให้ยืดยาวต่อไป อันใด พระนิพพานก็นำชราและมรณะออก ต่ออายุของสัตว์ให้ยืดยาวใต้อันใด ๒) อาหารเป็นของบำรุงกำลังให้แข็งแรง พระนิพพานก็บำรุงกำลังฤทธิ์ได้เช่นเดียวกัน ๓) อาหารเป็นเครื่องเกิดพรรณแห่งสัตว์ อันใด พระนิพพานก็เป็นเครื่องเกิดพรรณคือคุณความดีของเหล่าสัตว์อันใด ๔) อาหารเป็นของดับความหิวได้ พระนิพพานก็ดับความทะเยอทะยานได้เช่นเดียวกัน ๕) อาหารเป็นของระงับความกระวนกระวายใต้อันใด พระนิพพานก็ระงับความกระวนกระวายเพราะกิเลสใต้อันใด

พระนิพพานเปรียบเหมือนคุณแห่งอากาศ อธิบายว่าคุณแห่งอากาศมี ๑๐ ประการคือ ๑) ไม่รู้จักเกิด, ๒) ไม่รู้จักแก่, ๓) ไม่รู้จักตาย, ๔) ไม่จุติ, ๕) ไม่กลับเกิดอีก, ๖) ไกรข่มเหงหรือลักเอาไปไม่ได้, ๗) ดำรงสภาพอยู่โดยไม่ต้องอาศัยอะไร, ๘) เป็นที่ฝูงนกบิน

ไปมาได้, ๙) ไม่มีอะไรมาทางกัน, ๑๐) ที่สุดไม่ปรากฏ, แม้พระนิพพานก็มีคุณ ๑๐ ประการ เช่นเดียวกันนี้แล

พระนิพพานเปรียบเหมือนแก้วมณี อธิบายว่า คุณแห่งแก้วมณีมี ๓ ประการ คือ ๑) เป็นของที่ใคร ๆ อยากได้, ๒) เป็นของปลื้มใจ, ๓) ทำให้เกิดความเจริญรุ่งเรือง, ขอถวายพระพร พระนิพพานก็มีคุณ ๓ ประการอย่างเดียวกับแก้วมณีนี้แล

พระนิพพานเปรียบเหมือนกลิ่นแห่งไม้จันทน์แดง อธิบายว่า คุณแห่งไม้จันทน์แดง มี ๓ ประการ คือ ๑) เป็นของหาได้ยาก, ๒) เป็นของหอมยิ่ง, ๓) เป็นของควรรยก่องทั่วไป, พระนิพพานก็มีคุณเช่นเดียวกับไม้จันทน์แดงนี้แล

พระนิพพานเปรียบเหมือนคุณของเนยใส อธิบายว่าคุณของเนยใสมี ๓ อย่าง ๑) เป็นของมีสี, ๒) เป็นของมีกลิ่น, ๓) เป็นของมีรส, แม้พระนิพพานก็มีสีมีกลิ่นมีรสเช่นเดียวกันนี้แล

พระนิพพานเปรียบเหมือนคุณของยอดกุหลาบ อธิบายว่ายอดกุหลาบมีคุณ ๕ อย่าง ๑) เป็นที่สูง, ๒) เป็นที่ไม่หวั่นไหว, ๓) เป็นที่ยากจะขึ้นได้, ๔) พืชพรรณงอกขึ้นไม่ได้, ๕) พ้นจากความยินดีในร้ายทุกอย่าง พระนิพพานก็มีคุณเช่นเดียวกับยอดกุหลาบนี้แล

จบนิพพานปัญหา

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน คำที่เธอว่าพระนิพพานไม่ใช่ธรรม ล่วงแล้ว มิใช่ธรรมยังมาไม่ถึงและมิใช่ธรรมที่เกิดขึ้นในบัดนี้ ก็ถ้าอย่างนั้นผู้ปฏิบัติจะทำอย่างไร คือจะทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานที่เกิดขึ้นแล้ว หรือว่าจะให้พระนิพพานเกิดขึ้นเสียก่อน จึงกระทำให้แจ้ง

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร หาเป็นเช่นพระองค์ตรัสถามนั้นไม่ แต่ว่าพระนิพพานที่ผู้ปฏิบัติชอบแล้วกระทำให้แจ้งมีอยู่

ม. เธอพูดฟังยากจริง ข้าพเจ้าไม่เข้าใจ

น. ขอถวายพระพร พระนิพพานเป็นธรรมสงบระงับมีความสุขอย่างประณีต ผู้ปฏิบัติชอบพิจารณาสังขารตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานนี้ได้ด้วยปัญญา ประหนึ่งศิษย์กระทำให้แจ้งซึ่งวิชาตามคำสอนของครู ฉะนั้น

ม. พระนิพพานจะกระทำให้แจ้งด้วยอาการอย่างไร

น. ขอถวายพระพร การที่จะกระทำพระนิพพานให้แจ้งนั้น ต้องพิจารณาความเป็นไปแห่งสังขารทั้งหลาย คำนึงถึงความเกิดดับ แล้วคำนึงเอาเป็นอารมณ์เฉพาะแต่ความดับอย่างเดียว เมื่อนั้นย่อมเกิดความหวาดกลัว เห็นสังขารเป็นไปกับด้วยโทษ เกิดความไม่สบายจิตความเร่าร้อนในกายขึ้น มีความเบื่อหน่ายในภพทั้ง ๓ คิดจะใคร่พ้นไปเสีย จึงพิจารณาสังขารหาทางที่จะให้พ้น ลำดับนี้จิตก็ค้ำหนึ่งเฉยอยู่ ในที่สุดจิตอันได้ชื่อว่า อนุลอมเกิดขึ้นในลำดับแห่งมโนทวาราวชณะอันตักกวัฏฏ์เกิดขึ้นในขณะที่อริยมรรคจักเกิด

ขอถวายพระพร ผู้ที่ปฏิบัติได้เช่นนี้แลจึงจะกระทำพระนิพพานให้แจ้งได้

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบนิพพานสังกัณฐปัญหา

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน พระนิพพานตั้งอยู่ทางทิศไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร หาเป็นเช่นพระองค์ตรัสถามนั้นไม่

ม. ถ้าเป็นเช่นนั้น พระนิพพานก็เป็นอันไม่มี ผู้ที่พยายามกระทำพระนิพพานให้แจ้งก็ไร้ประโยชน์เปล่า ธรรมคานาย่อมเป็นที่ตั้งแห่งข้าวเปลือก ดอกไม้เป็นที่ตั้งแห่งกลิ่น เป็นต้น เพราะฉะนั้นถ้าพระนิพพานมีจริงก็น่าจะมีที่ตั้งเช่นเดียวกัน

น. ขอถวายพระพร พระนิพพานมีอยู่จริง แต่ที่ตั้งแห่งพระนิพพานไม่มี อาตมภาพจะเปรียบถวาย ธรรมคาไฟตามปรกติก็ไม่ปรากฏว่าตั้งอยู่ที่ไหน แต่เมื่อบุคคลเอาไม้มาสีกันเข้าไฟก็เกิดมีขึ้นได้ขึ้นใด แม้พระนิพพานก็เช่นนั้นเหมือนกัน คือไม่ปรากฏว่ามีที่ตั้ง แต่ว่าเมื่อบุคคลพยายามบำเพ็ญศีลสมาธิปัญญาให้แก่กล้าแล้ว พระนิพพานก็เกิดมีขึ้นได้เช่นไฟนั้นแล

ม. เมื่อที่ตั้งแห่งพระนิพพานไม่มีก็ช่างเถิด แต่ว่าฐานะที่บุคคลตั้งอยู่ได้ปฏิบัติปฏิบัติชอบ กระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานมีอยู่หรือไม่

น. ขอถวายพระพร มีอยู่

ม. เธอจงชี้มาให้ฟัง

น. ขอถวายพระพร ฐานะนั้นก็คือศีล เมื่อบุคคลตั้งมั่นอยู่ในศีลแล้ว กระทำใจโดยอุบายอันแยบคาย แม้ว่าจะอยู่ในที่ใด ๆ ก็ย่อมจะกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานได้

ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบนิพพานปัญฐานปัญหา

สนธิบัญญัติ ๘

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน เธอได้เห็นพระพุทธรูปหรือไม่

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ไม่ได้เห็น

ม. อาจารย์ของเธอได้เห็นหรือไม่

น. อาจารย์ก็ไม่ได้เห็นเช่นเดียวกัน

ม. ถ้าเช่นนั้น พระพุทธรูปก็ไม่มี

น. อาตมภาพขอทูลถามพระองค์ก่อนว่า ปฐมกษัตริย์ของพระองค์มีหรือไม่

ม. มีสิเธอ

น. พระองค์เคยทอดพระเนตรเห็นพระองค์ท่านหรือไม่

ม. ไม่เคยเห็น

น. พวกราชบริพารของพระองค์ เคยเห็นหรือไม่

ม. ไม่เคยเห็นเหมือนกัน

น. ถ้าอย่างนั้น ปฐมกษัตริย์ของพระองค์ก็ไม่มี

ม. มีสิเธอ เพราะว่ายังมีเครื่องราชูปโภค คือเศวตฉัตร พระมหามงกุฏ จลองพระบาท วาลวิชนี พระขรรค์แก้วปรากฏเป็นพยานอยู่นี้

น. นั้นแลฉันใด นี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน พระพุทธรูปมีจริง เพราะยังมีโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการเป็นพยานปรากฏอยู่ ขอถวายพระพร ธรรม ๓๗ ประการเหล่านี้แลทำให้อนุমানได้ว่า พระพุทธรูปมีจริง และเป็นผู้ที่ฉลาดที่สุด

ม. เธอจงหาตัวอย่างมาเปรียบให้ฟัง

น. นายช่างก่อสร้าง จะต้องกะแผนผังวางรูปโครงพระนครให้มีโรงเรือนโรงมหรสพ และถนนหนทาง เพื่อให้ผู้อยู่อาศัยได้รับสันติสุขทุกประการฉันใด แม้พระพุทธรูปก็ทรงสร้างพระนครอันวิจิตรตระการตาขึ้นอย่างสวยงามและมั่นคง ด้วยมีศีลเป็นกำแพง มีหิริเป็นคู มีปัญญาเป็นซุ้มประตู มีวิริยะเป็นหอรบ มีศรัทธาเป็นเสาระเนียด มีสติเป็นนายประตู มีปัญญาเป็นปราสาท มีพระสุตตันตปิฎกเป็นท้องสนาม มีพระอภิธรรมปิฎกเป็นถนนสามแพร่ง มีพระวินัยปิฎกเป็นศาล มีสติปิฎกฐาน ๔ เป็นถนน

ขอถวายพระพร ในถนน ๔ สายนั้นพระพุทธรูปเจ้าเปิดร้านขายของต่างๆ เช่นร้านดอกไม้ ร้านของหอม ร้านผลไม้ ร้านยาถอนพิษ ร้านยาแก้โรค ร้านขายน้ำอมฤต ร้านเครื่องแก้วและร้านขายของทุกชนิด

ม. เอาจเทียบร้านสินค้านั้น ๆ เป็นธรรมมาพึงเกิด

น. ขอถวายพระพร ร้านดอกไม้ได้แก่สัญญา ๑๐ ร้าน ของหอมได้แก่ศีล ร้าน
ผลไม้ได้แก่พระอริยผล ๔ ร้านยาถอนพิษได้แก่พระอริยสัจ ๔ ร้านยาแก้โรคได้แก่โพธิปักขิย-
ธรรม ๓๗ ร้านขายน้ำอมฤตได้แก่กายคตาสติ ร้านเครื่องแก้วได้แก่ศีล สมာธิ ปัญญา วิมุติ
วิมุติญาณทัสสนะ ปฏิสัมภีทาและโพชฌงค์

ร้านขายของต่างชนิดได้แก่นวังกัสตฤสาสน์

ขอถวายพระพร ชาติสมบัติ ธนสมบัติ อโรคยสมบัติ วรรณสมบัติ ปัญญาสมบัติ
มนุษย์สมบัติ ทิพยสมบัติ นิพพานสมบัติ เหล่านี้เป็นของที่พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่ไว้ในร้าน
ขายของทั้งนั้น ผู้ปรารถนาสมบัตินั้น ๆ ต้องช่วยกันทำความเพียร ในการรักษาศีลเจริญ
สมาธิทำให้เกิดปัญญา

ขอถวายพระพร ชาวธรรมนกรนั้น ได้แก่เหล่าท่านผู้ทรงพระไตรปิฎก ผู้บริบูรณ์
ด้วยศีลสมาธิปัญญา ผู้สมาทานธุดงค์ และท่านที่ได้บรรลุมรรคผลนิพพาน

ขอถวายพระพร ในธรรมนกรนั้น ผู้ที่เป็นเสนาบดีคือ ท่านที่ทรงไว้ซึ่งญาณอัน
ประเสริฐ ยังธรรมจักรให้เป็นไปอยู่เนื่อง ๆ

ผู้ที่เป็นปุโรหิต คือท่านที่มีฤทธิ์มาก ยากที่ใครจะผจญได้ สามารถแสดงอิทธิฤทธิ์
ได้ต่าง ๆ

ผู้ที่เป็นผู้พิพากษา คือท่านที่มีความปรารถนาล้น วางอารมณ์อยู่ในธุดงค์คุณ

ผู้ที่ทำให้พระนครให้สว่างไสว คือท่านที่ได้ทิพพจักขุ ฉลาดในจุดปปาตญาณ

ผู้รักษาธรรมนกร คือท่านที่เป็นพหูสูต ทรงนวังกัสตฤสาสน์

ผู้จัดระเบียบธรรมนกร คือท่านผู้แตกฉานในพระวินัย

ผู้ขายดอกไม้ คือท่านที่มหาชนรักใคร่และปรารถนาอย่างยิ่ง

ผู้ขายผลไม้ คือท่านผู้ได้มรรคผลแล้วย่อมจำแนกผลนั้น ๆ แก่ผู้ปฏิบัติแม่เหล่าอื่น

ผู้ขายของหอม คือท่านผู้บริสุทธ์ด้วยศีลคุณ

นักดื่มในธรรมนกรนั้น ล้วนแต่ท่านที่รื่นเริงในพระธรรมวินัย จะทำจะพูดจะคิด
ย่อมเกี่ยวข้องกับธรรมทั้งนั้น

ผู้ดูแลธรรมนกร คือเหล่าท่านที่ประกอบความเพียรชวนชวายเป็นแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์

สุข

ผู้ที่เป็นครู ก็บอกกล่าวเฉพาะแต่นว้กศัตถุศาสน์ตามอรรถ ตามพยัญชนะ ตามเหตุ ตามนัย

เศรษฐิติคือผู้มั่งคั่งไปค้วยแก้วคือพระธรรม

ราชบัณฑิตคือผู้ฉลาดในการชี้แจงข้ออรรถธรรม

ขอถวายพระพร ตามที่อาตมภาพทลถวายมานี้ ย่อมจะชี้ให้เห็นว่า ธรรมนกรมีความ วิจิตรพิสดารเพียงไร เหตุนี้ขอพระองค์ได้ทรงอนุমানธรรมนกรคว่า นอกจากพระพุทธเจ้า ผู้ อื่นไม่มีใครสามารถจะสร้างและตั้งแต่งขึ้นได้ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าผู้สร้างสรรคัธรรมนกร จึงมีอยู่จริง อย่างเดียวกับพระองค์ทรงอนุমানในพระหฤทัย แล้วย่อมจะทรงทราบว้ทะเลมี กคลื่นและกว้างใหญ่ หรือทรงทราบว้ ภูเขาหิมพานต์เป็นภูเขาสูงสุด เป็นต้นฉะนั้น ม. เธอว่าชอบแล้ว

จบอนุমানปัญหา

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว้ ดูก่อนพระนาคเสน ฆราวาสผู้อยู่ครองเรือน นอนระคน อยู่ในหมู่บุตรภรรยา และตัดทรงของหอมได้ทุกอย่าง แต่ก็มีโอกาสได้บรรลุมรรคผลเหมือน บรรพชิต เหมือนกันมิใช่หรือ

พระนาคเสนทูลตอบว้ ขอถวายพระพร ถ้าจะนับจำนวนก็เกือบจะไม่ถ้วน

ม. ถ้าเช่นนั้น เธอบวชและสมาทานธุดงค์เพื่อประโยชน์อะไร โรคหายค้วยประการ อื่นได้ จะต้องค้มียาให้ขมคอทำไม เมื่อปฏิบัติชอบก็ได้รับบรรลุมรรคผลเช่นเดียวกัน ดังนั้น อยู่เป็นฆราวาสจะมีสบายกว่าหรือ จะได้ไม่ต้องไปนอนแรมอยู่ในป่าสมาทานธุดงค์

น. ขอถวายพระพร ไม่เป็นเช่นนั้น อันการสมาทานธุดงค์ย่อมกอบปรค้วยคุณ ๒๘ ประการ

๑) การเลี้ยงชีพดำเนินไปได้อย่างบริสุทธิ์

๒) ได้รับความสุข

๓) เป็นกิจหาโทษไม่ได้

๔) เป็นการบรรเทาทุกข์ของผู้อื่น

๕) หากยังมีได้

- ๖) หาสิ่งจะเบียดเบียนมิได้
- ๗) นำแต่ความเจริญมาให้อย่างเดียว
- ๘) ปราศจากมายา
- ๙) ไม่มีความขุ่นมัว
- ๑๐) เป็นที่ป้องกันรักษา
- ๑๑) เป็นคุณที่ชนทั้งหลายปรารถนา
- ๑๒) เป็นการฝึกหัดตน
- ๑๓) เป็นการป้องกันศัตรู
- ๑๔) เป็นการเกื้อกูลแก่การสำรวม
- ๑๕) เป็นกิจที่พอเหมาะจะบำเพ็ญ
- ๑๖) ทำให้จิตใจสงบระงับ
- ๑๗) พ้นจากความเศร้าหมองใจ
- ๑๘) เป็นเหตุทำให้ราคะหมดสิ้นไป
- ๑๙) เป็นเหตุทำให้โทสะหมดสิ้นไป
- ๒๐) เป็นเหตุทำให้โมหะหมดสิ้นไป
- ๒๑) เป็นเหตุทำให้มานะหมดสิ้นไป
- ๒๒) เป็นเหตุกำจัดเสียซึ่งวิตก
- ๒๓) เป็นเหตุกำจัดเสียซึ่งความสงสัย
- ๒๔) เป็นเหตุกำจัดเสียซึ่งความเกียจคร้าน
- ๒๕) เป็นเหตุกำจัดเสียซึ่งความไม่ยินดี
- ๒๖) เป็นเหตุให้มีความอดทน
- ๒๗) มีคุณเหลือที่จะชั่งจะประมาณ
- ๒๘) เป็นเหตุให้ความทุกข์หมดสิ้นไป

ขอถวายพระพร ผู้สมาทานธุดงค์ ย่อมประกอบไปด้วยคุณ ๑๘ ประการ คือ

- ๑) มีมรรยาทบริสุทธิ์ดี
- ๒) มีปฏิปทาเป็นสุจริต
- ๓) รักษากายทวารวจีทวารได้ดี

- ๔) มีจิตผ่องใส
- ๕) เป็นผู้ขยัน
- ๖) ระวังเสียซึ่งความกลัว
- ๗) สละเสียซึ่งอัตตานุภาพทิฏฐิ
- ๘) ระวังเสียซึ่งความอาฆาตจองเวร
- ๙) มีจิตกอบปรักว้ยเมตตา
- ๑๐) อาหารที่จะบริโภคมีกำหนด
- ๑๑) มีจิตหนักในสัตว์ทั้งปวง
- ๑๒) รู้จักประมาณในการบริโภค
- ๑๓) ประกอบความเพียรของผู้ที่ตนอยู่
- ๑๔) เป็นผู้ไม่มีความอาลัยในที่อยู่
- ๑๕) ที่ไหนสงบก็อยู่ที่นั่น
- ๑๖) มีความละเอียดต่อบาป
- ๑๗) ยินดีในทิวเวา
- ๑๘) เป็นผู้ไม่ประมาทเนื่อง ๆ

ขอถวายพระพร บุคคลจะสมาทานธุดงค์ได้ต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ๑๐ ประการ คือ

- ๑) มีศรัทธา
- ๒) มีหิริ ความละเอียดต่อบาป
- ๓) มีปัญญา
- ๔) มิใช่คนคดโกง
- ๕) รู้จักคุณของธุดงค์
- ๖) มิใช่คนโลเล
- ๗) เป็นคนใคร่ต่อการศึกษา
- ๘) มีการสมาทานมั่นคง
- ๙) ไม่เป็นคนชอบยกโทษ
- ๑๐) มีจิตกอบปรักว้ยเมตตาพรหมวิหาร

ขอถวายพระพร อันผู้ที่จะกระทำให้แจ้งซึ่งมรรคผลนิพพานได้ (ต้องเป็นผู้ได้
สมาทานธุดงค์มาเป็นปกติฐานก่อนเพราะว่าธุดงค์ย่อมทรงคุณมาอย่างประการ ล้วนแต่ทำกาย
วาจาใจให้บริสุทธิ์ทั้งนั้น เหตุนี้จึงมีบุคคลบางจำพวกสมาทานธุดงค์ไม่ได้ ซึ่งมีประเภทดังนี้

- ๑) ผู้มีความปรารถนาลามก
- ๒) ผู้มีจิตริษยาท่าน
- ๓) ผู้มีปรกติกกล่าวเท็จ
- ๔) ผู้มีความโลภจัด
- ๕) ผู้มุ่งลาภยศสรรเสริญ
- ๖) เป็นผู้ไม่ควรไม่เหมาะแก่การสมาทาน

ขอถวายพระพร อันธุดงค์นี้มี ๑๓ ประการ

- ๑) องค์แห่งผู้มีอันทรงผ้าบังสกุลเป็นวัตร
- ๒) องค์แห่งผู้มีอันทรงผ้าสามผืนเป็นวัตร
- ๓) องค์แห่งผู้มีอันเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร
- ๔) องค์แห่งผู้มีอันเที่ยวบิณฑบาตตามแถว เป็นวัตร
- ๕) องค์แห่งผู้มีอันบริโภคน้ำในอาสนะเดียวเป็นวัตร
- ๖) องค์แห่งผู้มีอันบริโภคน้ำในบาตรเป็นวัตร
- ๗) องค์แห่งผู้ห้ามภักตร์ที่เขานำมาถวาย เมื่อภายหลังเป็นวัตร
- ๘) องค์แห่งผู้มีอันอยู่ในป่าเป็นวัตร
- ๙) องค์แห่งผู้มีอันอยู่โคนไม้เป็นวัตร
- ๑๐) องค์แห่งผู้มีอันอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร
- ๑๑) องค์แห่งผู้มีอันอยู่ในป่าช้าเป็นวัตร
- ๑๒) องค์แห่งผู้มีอันอยู่ในเสนาสนะ อันท่านจัดไว้ได้อย่างไร
- ๑๓) องค์แห่งผู้มีอันนั่งเป็นวัตร

ขอถวายพระพร ผู้ที่สมาทานธุดงค์ ๑๓ ประการนี้แล้วย่อมถึงพร้อมด้วยคุณอัน
ประเสริฐ ๓๐ ประการ คือ

- ๑) มีจิตประกอบด้วยเมตตา
- ๒) กำจัดกิเลสเสียได้

- ๓) กำจัดความถือตัวเสียได้
- ๔) มีความเชื่อมั่นคง
- ๕) ได้รับความสุขอย่างละเอียด
- ๖) มีกลิ่นหอมไปด้วยศีล
- ๗) เป็นที่รักใคร่ของเทวดามนุษย์ทั้งหลาย
- ๘) ได้เป็นพระอริยเจ้า
- ๙) เทวดามนุษย์กราบไหว้บูชา
- ๑๐) หมุ่มบั้นทิตตสรรเสริญ
- ๑๑) ไม่ติดอยู่ในโลก
- ๑๒) เป็นผู้พิจารณาเห็นภัยในโลกแม้เล็กน้อย
- ๑๓) ทำประโยชน์ให้แก่ชนทั่วไป
- ๑๔) มหาชนบูชาด้วยสักการะ
- ๑๕) เป็นผู้ไม่ติดที่อยู่ที่
- ๑๖) มีฌานเป็นวิหารธรรม
- ๑๗) เป็นผู้ร้อขายคือกิเลส
- ๑๘) ตัดคติที่ติดกันไว้เด็ดขาด
- ๑๙) เป็นผู้มึธรรมไม่กำเริบ
- ๒๐) เป็นผู้มึที่อยู่อันจัดไว้โดยเฉพาะ
- ๒๑) เป็นผู้บริโภคน้ำที่หาโทษมิได้
- ๒๒) เป็นผู้พ้นแล้วจากคติ
- ๒๓) เป็นผู้ไม่มีความสงสัย
- ๒๔) เป็นผู้มึตนอาบแล้วด้วยวิมุตติ
- ๒๕) เป็นผู้มึธรรมอันเห็นแล้ว
- ๒๖) เป็นผู้ไม่หวาดกลัวต่อสิ่งใดๆ
- ๒๗) เป็นผู้มึอนุสัยถอนขึ้นแล้ว
- ๒๗) เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความสิ้นไปแห่งอาสวะ
- ๒๘) เป็นผู้มึสมบัติคือความสุขอย่างสุขุม เป็นวิหารธรรม

๓๐) เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมณคุณทั้งปวง
ขอถวายพระพร อันผู้สมาทานธุดงค์ ๑๓ ประการ ย่อมกอบไปด้วยคุณอันประเสริฐ
มากประการเช่นนี้แล

ม. เเธอแจงละเอียดจริง

จบตั้งกบปัญหา

จบเมณฑกปัญหา

อุปมาถาปัญหาบาทมัตถิกา

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ผู้ที่จะสำเร็จเป็นพระอรหันต์นั้น
พึงถือองค์กี่ประการ

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ผู้ที่จะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้ พึงถือ
องค์ ๑ แห่งฟ้าซึ่งมีเสียงอันพิลึก, องค์ ๕ แห่งไก่อ, องค์ ๑ แห่งกระแต, องค์ ๑ แห่ง
แม่เสือเหลือง, องค์ ๒ แห่งพ่อเสือเหลือง, องค์ ๕ แห่งเต่า, องค์ ๑ แห่งปี, องค์ ๑
แห่งรางปืน, องค์ ๒ แห่งกา, และองค์ ๒ แห่งลิง, นัวรรค ๑

อนึ่ง พึงถือองค์ ๑ แห่งเถาน้ำเต้า, องค์ ๓ แห่งบัว, องค์ ๒ แห่งพืช, องค์ ๑
แห่งไม้ขนาง, องค์ ๓ แห่งเรือ, องค์ ๒ แห่งเรือติดไสโครก, องค์ ๑ แห่งเสากระโดง,
องค์ ๓ แห่งต้นหน, องค์ ๑ แห่งคนงาน, องค์ ๕ แห่งมหาสมุทร, นัวรรค ๒

อนึ่ง พึงถือองค์ ๕ แห่งแผ่นดิน, องค์ ๕ แห่งน้ำ, องค์ ๕ แห่งไฟ, องค์ ๕
แห่งลม, องค์ ๕ แห่งภูเขา, องค์ ๕ แห่งอากาศ, องค์ ๕ แห่งพระจันทร์, องค์ ๗ แห่ง
พระอาทิตย์, องค์ ๓ แห่งพระอินทร์, องค์ ๔ แห่งพระเจ้าจักรพรรดิ, นัวรรค ๓

อนึ่ง พึงถือองค์ ๑ แห่งปลวก, องค์ ๒ แห่งแมว, องค์ ๑ แห่งหมู, องค์ ๑
แห่งแมลงบึ้ง, องค์ ๑ แห่งพังพอน, องค์ ๒ แห่งสุนัขจิ้งจอก, องค์ ๓ แห่งเนื้อ, องค์
๔ แห่งโค, องค์ ๒ แห่งสุกรป่า, องค์ ๕ แห่งช้าง, นัวรรค ๔

อนึ่ง พึงถือองค์ ๗ แห่งราชสีห์, องค์ ๓ แห่งนกจากพราว, องค์ ๒ แห่งนกเงือก,
องค์ ๑ แห่งนกกระจอก, องค์ ๒ แห่งนกแก้ว, องค์ ๑ แห่งนกตะขาบ, องค์ ๒ แห่งค่าง
ขาว, องค์ ๑ แห่งปลิง, องค์ ๓ แห่งงูสามัญ, องค์ ๑ แห่งงูเหลือม, นัวรรค ๕

อนึ่ง พึงถืององค์ ๑ แห่งแมลงมม, องค์ ๑ แห่งทารกคุณนม, องค์ ๑ แห่งเต่า-
เหลือง, องค์ ๕ แห่งบ้ำ, องค์ ๓ แห่งต้นไม้, องค์ ๕ แห่งเมฆ, องค์ ๓ แห่งแก้วมณี
องค์ ๔ แห่งพรานเนื้อ องค์ ๒ แห่งพรานเบ็ดองค์ ๒ แห่งช่างถาก, นัวรรค ๖

อนึ่ง พึงถืององค์ ๑ แห่งหม้อ, องค์ ๒ แห่งกาลักน้ำ, องค์ ๓ แห่งร่ม, องค์ ๓
แห่งนา, องค์ ๒ แห่งยาขับพิษงู, องค์ ๓ แห่งโกชนะ, องค์ ๔ แห่งนายขมังธนู, องค์ ๔
แห่งพระราชา, องค์ ๒ แห่งนายประตุ, องค์ ๑ แห่งหินบด^(๑) นัวรรค ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบแล้ว

โฆรสวรรคที่ ๑

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องบำเพ็ญตนให้เทียบได้
กับองค์ ๑ แห่งพานั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร นิสัยพ่ายอ่อนนอนได้ทุกแห่งไม่ว่าที่เหน
และนอนไม่มากนัก ฉันทุ ผู้ปฏิบัติก็ต้องบำเพ็ญตนฉันทันเหมือนกัน ก็ต้องไม่เลือกที่นอน
ที่ใดจะให้ความสุขในการบริหารร่างกายได้ ก็นอนที่นั่น และนอนไม่มากนัก ทั้งต้องประกอบ
ความเพียรในที่ ๔ สถาน คือเพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้นในสันดาน เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว
เพียรให้กุศลเกิดขึ้นในสันดาน เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อมไป ดังนัยแห่งพระพุทธ-
ภาษิตว่า ภิกษุมีความเพียรตั้งไว้ชอบมั่นค้ำจุนไม่ ไม้ประมาทเพียรพยายามอยู่ในปธานธรรม
๔ สถานนั้น

แม้พระสารีบุตรก็ได้กล่าวความข้อนั้นไว้ว่า ภิกษุผู้บำเพ็ญเพียรจะต้องนั่งสมาธิพอสม
ควรแก่ความสบายและทำจิตให้แน่วแน่

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน คำที่เธอว่าผู้ที่จะได้บรรลุมรรคผล
ต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ อันเทียบได้กับองค์คุณแห่งไก่ ๕ ประการนั้น คืออย่างไร

(๑) ตามบทนาคามีต่อไปอีก ๔ วรรค แต่ท่านกล่าวไว้เพียง วรรค ๑ และปัญหาที่ ๑

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมคาถา

๑. เมื่อเวลายังมีคอยู่ ก็ยังไม่บินลงหากิน
 ๒. พอสว่างก็บินลงหากิน
 ๓. จะกินอาหารก็ใช้เท้าเขี่ยเสียก่อน แล้วจึงจิกกิน
 ๔. กลางวันมีตาใสสว่าง เห็นอะไรได้ถนัด แต่เวลากลางคืนตาฟางคล้ายตาบอด
 ๕. เมื่อถูกเขาขว้างปา หรือถูกตะเพิดไม่ให้เขารัง ก็ไม่ทิ้งรังของตน นี่เป็นองค์คุณ
- ๕ ประการแห่งไก่

ขอถวายพระพร ผู้มุ่งมรรคผลจะต้องปฏิบัติตนให้ประกอบด้วยคุณสมบัติอันเทียบได้กับองค์คุณเหล่านี้แลคือ

๑. เวลาเข้าบิณฑบาตที่อยู่และจัดตั้งเครื่องใช้สอยไว้ให้เรียบร้อย อาบน้ำชำระกายให้สะอาด บูชากราบไหว้บูชาขนิษฐวัตถุและวุฒิบุคคล
 ๒. ครั้นสว่างแล้วจึงกระทำการหาเลี้ยงชีพตามหน้าที่แห่งเพศของตน
 ๓. พิจารณาก่อนแล้วจึงบริโภคอาหาร ตั้งพุทธภาษิตว่า ผู้บริโภคอาหารพึงพิจารณาเห็นเหมือนคนบริโภคเนอบุตรของตนในทางกัณการ แล้วไม่มัวเมา มุ่งแต่จะทรงชีวิตไว้เพื่อทำประโยชน์สุขของตนและผู้อื่น
 ๔. ตาไม่บอดก็พึงทำเหมือนตาบอด คือไม่ยินดีในร้ายดูจกภาษิตที่พระมหากัจจายนะกล่าวไว้ว่า มีตาคาก็พึงเป็นเหมือนตาบอด มีหูได้ยินก็พึงเป็นเหมือนหูหนวก มีลิ้นเจรจาได้ก็พึงเป็นเหมือนคนใบ้ มีกำลังก็พึงเป็นเหมือนคนอ่อนเพลีย เรื่องร้ายเกิดขึ้นก็พึงนอนนิ่งเสียเหมือนคนตายนอนเฉยอยู่จะนั้น
 ๕. จะทำอะไรไม่พึงละสติสัมปชัญญะ ประหนึ่งไก่ไม่ทิ้งรังจะนั้น
- ขอถวายพระพร ผู้ที่ปฏิบัติได้เช่นนี้แล จึงจะได้บรรลุมรรคผล
พระเจ้ามลินทร์ตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามลินทร์ตรัสถามว่า ตูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๑ แห่งกระแตนั้น เป็นใจน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร กระแตเมื่อมีศัตรูมารบกวน ก็พองหางของตนเข้าต่อศัตรูฉนั้นใด ผู้ปฏิบัติเมื่อกิเลสเกิดขึ้น ก็ต้องกระทำตนฉนั้นนั่น คือพึงเจริญสติ-

ปฏิฐานต่อสุกิละสทั้งหลาย ตั้งนัยภาษิตที่พระจุลบันถกกล่าวไว้ว่า เมื่อกิเลสอันเป็นเหตุกำจัด
ความดีเกิดขึ้น พึงฆ่ากิเลสเหล่านั้นเสียด้วยสติปฏิฐาน ๔
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า เข้าใจละ

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๒ แห่งพ่อ
เสือเหลืองนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ธรรมคาเสือเหลือง

๑. ย่อมซ่อนเร้นอยู่ในที่ลับ คอยตะครุบหมู่นอกกินเป็นอาหาร

๒. เนื้อที่ถูกลมันตะครุบ ถ้าลมลงข้างซ้ายมันก็ไม่กิน

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติก็ต้องประกอบด้วยองค์ ๒ เช่นเดียวกับพ่อเสือเหลืองนั้น
แล คือ

๑. ต้องอยู่ในที่อันสงัด เจริญภาวนาไปจนมีความชำนาญในอภิญญา ๖ ดังคำที่
พระธรรมสังคากาจารย์กล่าวไว้ว่า “เสือเหลืองย่อมซ่อนเร้นคอยตะครุบหมู่นอกกินจนใจพุทธร-
บุตรก็ต้องประพฤตินั้นนั้น คือเข้าไปสู่ที่สงบบำเพ็ญเพียรเจริญวิปัสนาย่อมถือเอาผลสูงสุดได้
ฉะนั้น

๒. ไม่พึงบริโภคโภชนาหารอันได้มาโดยทางที่ผิด คุณเสือเหลืองไม่กินเนื้อที่ลมข้าง
ซ้ายฉะนั้น ดังคำที่พระสาโลบุตรเถรกล่าวไว้ว่า “ถ้าข้าพเจ้าพึงฉันมธุปายาสอันเกิดแต่การขอไม่
เป็นธรรมไซ้ อาชีวะของข้าพเจ้าก็จะถูกบั่นทอนตัดตีเตียน แม้ว่าไส้ของข้าพเจ้าจะต้องทะลักออก
มาถึงกะเสี้ยวชีวิต ข้าพเจ้าก็ยอมตายเสียดีกว่า”

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า เธอฉลาดว่า

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ก็ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๑ แห่งนาง
เสือเหลืองนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ปรกติของแม่เสือเหลืองย่อมตั้งครรรค์แต่
หนเดียว แล้วก็ไม่ได้เข้าใกล้ตัวผู้อื่นต่อไป ฉนใจ ผู้ปฏิบัติก็พึงเห็นการเกิด การนอนอยู่ใน

ศรรักษ์มารดา การตาย เป็นภัยนำหว่าดกลัว เพราะเกี่ยวด้วยทุกขเวทนาอย่างสาหัส แล้วทำใจ โดยอุบายอันชอบว่า เราจะพยายามไม่ให้ถือปฏิสนธิในภพต่อไปอีกฉนั้น ตั้งวณะประพันธ์ที่ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในธนียโคपालกสูตร ในสุตตนิบาตชุกทกนิกายว่า เราตัดสังโยชน์ได้ตั้งเชือก ทำลายค้นหาได้ตั้งเถาหัวค้อนแล้ว จึงไม่ปฏิสนธิในครรภ์อีก ประการหนึ่งโคผู้สะบัดเชือกขาด แล้วหรือช้างทำลายปลอกหลุดแล้ว ไม่กลับมาয়ที่ผูกอีกฉนั้น ดูก่อนเทพ ถ้าท่านปรารธนา ก็ จงตกลงใจเถิด

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบละ

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติพึงถือองค์ ๕ แห่งเท่านั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมดาดังนี้

๑. ย่อมอาศัยและเที่ยวไปในน้ำ
๒. จมอยู่ในน้ำ โผล่หัวขึ้นมาพบเห็นอะไรเข้า ก็กลับจมลงไปเสีย เพื่อมิให้ใครเห็น
๓. ครั้นขึ้นมาจากน้ำแล้ว ไม่เห็นอะไร ก็ตากกายอยู่ที่ชายหาด
๔. ชุดดินลงไปมุดตัวซ่อนอยู่ในที่สงบ
๕. เมื่อกลานไป ถ้าเห็นมนุษย์หรือสัตว์ หรือได้ยินเสียงก็หดอวัยวะทั้ง ๕ คือ

เท้า ๔ ศีรษะ ๑ เข้าในกระดองของตนคอยระวังตัวหยุดนิ่งอยู่

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติพึงถือองค์ ๕ ประการนี้เหมือนกันดังต่อไปนี้

๑. พึงแผ่เมตตาจิตอันเยือกเย็น ตั้งใจให้เป็นประโยชน์แก่สัตว์โลกทุกถ้วนหน้า

มิได้พยายามทอฆาตของเวร ดำรงมั่นอยู่ในพรหมวิหาร

๒. เมื่อกิเลสเกิดขึ้น ก็พึงข่มใจให้จมลงในอารมณ์เค็งกระแสน้ำ ยึดอารมณ์ไว้ให้มั่น ไม่ให้สรรพกิเลสเข้ามาท่วมทับได้

๓. นำจิตออกจากกิริยายืนเดินนั่งนอน พึงฝังไว้ในสัมมัปปธาน ๔

๔. ไม่มุ่งหวังลาภสักการะและคำสรรเสริญ แล้วพึงอยู่ในที่อันสงบ ตั้งภาชิตที่

พระอุปเสนวังคันตบุตรกล่าวไว้ว่า ภิกษุพึงเสพเสนาสนะอันสงบปราศจากเสียงกึกก้อง อันเป็นที่อยู่อาศัยแห่งเนื้อร้าย เพราะเหตุแห่งการหลีกเร้น

๕. เมื่อทวารหกลงไปในกามารมณ อันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดยินดี ก็บีค
บานประทุ คือสารวมอินทรีย์เสียแล้วสะกดใจให้มีสังวร เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะนึ่งรักษาสมณ
ธรรม คุจพุทธภาษิตในสคาถวรรคสังยุตตนิกายว่า ภิกษุพึงระครองใจมิให้ตกอยู่ในวิตก ไม่
ติดพันด้วยตัณหาและทิฐิไม่เบียดเบียนผู้อื่น ตับสนิทไม่กลัวข้อนขอใคร ๆ คุจเท่าหคศีรชะ
และเท่าเข้าในกระครองของตน ฉะนั้น

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า น่าฟัง

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๑ แห่งบิณฑ
เป็นใจน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ปิยอมกล้อยเสียงไปตามลมคนเป่าจันได
ผู้ปฏิบัติก็ต้องเป็นจันไดนั้น คือต้องปฏิบัติตามแนวคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า คุจภาษิตที่พระ
ราหุลกล่าวไว้ว่า ท่านทั้งหลาย จงอนุวัตตามคำสั่งสอนของพระชินสีห์อันมีองค์ ๙ ตั้งอยู่ใน
กรรมอันหาโทษมิได้ทุกเมื่อแล้วพยายามบำเพ็ญความดีให้ยิ่ง ๆ ขึ้น

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า เห็นด้วยละ

ปัญหาที่ ๘

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๑ แห่งวางบิ
นิน เป็นใจน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อันวางบิณฑเหมือนนายช่างถากดีแล้ว ย่อม
น้อมไปตามลำบิณฑจนถึงปลายบิณฑ คล้อยตามไปแนบเนียนดี จันได ผู้ปฏิบัติก็ต้องอนุโลมไป
ตามผู้ใหญ่ไม่ขัดขวางท่าน ฉะนั้น แม้พระพุทธภาษิตในวิฐุรชาดกก็มีอยู่ว่า นักปราชญ์ย่อม
อนุโลมตามกระแสพระราชโองการ ไม่ขัดขึ้นคล้อยไปตามคุจวางบิณฑนินไปตามตัวบิณฑหรือเหมือน
บิณฑล้อยเสียงไปตามผู้เป่า ฉะนั้น นักปราชญ์จึงอยู่ในราชสำนักได้

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบละ

ปัญหาที่ ๕

๑ กัณฐกถา

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๒๐ แห่งกัน
เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร กาเป็นสัตว์รังเกียจต่ออันตราย คอย
ระมัดระวังตัวเที่ยวไป ฉันทิ ผู้ปฏิบัติต้องเป็นฉันทิ คือพึงระวังภัยต่อความชั่ว มีสติมั่นคง
สำรวมอินทรีย์อยู่ทุกอิริยาบถ

อนึ่ง กาเมื่อได้อาหารอย่างหนึ่งอย่างใดแล้ว ก็ร้องเรียกพวกญาติมากินด้วย แม้ผู้
ปฏิบัติก็ต้องทำตนเป็นฉันทิ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ดีละ

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๒๐ แห่งกัน
เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร นิสัยถึง

๑. เมื่ออยู่ย่อมอยู่ในที่อันควร เช่นร่มไม้ใหญ่ ๆ ซึ่งมีกิ่งก้านปกคลุมป้องกันภัยทั้ง
หลายได้ ฉันทิ ผู้ประกอบความเพียรก็ต้องเป็นฉันทิเหมือนกัน คือต้องอาศัยกัลยาณมิตร
ผู้มีความละเอียดมีศีลเป็นที่รัก มีธรรมอันงามเป็นต้นจะน

อนึ่ง ถึง เมื่ออาศัยอยู่ที่ต้นไม้ใด ถ้าหลับก็หลับอยู่ที่ต้นไม้ที่ปลอดภัยนั้นยังรุ่ง ฉันทิ
ผู้ประกอบความเพียรก็ต้องมุ่งอาศัยอยู่ในป่า ยืน เดิน นั่ง นอนอยู่ในราวบ้านนั้นแล เจริญ
ซึ่งสติปัญญาอยู่เนื่อง ๆ ฉะนั้น แม้พระสารีบุตรเถรเจ้าก็ได้กล่าวไว้ว่า ภิกษุจงกรม ยืน เดิน
นั่ง นอนในราวป่า ย่อมสง่างาม เพราะว่าการเช่นนั้นพุทธาภิวัตน์ย่อมสรรเสริญ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบแล้ว

จบวรรคที่ ๑

ดาวุตตาวรรคที่ ๒

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์หนึ่งเถาน้ำเต้านั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เถาน้ำเต้าย่อมเลื่อยเกาะไปบนหญ้า หรือบนต้นไม้ แล้วย่อมงอกงามที่นั่น ๆ ฉะนั้น ผู้ประกอบความเพียร ใครจะบำเพ็ญให้งอกงามขึ้น ก็ต้องเป็นจันนั้น คือตั้งใจยึดพระอรหัตต์เป็นอารมณ์ แม้พระสารีบุตรก็ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อใครถือพระอรหัตต์ผลก็พึงหวังอารมณ์เจริญอเสขผลเช่นเดียวกับเถาน้ำเต้ายึดเหนี่ยวไปบนหญ้าเป็นต้นแล้วเลื่อยเรื่อยไปจะนั้น

พระเจ้ามิลินท์ตรัสตอบว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๓ แห่งบวชนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมคาของบว

๑. ย่อมเกิดและงอกงามในน้ำ แต่ น้ำก็หาได้ติดไปในใบบัวไม่

๒. เมื่อไหลขึ้นจากน้ำก็ลอยอยู่

๓. ต้องลมแม่เล็กน้อยก็สะบัดใบแกว่งไปมา

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติก็ต้องทำตนให้ประกอบด้วยคุณสมบัติอันเทียบได้กับองค์ ๓ นั้น คือ

๑. เป็นผู้ไม่ติดอยู่ในตระกูล และลาภยศสุขสรวรเสริญเป็นต้น

๒. ครอบงำเสียซึ่งโลกธรรมทั้งปวง แล้วลอยอยู่ ณ โลกุตระธรรม

๓. กระทำความร่วมมือในกิเลสทั้งหลายแม้มีประมาณน้อย เห็นกิเลสแม่เล็กน้อย

เป็นเหตุหวั่นหวาด ดุจพุกทษภษาชิตว่าภิกษุผู้มีปรกติเห็นภัยในโทษทั้งหลาย สมมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ดีละ

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๒ แห่งพีชนั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมคาของพีชพันธุ์ขาว

๑. แม้มีประมาณน้อย แต่เมื่อได้หว่านไว้ในเนือนาอันดี และฝนเชยอยู่เนื่อง ๆ พีชนั้นก็ย่อมงอกงามและให้ผลมากมาย

๒. เมื่อหว่านลงในนาที่ได้แผ้วถางดีแล้ว ย่อมงอกงามโดยเร็ว

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องทรงคุณสมบัติอันเทียบได้กับองค์ทั้ง ๒ ของพีชพันธุ์นั้น คือ

๑. ประกอบด้วยศีลรักษากายวาจาให้เรียบร้อย เมื่อรักษาคดีแล้วย่อมเป็นปฏิบัติที่สามารถให้ผลมากมาย นับแต่มนุษยสมบัติ สวรรค์สมบัติ และเป็นปัจจัยให้ได้นิพพานสมบัติ

๒. จงปล่อยใจไปในเนื้อที่ที่ดี กล่าวคือสติปัญญา ๔ พิจารณาเห็นตามความเป็นจริง จนได้ความสงบใจและเกิดปัญญา ซึ่งเป็นเหตุนำมาซึ่งผลถึงมโดยจับพลัน ดังวณะประพันธ์ที่พระอนุรุทธเถรเจ้ากล่าวไว้ว่า พีชที่หว่านลงในเนือนาอันดีย่อมงอกงาม และผลแห่งพีชนั้นย่อมยังชานาให้ยินดีนั้นใด จิตเมื่อผู้ประกอบความเพียรชำระดีแล้ว ก็ย่อมเจริญในนาคือสติปัญญา ๔ ฉะนั้น

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า เข้าใจละ

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๑ แห่งไม้ชานางนั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อันไม้ชานางย่อมงอกคุดอยู่ใต้ดิน เมื่อแก่ตัวเต็มที่แล้ว จึงงอกพันดินขึ้นมาสูงตั้ง ๑๐๐ ศอกบ้าง ยิ่งกว่านั้นบ้าง ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติก็ต้องยังสามัญญผล ๔ ปฏิสัมภทา ๔ อภิญญา ๖ และสมณธรรมทั้งสิ้น ให้เต็มในสุญญาคาร ฉะนั้น

พระราหุลเถรเจ้าได้กล่าวความข้อนั้นไว้ว่า ต้นชานางย่อมงอกคุดอยู่ใต้ดิน ทรนรากแก่เต็มที่แล้ว ลำต้นก็งอกขึ้นมาในวันเดียวตั้ง ๑๐๐ ศอก ฉะนั้น ผู้ประกอบความเพียรก็ต้องเป็นฉนั้นเหมือนกัน คือเจริญรุ่งเรืองในสุญญาคารอันเป็นภายในเช่นกัน

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ดีละ

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๓ แห่งเรือนั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ธรรมคาเรื่อ

๑. ย่อมพาคนให้ข้ามไปถึงฝั่งได้

๒. ย่อมทนทานต่อกำลังคลื่นลมที่มากกระทบ

๓. ย่อมเล่นไปได้ในมหาสมุทรอันลึกซึ่งไม่มีที่สิ้นสุด

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องกระทำตนให้เทียบได้กับองค์ทั้ง ๓ ของเรือนั้น คือ

๑. เรือขนสัตว์ในมนุษยโลก และเทวโลก ให้ข้ามถึงฝั่งด้วยความพร้อมเพรียงแห่งคุณธรรมคืออาจารย์ศีลคุณ และวัตรปฏิบัติ

๒. ออกกลืนต่อกำลังแห่งกิเลส คือ โลกธรรม ๘ ประการ ดูจเรือทนทานต่อระลอกคลื่นจะนั้น

๓. รอบรู้ซึ่งจตุราริยส์จอันมีปริวัต ๓ อากาโร ๑๒ และชวนชวายุซึ่งบารมีธรรมอันจะข้ามซึ่งเสียซึ่งสัญญา ดูจนาวาเล่นไปในมหาสมุทรไม่มีภัยจะนั้น ดังพุทธประพันธ์ภาษิตว่า ภิภษุทั้งหลายเมื่อท่านจะคิด พึงคิดว่า นทุกข์ นเหตุแห่งทุกข์ นความดับทุกข์ นหนทางดับทุกข์

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ดีละ

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๒ แห่งเรือที่ติดโสโครกนั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ธรรมคาเรื่อ

๑. เมื่อเกยโสโครกในมหาสมุทรย่อมติดแน่น

๒. ย่อมจมตึงอยู่ในน้ำลึก มิได้เลื่อนไปที่อื่น ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องเป็นเช่นเดียวกับเรือ คือ

๑. ต้องทอดจิตให้ติดอยู่ในการกำจัดกิเลส

๒. ต้องทำใจไม่ให้เลื่อนลอยไปตามอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ ตั้งภาชิตที่พระสารีบุตรเถรเจ้าได้กล่าวไว้ว่า เรือเกยโสโครกย่อมจมตึงอยู่ในมหาสมุทร ดอยขึ้นไม่ได้ ฉันทิ ทานทั้งหลายก็จงเป็นฉันทินั้น คืออย่าติดอยู่ในลาภสักการะจงตึงอยู่ในธรรมเถิด

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า เข้าใจละ

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๑ แห่งเสากะโถงนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร เสากะโถงย่อมทรงไว้ซึ่งเชือก สายระยารอก ใบ ฉันทิ ผู้ปฏิบัติก็ต้องทรงไว้ซึ่งสติสัมปชัญญะ ทุกอิริยาบถฉันทินั้น เรื่องนี้แม้พระพุทธรเจ้าก็ตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงมีสติสัมปชัญญะอยู่ทุกอิริยาบถ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบละ

ปัญหาที่ ๘

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๓ แห่งต้นหนนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ต้นหนมีคติดังนี้คือ

๑. ขณะเมื่อเรือแล่นต้องไม่ประมาททั้งกลางวันกลางคืน
๒. ต้องรู้หนทางที่ปลอดภัย และทางที่ผ้อันตราย
๓. ระวังเข็มทิศมิให้ผ้อันตะตอง แม้ผู้ปฏิบัติก็ต้องทำตนเช่นเดียวกับต้นหนนี้ คือ

๑. พึงเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่เนื่องนิตย์ กำหนดจิตโดยโยนิโสมนสิการ ดังพุทธภาษิตบรรยายว่า ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ยั้งใจในความไม่ประมาท จงรักษาจิตไว้เนื่อง ๆ จงพยายามยกตนขึ้นจากวิภูสงสาร จุจข้างยกตนขึ้นจากเบือกทมฉันทิ

๒. พึงรู้แจ้งซึ่งธรรมเป็นกุศล อกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ

๓. พึงสำรวมจิตมิให้ฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ จุจพุทธภาษิตในสังยุตนิคายว่า ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าได้ตรึกถึงอกุศลวิตกทั้ง ๓ แม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ดีละ

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๑ แห่งคณงานั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อันคณงานที่ที่ย่อมคิดอยู่ว่า คนเราทำการทำงานก็ด้วยหวังค่าจ้างและหวังให้ได้มาก เมื่อเป็นเช่นนั้น เราก็ไม่ควรประมาทและไม่ควรเกียจคร้านฉันทใด แม้ผู้ปฏิบัติก็ต้องคิดว่า เมื่อเราพิจารณาร่างกายอันประกอบด้วยมหาภูตรูปทั้ง ๔ นั้น จักเป็นผู้ไม่ประมาท มีสติอยู่เนื่องนิตย์ มีจิตมั่นคง แล้วย่อมพ้นจากความทุกข์ทั้งหลาย ถึงภษิตที่พระสารีบุตรเถรเจ้ากล่าวไว้ว่า ท่านทั้งหลายจงพิจารณากำหนดรูปร่างกายนี้บ่อย ๆ เมื่อรู้จริงแล้ว จักทำที่สุดแห่งกองทุกข์ได้

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบละ

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๕ แห่งพระมหาสมุทรรนั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมตามมหาสมุทรร

๑. ย่อมไม่ปะปนด้วยซากศพ
๒. ย่อมทรงไว้ซึ่งขุมแก้วทั้งหลาย
๓. ย่อมอยู่ร่วมด้วยภูตใหญ่ ๆ
๔. แม่น้ำจะไหลมาสักเท่าไร ก็ย่อมไม่ล้นไปได้
๕. ย่อมไม่เต็มด้วยน้ำซึ่งไหลมาแต่ที่ต่าง ๆ

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องบำเพ็ญตนเช่นเดียวกับมหาสมุทรรนั้นแล คือ

๑. ไม่ปะปนด้วยความชั่วทั้งหลาย
๒. ได้แก้ววิเศษคือมรรคผล นิพพาน แล้วปกปิดไว้
๓. ต้องอาศัยพรหมจารีบุคคล ผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติต่าง ๆ
๔. ไม่ก้าวล่วงสิกขาบทเพราะเหตุแห่งอิฏฐารมณ์ ดังพุทธภาษิตว่า พระมหาสมุทรร

ย่อมเบียดเบียนน้ำ แม่น้ำของเราก็มิได้ก้าวล่วงสิกขาบท แม้เพราะเหตุแห่งชีวิตเช่นเดียวกัน

๕. แม่ฟ่งอยู่ซึ่งอุเทศเป็นต้น ก็มีรู้อม ดุจพุทธภาษิตในมหาสุตโตสมชาดกว่า บัณฑิต
ย่อมฟังคำที่เป็นสุภาษิตไม่รู้้อม เพราะคำเป็นสุภาษิต เปรียบเหมือนไฟไหม้หญ้าหรือไม่จะนั้น

พระเจ้ามลิந்தร์สว่า คีละ

จบวรรคที่ ๒

จกวัตตวรรคที่ ๓

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามลิந்தร์สถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๕ แห่งแผ่นดิน
เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมดาแผ่นดิน

๑. ใครจะเอาของหอมก็ตาม เหม็นก็ตาม ทั้งลงไปแผ่นดินคงเฉยเป็นปรกติ

๒. ไม่มีเครื่องตบแต่ง แต่ก็อบอวลไปด้วยกลิ่นของตนเอง

๓. เป็นของไม่มีช่องไม่มีโพรง หนาที่บกว้างขวาง

๔. แม้นานไว้ซึ่งต้นไม้ภูเขา ก็ไม่มีความย่อท้อ

๕. ไม่ยินดียินร้ายต่ออะไรทั้งสิ้น

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องบำเพ็ญตนเช่นเดียวกับแผ่นดินนี้และ กล่าวคือ

๑. ต้องทำจิตใจให้เพิกเฉยในอริฏฐารมณ์และในอนิฏฐารมณ์

๒. ไม่ต้องตบแต่งกาย แต่ก็หอมหวานไปด้วยกลิ่นคือศีลของตน

๓. ต้องรักษาศีลให้บริสุทธิ์ ไม่มีช่องไม่มีโพรง

๔. ต้องไม่ย่อท้อในการบำเพ็ญเพื่อความดี

๕. ต้องไม่ยินดียินร้าย มีจิตเสมอด้วยแผ่นดินอยู่ทุกอิริยาบถ ข้อนั้นเมื่อนางจุลสุภัก์ทา

อุบาสิกาก็ได้กล่าวไว้ใจความว่า สมณะของข้าเป็นผู้มีจิตเสมอด้วยแผ่นดิน ไม่มีความยินดียินร้าย

พระเจ้ามลิந்தร์สว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๕ แห่งนั้นเป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ปรกติของน้ำ

๑. เป็นของบริสุทธิ์ใส ไม่ขุ่นมัว
๒. เป็นของเย็น
๓. ทำของที่มิสะอาดให้สะอาด
๔. เป็นของอันคนหมู่มาต้องการ
๕. ย่อมไม่ตั้งไว้ซึ่งสิ่งที่ใช่ประโยชน์

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องการทำตนให้ประกอบด้วยคุณสมบัติเช่นเดียวกับน้ำ คือ

๑. เป็นผู้ที่มีอาชาระบริสุทธิ์
๒. ฟังถึงพร้อมด้วยความอดทนและความเอ็นดู มีปรกติแสวงหาประโยชน์แก่หมู่

สัตว์

๓. ฟังเป็นผู้ไม่มีอริกรณี
๔. ฟังเป็นผู้มีความปรารถนาล้น ยินดีตามมีตามได้เป็นผู้อันหมู่ชนปรารถนา

เนื่อง ๆ

๕. ต้องไม่กระทำซึ่งบาปด้วยกายวาจาใจ ดังพุทธภาษิตในกัณหาชาดกกว่า ข้าแต่ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่กว่าสรรพสัตว์ ถ้าพระองค์ประทานพรแก่ข้าพระบาทแล้วไซ้ร ก็ขออย่าให้ใจหรือร่างกายของใคร ๆ ได้รับความเดือดร้อนเพราะข้าพระบาทเป็นเหตุ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบละ

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๕ แห่งนั้นเป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมดาไฟ

๑. ย่อมเผาหญ้าใบไม้กิ่งไม้ให้ไหม้ได้
๒. ไม่มีความกรุณาสงสารเชื้อไฟเลย

๓. ย่อมกำจัดความหนาวเสียได้
๔. ย่อมไม่มีความยินดียินร้าย
๕. ย่อมกำจัดความมืดเสียได้

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องทรงคุณสมบัติเช่นเดียวกับไฟนี้แล คือ

๑. ต้องพยายามเผากิเลสทั้งหลายด้วยไฟ คือปรีชาญาณ
๒. ต้องไม่มีความสงสารในกิเลสทั้งปวง
๓. ต้องก่อไฟคือความเพียรให้กำจัดกิเลสเสียให้สิ้น
๔. ต้องไม่มีความยินดียินร้ายระวางอยู่ทุกอิริยาบถ

๕. ต้องกำจัดความมืดคืออวิชชา ดังพุทธภาษิตที่ตรัสสอนพระราหุลว่า ราหุล ท่านจงเจริญภาวนาอันเสมอด้วยไฟ เพราะว่าเมื่อท่านเจริญอยู่เช่นนั้น อุกุศลทั้งหลายที่ไม่เกิด จะได้ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็จะไม่ครอบงำจิต

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบละ

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๕ แห่งถมนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมกาลม

๑. ย่อมพดกกลิ่นดอกไม้ให้หอมหวานไปในป่า
๒. ย่อมพดให้ต้นไม้ออนรากขึ้นได้
๓. ย่อมพดไปในอากาศ
๔. ย่อมเชยกกลิ่นหอม
๕. ไม่ปรากฏว่ามีที่อยู่

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องก่อปรด้วยคุณสมบัติเช่นเดียวกับลม คือ

๑. ยินดีในอารมณ์ซึ่งมีดอกไม้คือวิมุตติอันบานแล้ว
๒. พิจารณาสังขาร ถอนรากแห่งกิเลสทั้งหลาย
๓. ปล่อยจิตให้เพลิดเพลिनไปในโลกุตรธรรม
๔. เชยกกลิ่นคือศีลของตน

๕. ต้องเป็นผู้ไม่มีอาลัย ไม่มีที่เกาะเกี่ยว ตั้งพุทธภาษิตว่า ภัยเกิดแต่ความรัก
ฐลีละอองเกิดแต่ที่อยู่ ความไม่มีที่อยู่อาลัยเป็นเหตุส่อให้รู้ว่า เป็นนักปราชญ์
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ดีละ

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสนผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๕ แห่งภุเขานั้น
เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อัมภุเข

๑. เป็นของไม่หวั่นไหวไม่สะเทือน
๒. เป็นของแข็ง ไม่เจ็บป่นด้วยสิ่งอื่น
๓. พืชพันธุ์ย่อมไม่งอกบนภุเขาที่เป็นศิลาก้อนเดียว
๔. เป็นของสูง
๕. เป็นของไม่ฟูขึ้นและไม่ยุบลง

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติพึงกระทำตนเช่นเดียวกับภุเขานี้แล คือ

๑. ไม่ยินดีในอารมณ์ที่น่าปรารถนา ไม่ยินร้ายในอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา คงที่ไม่
หวั่นไหวในเพราะนินทาสรรเสริญเป็นต้น
๒. ต้องแข็งแรงไม่ระคนด้วยหมู่ ดูพุทธภาษิตว่า เราตถาคต เรียกผู้ที่ไม่ระคน
ด้วยหมู่ ไม่มีความอาลัยในที่อยู่มักน้อยว่าเป็นพราหมณ์
๓. ต้องอย่าให้กิเลสอกขึ้นในใจของตน ดังคำพระสกุติว่า เมื่อใดจิตประกอบด้วย
ราคะ เมื่อนั้นเราผู้เดียวทรمانจิตให้ออกจากปากคือกิเลส นเป็นที่อยู่ของผู้ออกจากปาก
๔. ต้องเป็นผู้สูงเสียดลอยพระญาณ ตั้งพุทธภาษิตว่าเมื่อใดบัณฑิตบรรเทาเสียซึ่ง
ความประมาทด้วยความไม่ประมาท เมื่อนั้นบัณฑิตนั้นย่อมขึ้นสู่ประสาทคือปัญญา ไม่มีความ
โศก หยั่งเห็นชนผู้มีความโศก ปราชญ์หยั่งเห็นคนพาลเหมือนคนยืนอยู่บนภุเขาและเห็นคนยืน
อยู่ที่พื้นดินฉะนั้น
๕. ไม่ฟูในเมื่อประสบอิฏฐารมณ์ ไม่ยุบลงในเมื่อประสบอนิฏฐารมณ์ ดังคำที่นาง
จูลสุภัทททายกย่องสมณะว่า สัตว์โลกฟูขึ้นเพราะได้ลาภ แพบลงเพราะเสื่อมลาภ แต่สมณะของ
ฉันมีจิตคงที่ ไม่ฟูไม่แพบเพราะเหตุนี้

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้านิพนธ์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๕ แห่งอากาศ นั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมตาอากาศ

๑. ไคร ๆ จะถือไว้ไม่ได้
๒. เป็นที่สัญจรแห่งหมู่ฤษีมุนีและสกุลชาติทั้งหลาย
๓. เป็นฐานแห่งความสะดุ้ง
๔. ไม่มีที่สิ้นสุดไม่มีประมาณ
๕. เป็นที่ ๆ ไม่ติดไม่ข้อง

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติพึงทรงคุณสมบัติเช่นเดียวกับอากาศนี้ คือพึงเป็นผู้

๑. อัมกิลศไม่พึงรัตรึงโดยประการทั้งปวง
๒. ปล่อยใจให้สัญจรไปในสังขารทั้งหลายโดยมนสิการว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็น

อนัตตา

๓. ต้องหวาดกลัวต่อการปฏิสนธิ
 ๔. ต้องมีศีลเรียบร้อยหมดจดไม่สิ้นสุด มีญาณแก้กล้าหาประมาณมิได้
 ๕. ไม่ติดไม่ข้องอยู่ในตระกูลในหมู่คณะในอิฏฐารมณทั้งปวง คุจุพุทธภาษิตที่ตรัสสอนพระราหุลว่า อากาศไม่ได้ตั้งอยู่เฉพาะในที่ใด ๆ ฉะนั้น จงเจริญภาวนาเสมอด้วยอากาศ ฉะนั้น เพราะว่าเมื่อเจริญได้เช่นนั้น ผัสสะทั้งปวงย่อมครอบงำจิตไม่ได้
- พระเจ้านิพนธ์ตรัสว่า เธอฉลาดว่า

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้านิพนธ์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติพึงถือองค์ ๕ แห่งพระจันทร์ นั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร พระจันทร์

๑. ย่อมส่องแสงสว่างในสกุลบักขัขึ้นทุกที ๆ
๒. เป็นนักษัตรใหญ่ยิ่งอย่างหนึ่ง
๓. ย่อมฉายรัศมีในเวลากลางคืน

๔. มีวิมานเป็นธง

๕. ชาวโลกย่อมปรารถนาให้ส่องแสงฉายรัศมีอยู่เบื้องนิตย

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องทรงคุณสมบัติเช่นเดียวกับองค์แห่งพระจันทร์นี้แล

คือ

๑. ต้องเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นในกุศลธรรมทั้งหลาย

๒. ต้องมีฉันทะความพอใจเป็นใหญ่เป็นประธาน

๓. ต้องเป็นผู้สงบเยียบ

๔. ต้องเป็นผู้มีศีลเป็นธง

๕. เมื่อตระกูลเขาอาราธนาให้เข้าไปสู่ตระกูลตามปรารถนา จุฑพทุทภษิตในสังยุต-
ตนิคายว่า ภิกษุทั้งหลายจงเข้าไปสู่ตระกูลเหมือนพระจันทร์ อย่ากะนองกายอย่ากะนองจิต
เป็นคนใหม่ในตระกูลเป็นนิตย

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบละ

ปัญหาที่ ๘

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๗ แห่ง
พระอาทิตย์นั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร พระอาทิตย์

๑. ย่อมเผาไหม้ให้เหือดแห้งได้

๒. ย่อมกำจัดเสียซึ่งมืด

๓. ย่อมส่องโลกทุก ๆ วัน

๔. มีรัศมีเป็นระเบียบ

๕. แผลดเผาไหม้คนให้เร่าร้อน

๖. กล้วราหู

๗. ส่องให้เห็นที่สะอาดหรือสกปรก

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๗ แห่งพระอาทิตย์นี้เป็นตัวอย่างแห่งความ
ประพฤติ คือ

๑. ต้องเผากิเลสให้เหือดแห้งไม่ให้เหลืออยู่
 ๒. ต้องกำจัดความมืด คือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฐิ
 ๓. ต้องกระทำโยนิโสมนสิการเนื่อง ๆ
 ๔. ต้องมีอารมณ์เป็นระเบียบ
 ๕. ต้องยังโลกให้เจริญด้วยกุศลธรรม
 ๖. เห็นหมู่ชนชั่งอยู่ในข่าวก็คือกิเลส ก็สงสารสลดใจเพราะกลัวภัยคือกิเลสนั้น ๆ
 ๗. ต้องแสดงโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ให้เห็นแจ่มแจ้ง ดังคำที่พระวังคีสเถรกล่าวไว้ว่า ภิกษุผู้แสดงธรรมย่อมยังหมู่ชนที่ถูกอวิชชาปกปิดอยู่ ให้เห็นธรรมต่าง ๆ ดุจทางเดินที่พระอาทิตย์ส่องให้มองเห็นฉะนั้น
- พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ถูกละ

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๓ แห่งท้าวสักกะนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ท้าวสักกะ

๑. ย่อมอิมเอบไปด้วยความสุขส่วนเดียว
๒. เป็นจอมแห่งเทวดา ทรงยกย่องทวยเทพให้เกิดความร่าเริง
๓. ความเบื่อน่าย่อมไม่มีแก่ท้าวสักกะ

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องทรงคุณสมบัติเช่นเดียวกันกับท้าวสักกะนี้แล คือ

๑. ต้องอิมไปด้วยความสุข ซึ่งเกิดแต่ความสงบกายสงบใจ
๒. ประคองใจไม่ให้หคหู่ ให้ร่าเริงในการเจริญกุศลธรรมอยู่เป็นนิตย์
๓. ต้องไม่เบื่อน่ายในเรือนอันว่างเปล่า ดังภษิตที่พระสุภูติเถรกล่าวไว้ว่า ข้าแต่พระมหาวิระ ข้าพระองค์บวชในศาสนาของพระองค์ มิได้รู้สึกกำหนัดรักใคร่เลย

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๔ แห่งพระเจ้าจักรพรรดิ นั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร พระเจ้าจักรพรรดิ

๑. ย่อมทรงสงเคราะห์มหาชนด้วยสังกหวัตถุ ๔
๒. หมู่โจรย่อมไม่อาจซ่อนสมุอยู่ในแว่นแคว้นของพระองค์ได้
๓. ทรงพระราชวิจารณ์ความดีความชั่ว ชักจูงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้ดำเนินรอยตาม

พระบาท

๔. ทรงจัดการปกครองทั่วพระราชอาณาจักร มีอารักขาทั้งภายในภายนอก ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องเป็นเช่นนี้แล คือ

๑. ต้องยึดเหนี่ยวน้ำใจของบริษัท ๔ ชักชวนให้ร่าเริงในกุศลธรรม
๒. ต้องไม่ให้วิตกทั้ง ๓ ซ่อนสมุอยู่ในใจได้ ดังพุทธภาษิตว่า ผู้ยินดีในธรรม เครื่องระงับวิตก เป็นผู้มั่งคั่งเจริญอุสภารมณ ย่อมกระทำที่สุดแห่งกองทุกข์ได้

๓. ต้องพิจารณากายวาจาใจอยู่ทุกขณะ ๆ ดังพุทธภาษิตว่า พึงพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า วันคืนล่วงไป เราเป็นอยู่อย่างไร

๔. ต้องมีสติป้องกันกิเลสทั้งภายในภายนอก สมด้วยพุทธภาษิตว่า ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกเป็นผู้มั่งคั่งจนนายประตู ละเสียดซึ่งอกุศล ยังกุศลให้เจริญอยู่

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ดีแล้ว

กุญชรวรรคที่ ๔

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๑ แห่งปลวก นั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ปลวกย่อมขนดินมาทำเป็นจอมขึ้นแล้ว ซ่อนตัวอยู่ในจอมปลวก เทียวหาอาหารกินฉันใด ผู้ปฏิบัติก็ต้องเป็นฉันนั้น คือต้องทำเครื่องปิดบังกล่าวคือ คีลสังวร และปิดใจมิให้ฟังชาน เทียวรับอาหารบิณฑบาต ดังเถรภาษิตว่า ผู้ประกอบความเพียรทำให้มีสังวรเป็นเครื่องปิดบัง ย่อมพ้นจากภัย

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๒ แห่งแมวนั้น
เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร วิสัยแมว

๑. เมื่อไปในเรือนก็ดี ไปสู่โพรงไม้เป็นต้นก็ดี ย่อมมุ่งต่อการแสวงหาหนูเท่านั้น
๒. ย่อมหากินในที่ใกล้

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติก็ต้องประกอบด้วยองค์เช่นเดียวกับแมว คือ

๑. เมื่อไปป่าก็ดี ไปอยู่ณโคนไม้ก็ดี ไปอยู่เรือนว่างเปล่าก็ดี ต้องเป็นผู้ไม่ประมาท
แสวงหาโภชนะกล่าวคือกายกตาสติอย่างเดียวกับแมว และ
๒. เห็นความบังเกิด ความทำลายแห่งชั้น ๕ อยู่ทุกอิริยาบถ จุฑพทุทพจน์ว่า
ไม่ต้องกล่าวไปให้ไกลแต่นักภวักคพรหมจักทำอะไรได้ เมื่อบุคคลพิจารณาในเรื่องชั้นอัน
เป็นปัจจุบันก็ย่อมเบื่อหน่ายในกายของตนได้

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๑ แห่งหนูนั้น
เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ปรกติของหนูที่วิ่งไปข้างโน้นวิ่งไปข้างนี้
ก็ด้วยหวังต่ออาหารฉันใด ผู้ประกอบความเพียรก็ต้องเที่ยวไปข้างโน้นบ้างข้างนี้บ้าง เพื่อมุ่งต่อ
การกระทำโยนิโสมนสิการอย่างเดียวกันนั้น ดูกำที่พระอุปเสนเถรวังคันทบุตรกล่าวว่า ผู้เจริญ
วิปัสสนาทำความมุ่งหวังในธรรมไม่มีความทอดย มีไตรทวารสงบระงับ มีสติอยู่ทุกเมื่อ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๑ แห่งแมลง-
บึ้งนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร แมลงบึ้งมีหางเป็นอาวุธ ชูหางเที่ยวไป
ฉันใด ผู้ปฏิบัติต้องทรงคุณสมบัติฉันนั้นเหมือนกัน คือต้องมีญาณความรู้เป็นอาวุธ ยกญาณ

ความรู้ชั้นขัณฑเกลากิเลสให้หมดสิ้นไป ถังนัยแห่งเถรภาษิตว่าผู้มีปรีชาถือพระขรรค์กล่าวคือญาณ
เที่ยวไปอยู่ ย่อมพ้นจากอันตรายทั้งปวงได้ และยากที่ใครจะผจญได้
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๑ แห่งพึงพอน
นั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร พึงพอนเกลือกกายด้วยยาแล้วเข้าคึงงัน
โค ผู้ปฏิบัติก็ต้องประพฤตินั้นนั่นกล่าวคือ ต้องลุ่มทวน้ำใจด้วยยา คือ เมตตา พรหมวิหาร แล้ว
เข้าใกล้ผู้มีความโกรธความอาฆาต ถังภาษิตที่พระสารีบุตรกล่าวไว้ใจความว่า บุคคลพึงเจริญ
เมตตาจิต กรุณาจิตในตนและผู้อื่น นี้เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ถูกแล้ว

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๒ แห่งสุนัขจิ้ง
จอกนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมดาสุนัขจิ้งจอกแก่ได้โภชนาหารแล้ว
ไม่เกลียดชัง กินจนพอต้องการและไม่เลือกว่าชั่วหรือดีอย่างไรนั้นใด ผู้ปฏิบัติก็ต้องเป็นฉนั้น
เหมือนกัน คือเมื่อได้โภชนาหารแล้วก็มีได้รังเกียจ และบริโภคน้ำจืดให้เป็นที่ไป ถังนัย
ภาษิตที่พระมหากัสสปเถรได้กล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าลงจากเสนาสนะแล้วเข้าบ้าน เพื่ออาหาร
บิณฑบาต ขณะเมื่อบริโภคน้ำจืด มีบุรุษโรคเรื้อนนำคำข้าวเข้ามาถวายข้าพเจ้า เผอิญขณะนั้น
นิ้วมือของเขาขาดตกลงไปเปื้อนคำข้าว แต่ข้าพเจ้าพิจารณาคำข้าวนั้นแล้วก็ฉันได้ ขณะนั้นอยู่
ก็ดี ฉันแล้วก็ดี ข้าพเจ้าไม่มีความเกลียดชังเลย

อนึ่งอาหารที่บริโภคน้ำจืดนั้น จะดีหรือเลวอย่างไรก็ไม่ทำความรู้สึกให้ บริโภคตามมี
ตามได้ตักคำในเถรภาษิตว่าเรานิยัตด้วยของมีอยู่ ไม่ปรารถนารสอื่น เมื่อเราไม่ละโมภในรส
ใจของเราก็ย่อมยินดีในฉนั้น เมื่อทำได้เช่นนี้ สมณคุณของเราก็ย่อมเต็มรอบ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า เธอฉลาดกว่า

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามลิந்தร์สถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๓ แห่งเนอนัน
เป็นใจน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร นิสัยเนอ

๑. เวลากลางวันย่อมเที่ยวไปในป่า แต่ถึงเวลากลางคืนย่อมเที่ยวไปในกลางแจ้ง
๒. เมื่อหอกหรือลูกศรตกลงย่อมวิ่งหนี
๓. เห็นคนเข้าก็วิ่งหนีไปทางใดทางหนึ่ง

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องทรงคุณสมบัติเช่นเดียวกันกับเนอนันแล คือ

๑. เวลากลางวันพึงพักอยู่ในป่า ถึงเวลากลางคืนจึงอยู่ในที่แจ้ง ตูจพุทธภาษิตว่า
ดูก่อนสารีบุตร ฤๅหนาว เวลากลางคืนน้ำค้างตกมาก แม้เช่นนั้นตอนกลางคืนเราก็คงอยู่ในที่แจ้ง
กลางวันอยู่ในป่า ถึงเดือนท้ายฤดูร้อน กลางวันเราอยู่ในที่แจ้ง กลางคืนอยู่ในป่า
๒. เมื่อกิเลสเข้ามาใกล้ก็ไม่หม่อมจิตเข้าไปหา
๓. เห็นหมู่ชนหมกมุ่นกันอยู่ก็เลียงไปเสียทางอื่น ดังภาษิตที่พระสารีบุตรกล่าวไว้
ใจความว่า ขอเราอย่าได้พบคนที่มีความปรารถนาลามก เกียจคร้าน ประพฤติไม่สมควรเลย

พระเจ้ามลิந்தร์สว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๘

พระเจ้ามลิந்தร์สถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๔ แห่งโคณัน
เป็นใจน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมคาโค

๑. ย่อมไม่ทิ้งที่อยู่ของตน
๒. เป็นสัตว์สำหรับบรรพทุกภาวะ
๓. สุขกมก่อนแล้วจึงดื่มน้ำ
๔. ย่อมเดินตามทางที่เขาตั้งออกไป

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องทำตนให้ทรงคุณสมบัติเช่นเดียวกับโคณันแล คือ

๑. ไม่ละโอกาสของตน พยายามพิจารณาร่างกายตามลักษณะแห่งพระไตรลักษณ์

๒. ต้องมีพรหมจรรย์อันถือไว้ และประพฤติกพรหมจรรย์ไปจนตลอดชีวิต ง่ายก็
ตามยากก็ตาม

๓. ต้องสุจริตตามพอใจตามความเลื่อมใส รับคำสั่งสอนของอุปัชฌาย์อาจารย์

๔. ต้องฟังโอวาทานุสาสนีของท่านผู้รู้ทั้งหลาย แล้วและประพฤติกตาม ดังข้อความ
ที่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้ว่า ผู้พร่ำสอนเรา แม้จะมีอายุเพียง ๗ ปี เราก็นับรับไว้
เหนือเกล้าเพื่อตั้งไว้ในตำแหน่งอาจารย์

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๘

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๒ แห่งสุกรนั้น
เป็นใจน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมคาสุกร

๑. เมื่อถึงฤดูร้อน ย่อมเข้าไปหาน้ำ

๒. เข้าใกล้เลนตาม แล้วย่อมขุดดินด้วยจมูกทำเป็นปรักสำหรับนอน

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๒ แห่งสุกรนั้นเป็นตัวอย่าง คือ

๑. เมื่อจิตขุ่นด้วยโทสะ ก็ต้องเข้าใกล้เมตตากาภาวนาซึ่งเป็นของเยือกเย็น

๒. เจริญกายคตาสติห้ามอารมณ์มิให้ครอบงำจิตได้ ดังนัยภาษิตที่พระบิดโทล-

ภารทวาชเถรกล่าวไว้ว่า ผู้เจริญวิปัสสนาเห็นความเป็นเองในกายแล้วพิจารณา เป็นผู้เดียวไม่
มีเพื่อนสองนอนในระหว่างอารมณ์

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๕ แห่งช้างนั้น
เป็นใจน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร นิสัยช้าง

๑. เมื่อเที่ยวไปในป่าย่อมทำลายแผ่นดิน

๒. ไม่เอี้ยวกายแลดู มองตรงไปข้างหน้าอย่างเดียว
๓. ไม่นอนอยู่ประจำที่ ไปหาอาหารในที่ใดก็พักนอนอยู่ในที่นั้น
๔. จะลงน้ำก็มักลงในสระบัวอันกว้างใหญ่ มีน้ำใสสะอาด ไปด้วยเงาและดอกบัว เล่นอยู่ตามประสาช้างที่ดี

๕. ยกเท้าขึ้นก็มีสติ จดเท้าลงก็มีสติ

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องก่อปรด้วยคุณสมบัติเช่นเดียวกับช้างนี้แล คือ

๑. ต้องพิจารณาร่างกาย ทำลายกิเลสทั้งหลายเสีย
๒. ต้องไม่เหลียวหลังไม่เลือกทิศ ไม่แหงนขึ้นไปข้างบน ไม่ก้มลงข้างล่าง มองดูตรงไปชั่วแอก
๓. ไม่มีที่อยู่ประจำเนื่องนิত্য ไม่มีอาลัย เทียวไปพบที่ใดเป็นที่ชอบใจและสมควร ก็เข้าอยู่อาศัยในที่นั้น ไม่ทำความอาลัยในที่พัก

๔. เจริญสติปัญญาอันมีสภาพตั้งระบอบขรรณี เต็มเปี่ยมไปด้วยน้ำ คือ ธรรมอันประเสริฐเยือกเย็นใสสนิท ฉาดาดไปด้วยเงาและดอกบัวคือวิมุตติ หลุดปล่อยอยู่ด้วยสติปัญญา

๕. มีสติสัมปชัญญะอยู่ทุกอิริยาบถ ดูจพุทธพจน์ในสังยุตตนิกายว่า การสำรวจกาย วาจาใจเป็นของดี สำรวมได้ทั่วไปก็เป็นของดี ผู้มีความละเอียดสำรวมไว้ได้ทั่วไป เราเรียกว่า เป็นผู้ครองตัวได้

พระเจ้ามลิந்த์ตรัสว่า ชอบแล้ว

จบวรรคที่ ๔

สัหวรรคที่ ๕

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามลิந்த์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๗ แห่งราชสีห์ นั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมคาของราชสีห์

๑. เป็นสัตว์หมดจดสะอาดไม่มีหมอง
๒. เทียวไปด้วยเท้า ๔ มีเขี้ยวกรายอย่างกล้าหาญ
๓. มีรูปทรงโอ้อ่า สร้อยคอสะสวย

๔. ไม่นอบน้อมสัทว์ใด ๆ แม้เพราะจะต้องเสียชีวิต
 ๕. หาดอาหารไปโดยลำดับ พบปะอาหารในที่ใดก็กินเสียจนอิ่มในที่นั้น ไม่เลือกว่าดีหรือไม่ดี กินได้ทั้งนั้น
 ๖. ไม่มีการสะสมอาหาร
 ๗. หาดอาหารไม่ได้ก็ไม่ดิ้นรน ได้ก็ไม่ทะยาน และไม่กินจนเกินต้องการ
ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติก็ต้องกระทำตนให้ก่อปรด้วยคุณสมบัติอันเทียบได้กับองค์ ๗ แห่งราชสีห์นั้น คือ
 ๑. ต้องมีจิตบริสุทธิ์ไม่หม่นหมองด้วยอารมณ์
 ๒. มีอิทธิบาท ๒ เป็นเครื่องเที่ยวไป
 ๓. มีรูปทรงคือศีลบริสุทธิ์ไม่ต่ำพร้อย
 ๔. ไม่นอบน้อมต่อใคร ๆ เหตุแม้จะต้องเสียจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานภสัช
 ๕. มีภักษามิได้ขาด มิได้เลือกตระกูลและโภชนะแสวงหาได้ในที่ใด ก็บริโภคนในที่นั้น ไม่เลือกว่าอาหารดีไม่ดีบริโภคนพอประทังร่างกายให้มีชีวิตต่อไป
 ๖. ไม่ทำการสะสมปัจจัยไว้บริโภคน
 ๗. ไม่ได้โภชนะก็ไม่สะอึกสะอื้นใจ ได้มาก็ไม่ยินดี พิจารณาเห็นโทษแห่งโภชนะก่อนแล้วจึงบริโภคน ดังบาลีในสังยุตตนิกายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กัสสปเป็นผู้สันโดษด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ทั้งกล่าวสรรเสริญความสันโดษตามมีตามได้ ไม่แสวงหาในทางไม่ควร ไม่ได้ก็ไม่สะอึก ไม่ได้ไม่ยินดี ไม่มัวเมา เห็นโทษในการบริโภคนปัจจัย
- พระเจ้านิพนธ์ตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๒

- พระเจ้านิพนธ์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๓ แห่งนคจากพรากนั้น เป็นไหน
- พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร นิสัยนคจากพราก
๑. ย่อมไม่ทิ้งนางนคที่เป็นภรรยาจนตลอดชีวิต
 ๔. มีสาหร่ายและจอกเห่นเป็นภักษาหาร แม้ถึงเช่นนั้นกำลังก็ไม่อดโรย ผิวพรรณก็ไม่ซูบซีดเพราะอาหารเช่นนั้น

๓. ไม่เบียดเบียนสัตว์อื่น

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๔ แห่งนจากพรากนเป็นคติ คือ

๑. ต้องไม่ละทิ้งการกระทำในใจโดยอุบายที่ชอบจนตลอดชีวิต
 ๒. ต้องทำความเต็มใจในลาภที่ได้มา เมื่อทำได้เช่นนั้นแล้ว ก็จะไม่เสื่อมจากศีลสมาธิ ปัญญา
 ๓. มีอาชญาวางเสียแล้ว มีความเอ็นดู อนุเคราะห์ด้วยประโยชน์เกื้อกูลในสัตว์ทั่วไป ถังนัยภาษิตว่า ผู้ไม่เบียดเบียนสัตว์ย่อมไม่มีเวรกับใคร ๆ
- พระเจ้ามลินทร์ตรัสว่า เธอว่าชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามลินทร์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๒ แห่งนางนเงือกนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร นิสัยนางนเงือก

๑. ย่อมหึงคู้ของตัว ให้คู้ยู่รักษาลูกแต่ในโพรง แล้วคาบเหยื่ออันพึงใจมาทิ้งลงในโพรง ปิดปากโพรงด้วยของลามาก เลี้ยงคู้ไว้ในโพรง
 ๒. กลางวันเที่ยวหาเนื้อในป่า เวลาเย็นก็บินกลับมาคู้เพื่อรักษาตัว
- ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๒ แห่งนางนเงือกนเป็นตัวอย่างแห่งความประพฤติ คือ

๑. เมื่อกิเลสเกิดขึ้นในใจก็หึงหวงคู้นางนเงือก ใส่ใจไว้แต่ในการสำรวมคู้โพรง ด้วยสติที่ตงมั่น แล้วเจริญกายกตาสติ
๒. เสพธรรมที่ควรเสพ อยู่ในเสนาสนะอันสงบเงียบแต่ผู้เดียว เมื่อหมดความยินดีในที่นั้นแล้ว ก็กลับมาหาห่มุ รักษาห่มุให้คงาม คู้ทเวดภาษิตที่ท้าวสหมบตีพรหมกราบ ทูลพระพุทธานเจ้าว่า ผู้ปรารถนาจะพ้นสังโยชน์พึงอยู่ในที่อันสงบประพฤติธรรมที่พ้นจากสังโยชน์ ถ้าหากยินดีในที่นั้น พึงมีสติรักษาตนอยู่ในห่มุ

พระเจ้ามลินทร์ตรัสว่า เธอฉลาดว่า

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามลิตนทร์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๑ แห่งนก
กระจอกนั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อันนกกระจอกย่อมอยู่อาศัยเรือนผู้อื่น แต่
จะได้ถือเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งในเรือนนั้นก็หามิได้ มีใจเที่ยงตรงแน่วแน่ มากไปท้วงสัญญา อาศัย
อยู่ฉันใด ผู้ปฏิบัติก็ต้องกระทำฉันนั้น คือเมื่อเข้าไปสู่ตระกูลใด ๆ ไม่พึงถือเอานิมิตในบุคคล
ในสิ่งของ พึงเป็นผู้มธยัสถ์ระมัดระวังตน ตั้งสมณสัญญาให้ปรากฏมั่นไว้ในใจ ตั้งนัยพุทธ
ภาษิตว่า ภิกษุเข้าไปสู่ตระกูลในพระปานะหรือโกชณะพึงขบฉันพอประมาณ แต่อย่าพึงทำให้
หลงใหลในรูป

พระเจ้ามลิตนทร์ตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามลิตนทร์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๒ แห่งนกเค้า
นั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร นิสัยนกเค้า

๑. เมื่อโกรธกาขึ้นมา พอถึงเวลากลางคืนก็ไปยังฝูงกาฆ่ากาเสีย
๒. เป็นสัตว์หลีกเร้นอยู่ ณ ที่ลับ

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องทำตนให้กอบปรักด้วยองค์คุณเช่นเดียวกับนกเค้า^๕นี้แล คือ

๑. อยู่ในที่สงัดแต่ผู้เดียว ประหารอวิชชาให้ขาดตลอดถึงราก
๒. หลีกเร้นบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ในป่า ตั้งบาฬีซึ่งมีใจความว่า ภิกษุในธรรมวินัย^๕
นี้เป็นผู้มีความสงัดเป็นที่มารัณรมย์ ยินดีในความหลีกเร้น ย่อมรู้จักตามความเป็นจริงว่า^๕
ทุกข์^๕นี้สมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์^๕ นิโรธความดับทุกข์^๕นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^๕หนทางเครื่อง
ดับทุกข์

พระเจ้ามลิตนทร์ตรัสถามว่า เธอว่าหนักแล้ว

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๑ แห่งนกตะขาบ นั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ปรกติของนกตะขาบเมื่อร้องขึ้นย่อมบอก ลางดีลางร้ายฉันใด ผู้ปฏิบัติก็ต้องเป็นฉันนั้น คือเมื่อแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น ต้องแสดง วินิบาตโดยความเป็นทุกข์ แสดงพระนิพพานโดยความเป็นสุข คุงฺเถรภาษิตซึ่งมีใจความว่า พึงแสดงความน่ากลัวในนรก แสดงความสุขในพระนิพพาน

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า เธอว่าชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๒ แห่งค่างคาว นั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร นิสัยค่างคาว

๑. เมื่อเข้าไปในเรือนบินรอบ ๆ แล้วก็ออก ไม่สมควรอยู่ในเรือน

๒. เมื่อบินอยู่ในเรือนของผู้ใด ก็ไม่ทำความเสียหายให้

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องกอบปรุด้วยองค์คุณเช่นเดียวกับค่างคาวนี้แล คือ

๑. เมื่อเข้าไปบิณฑบาตในบ้าน เทียวไปตามลำดับตรอกได้บิณฑบาตแล้วก็กลับ ไม่ กังวลอยู่ในเรือนนั้น

๒. เมื่อเข้าไปสู่ตระกูล ก็ไม่ทำความเดือดร้อนให้แก่เขา คุงฺพุทธภาษิตในลักษณะ สุตฺร ที่มณิกายว่า บุคคลย่อมปรารภนาต่อคนอื่น ว่าไหนหนอมหาชนจะไม่พึงเสื่อมจากศรัทธา คีล สตะ จาคะ ปัญญา กุศลธรรม สปัปฺริสธรรมและทรัพย์สมบัติเป็นต้น อนึ่งย่อมปรารภนาให้ เขามั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยสมบัตินั้น ๆ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๘

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๓ แห่งปลิงนั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ปลิงเมื่อเกาะที่ตรงไหน ก็เกาะแน่นดูดเลือดกินอยู่ที่ตรงนั้น

ฉันใด ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติเมื่อจิตหน่วงในอารมณ์ใด ก็พึงยึดอารมณ์นั้นไว้ให้แน่น โดยการยึดสีสน ทิศ โอกาส บริเฉท ลิงค์และนิमित จะได้คุมเลือกคืออวมุติ ฉะนั้นนี้ ดังวจนะประพันธ์ที่พระอนุรุทธเถรกล่าวไว้อันมีใจความว่า บุคคลมีจิตบริสุทธิ์ตั้งอยู่เฉพาะในอารมณ์ พึงคุมรสคืออวมุติอันไม่เจือกิเลสด้วยจิต

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๓ แห่งงูนั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมดางู

๑. ย่อมไปด้วยอก
๒. เมื่อเที่ยวไปพบปะต้นหญ้าเข้า ก็หลีกเลียงเสีย
๓. กัดมนุษย์เข้าแล้วย่อมเคี้ยวคร้อนเสียใจ

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์แห่งงูเป็นคติ คือ

๑. ต้องเที่ยวไปด้วยปัญญา เว้นสิ่งที่ปราศจากลักษณะเจริญแต่สิ่งที่มีลักษณะสาม คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
๒. ต้องเว้นจากทุจริตเที่ยวไป
๓. ตรีภไปในวิตกอันผิดแล้ว ก็เกิดความไม่โยย คือเคี้ยวคร้อนเสียใจ รับแก้ไขให้กลับ มาตรีภแต่ในกุศลวิตก ไม่ประมาท เพราะวันคืนที่ล่วงไปแล้วไม่อาจทำให้กลับคืนมาได้อีก ดังคาถาในภัสสลาตีกชาตก วิสตีนิบาต ซึ่งกนินรทั้งสองกล่าวไว้ว่า ข้าแต่ นายพราน เราระลึกถึงกันและกัน ไม่ได้อยู่พรากจากกันสักคืนเดียว เมื่อหวนนึกถึงคืนหนึ่งแล้ว ก็ยอมเสว้าโคกเพราะคืนนั้น จักไม่กลับคืนมาอีก

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า เธอฉลาดว่า

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๑ แห่งงูเหลือม นั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อังงูเหลือมเป็นสัตว์มีกายใหญ่โต ทั้ง

พระองค์อยู่เนืองนิตย์ ได้อาหารก็พอประทังชีวิตไปเท่านั้นฉันใด ผู้ปฏิบัติก็ต้องกระทำตนฉันนั้น
คือต้องเพียรชวนชวายเป็นวิมลจินดา อาศัยก้อนข้าวของผู้อื่นหวังก้อนข้าวที่เขาให้ งดเว้นจาก
การหุงต้มเอง หาอาหารให้เต็มท้องได้ยาก แม้ได้อาหารมาก ก็ฉันแต่พอประมาณ ถึงคราว
ได้อาหารน้อยก็ขย้าน้ำฉัน ดังภาษิตที่พระสารีบุตรกล่าวไว้ใจความว่า ภิกษุฉันอาหารสตกัถิ แห่ง
กัถิ อย่างฉันให้อิ่มนัก ฟังให้ท้องพ่องไว้ ฉันแต่พอประมาณ มีสติ เว้นคำข้าวไว้ ๔-๕ คำ
เล็กฉันแล้วฟังคัมภีร์

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบแล้ว

จบวรรคที่ ๕

มกกฏกวรรคที่ ๖

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๑ แห่งแมลง
ไวกิมทางมุนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อันแมลงมุนชักใยเป็นข่ายเป็นเพดาน
เมื่อมีหนอนมีแมลงหรือบุงมาติดใยเข้า ก็วิ่งไปจับเอาสัตว์นั้น ๆ มากินเสียฉันใด ผู้ปฏิบัติก็ต้อง
เป็นฉันนั้น คือต้องทำโยกกล่าวคือสติปัญญาให้เป็นเพดานที่ทวารทั้ง ๖ มีตาเป็นต้น เมื่อมี
แมลงคือกิเลสมาติดใย ก็ฟังฆ่าเสียที่ใยนั้น ดังวณะประพันธ์ที่พระอนุรุทธเถรกล่าวไว้ใจความ
ว่า สติปัญญาเป็นตุงเพดานในทวารทั้ง ๖ เมื่อกิเลสเข้ามาในเพดาน คือสติปัญญาแล้ว ผู้มี
ปัญญาฟังฆ่ากิเลสนั้น ๆ เสีย

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติก็ต้องมุ่งแต่ประโยชน์ของตน
ชวนชวายเป็นต่อเหตุปริปัจฉาที่สงัด และการอยู่ร่วมด้วยกัลยาณมิตร ดังพุทธภาษิตว่า ตุก่อน
อาณนั เธอจงพยายามในประโยชน์ของตน จงเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตตั้งมั่น
อยู่ทุกอิริยาบถเถิด

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้านิพนธ์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๑ แห่งเท่าเหลืออง
นั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อันเท่าเหลือองย่อมเที่ยวไปบนบกเพราะ
กลิ้งน้ำ แต่ก็ห้ามอายุน้อยเพราะเหตุกลิ้งน้ำไม่ฉันทุ ผู้ปฏิบัติก็ต้องประกอบด้วยคุณสมบัติเช่น
เท่าเหลือองเหมือนกันฉันทุ คือเห็นภัยในความประมาทเป็นนิตย์เห็นคุณในความไม่ประมาทเป็น
ปรกติ จึงจะไม่เสื่อมจากความดี มีแต่เจริญยิ่งขึ้นโดยลำดับ ชื่อว่าได้ส่งตนให้ดำเนินไปสู่ที่ใกล้
พระนิพพาน ดุจพุทธภาษิตซึ่งมีใจความว่า ภิกษุยินดีในความไม่ประมาทหรือเห็นภัยในความ
ประมาท จึงเป็นผู้ไม่เสื่อมปฏิบัติใกล้พระนิพพานโดยแท้

พระเจ้านิพนธ์ตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้านิพนธ์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๕ แห่งป่าช้า
นั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ธรรมดาป่าช้า

๑. ย่อมปิดบังเหล่าชนที่สกปรกไว้ได้

๒. เป็นที่เปล่าจากชนหมู่มาก

๓. เป็นที่เงียบสงัด

๔. เป็นที่บริสุทธิ์

๕. เป็นที่อันพระอริยชนส้องเสพ

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องทำตนให้ทรงองคคุณเช่นเดียวกับป่าช้านี้แล คือ

๑. ต้องปกปิดไม่เปิดเผยความผิดพลาดของผู้อื่น

๒. เป็นผู้ว่างเปล่าจากข่ายคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฐิ และกิเลสทั้งปวง

๓. เป็นผู้สงบจากอกุศลธรรมทั้งปวง

๔. เป็นผู้หมดจดจากความมัวหมองทั้งหลาย

๕. เป็นผู้ส้องเสพด้วยพระอริยชน ดังพุทธนิพนธ์ในสังยุตตนิกาย ซึ่งมีใจความว่า
ผู้มีปัญญาพึงเสพด้วยบัณฑิต

พระเจ้านิพนธ์ตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๓ แห่งต้นไม้ นั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมดาดังนี้

๑. ย่อมมีดอกออกผล
๒. มีร่มเงาในหมู่ชนอาศัย
๓. ไม่เลือกผู้อาศัย เข้าไปพักร่มได้ทุกคน

แม้ผู้ปฏิบัติต้องเป็นเช่นนั้น คือ

๑. ต้องเป็นผู้ทรงดอกไม้กล่าวคือวิมุต และมีผลกล่าวคือ สามัญญคุณ
๒. ต้องต้อนรับด้วยอามิสปฏิสันถาร และธรรมปฏิสันถารแก่ผู้เข้าไปหา
๓. เจริญเมตตาภาวนาในสัตว์ทั่วไป ทำตนให้ปราศจากอคติ ดังคำที่พระสารีบุตร

ตรัสกล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าว่า พระมุนีนาถเจ้ามีพระหฤทัยเสมอในชนทั้งปวง คือในพระเทวทัต ในองคฺุติมาลโจร ในชนปาลกคชสาร และในพระราหุล

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า น่าเลื่อมใสแท้

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๕ แห่งฝนนั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมดาดังนี้

๑. ย่อมชำระธุลีเหงื่อโคลสได้
๒. ย่อมดับความร้อนที่แผ่นดินเสียได้
๓. ย่อมทำพืชพันธุ์ให้งอกงาม
๔. ย่อมรักษาหญ้าและต้นไม้ เกรือเขา พุ่มไม้ ผักทิ้งออกแล้วให้เจริญงามขึ้นได้
๕. ย่อมยัง แม่น้ำ หนอง สระบัว ห้วยธารบ่อบึงให้เต็มด้วยธารน้ำ

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องกอบปรักด้วยองค์ ๕ เช่นเดียวกับฝนนี คือ

๑. ต้องชำระล้างธุลีคือกิเลสให้หมดสิ้นไป

๒. ต้องดับความร้อนของโลกด้วยเมตตากาภาวนา
 ๓. ต้องเพาะศรัทธาแก่หมู่ชนให้งอกงามขึ้น
 ๔. รักษาสมณธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญยิ่งๆ ขึ้น
 ๕. ยังฝนคือปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธให้ตก ยังใจของผู้ใคร่ต่อปฏิเวธให้เต็มเปี่ยม
- ดังคำที่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้ว่า สมเด็จพระมหารามุนีเจ้าทรงเห็นชนผู้ควรตรัสรู้ ถึงทาง
จะใกล้ตั้งแสนโยชน์ ก็เสด็จไปถึงโดยครู่เดียวแล้วตรัสสอนให้รู้ตาม
พระเจ้ามลีนที่ตรัสตอบว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามลีนที่ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๓ แห่งแก้วมณี
นั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมดาแก้วมณี

๑. เป็นของหมดจดเกลี้ยงเกลา
๒. ไม่มีอะไรเข้าไปเจือปน
๓. ชนิดแก้วมณีก็อยู่ส่วนแก้วมณี

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติพึงทรงคุณสมบัติเช่นแก้วมณีนี้นั้นแล คือ

๑. ต้องเป็นผู้มีอาชีพหมดจดส่วนเดียว
 ๒. ต้องไม่ปะปนด้วยคนชั่ว
 ๓. ต้องอยู่ร่วมด้วยผู้ปฏิบัติเช่นเดียวกัน ดังวณะประพันธ์พุทธภาษิตว่า ท่านผู้มี
สติตั้งมั่นพึงอยู่ร่วมด้วยผู้บริสุทธิ์ แต่ผู้นั้นมีบุญญารักษาตัวได้จักทำที่สุดแห่งกองทุกข์
- พระเจ้ามลีนที่ตรัสว่า ควรแล้ว

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามลีนที่ตรัสถามว่า ตุก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๔ แห่งพราน
นั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมดาพรานนั้น

๑. นอนหลับน้อย
๒. ผูกใจอยู่แต่เนื้ออย่างเดียว

๓. รู้เวลาที่จะฟังประกอบกันนั้น

๔. เห็นเนื้อก็หมายใจได้ว่าได้น้ำ

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติก็ต้องเป็นเช่นนั้น คือ

๑. ต้องหลับน้อย

๒. ผูกใจอยู่แต่อารมณ์อันหนึ่ง

๓. ต้องรู้จักเวลาควรหลีกเลี่ยงหรือไม่ใช่เวลาเช่นนั้น

๔. ต้องเพ่งในเอกัคคตารมณ์ ยิ่งความยินดีให้เกิดเฉพาะในอารมณ์ว่า เราจัก

บรรลุคุณพิเศษอันยิ่งดั่งนี้ ดังภาษิตที่พระโสมนัสกล่าวไว้ว่า ภิกษุได้อารมณ์แล้วมีจิตส่งไปใน

อารมณ์ ยิ่งความยินดีให้เกิดว่า เราจักบรรลุคุณอันยิ่งฉะนี้

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า น้ำผึ้ง

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๒ แห่งพราน
เบ็ดนั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร วิสัยพรานเบ็ด

๑. ย่อมมัดปลาขึ้นมาได้ด้วยเบ็ด

๒. ฆ่าปลาตัวเล็กๆ แต่ได้ลาภมากมาย

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องอุปด้วยองค์คุณเช่นนั้นแล คือ

๑. ยกขึ้นซึ่งสามัญผลอันยิ่งใหญ่อันด้วยญาณ

๒. ละอามิสในโลกเล็กน้อยแล้วย่อมบรรลุผลเป็นอันมากดุจคำที่พระราหุลเถระเจ้า

กล่าวไว้ว่า ละโลกามิสแล้วพึงได้วิโมกข์ ๓ ผล ๔ อภิญญา ๖

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๑๐

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า คุณก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๒ แห่งช่างไม้
นั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมตาช่างไม้

๑. ย่อมถากไม้ไปตามเส้นบรรทัด

๒. ย่อมถากกระพิษไม้ออกคงไว้แต่แก่น จันใด

ผู้ปฏิบัติพึงประกอบด้วยองค์ ๒ เช่นเดียวกันนี้ คือ

๑. พึงยืนอยู่ที่แผ่นดินคือศีล ถือขวานคือปัญญาด้วยมือคือศรัทธาถากกิเลสทั้งหลาย

เสีย

๒. พึงถากความเห็นผิดออกเสีย ถือไว้แต่สารธรรมอย่างเดียว ดังพุทธภาษิตใน
ธรรมจரியสูตรสุตตนิบาต ขุททกนิกายว่า ท่านทั้งหลายจงปักเป้ามีจันทิฐิกวาคกิเลสทั้งหลายเสีย
แก่นั้นจงสลัดกิเลสใหญ่น้อยให้สิ้นเชิง เลือกคัดผู้มีใช้สมณะมีความสำคัญว่าสมณะออกเสีย เป็น
ผู้บริสุทธิ์มีสติตั้งมั่นสำเร็จการอยู่ร่วมด้วยผู้บริสุทธิ์ทั้งหลาย

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า กวแล้ว

จบวรรคที่ ๖

กุมภวรรคที่ ๗

ปัญหาที่ ๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๑ แห่งหม้ออัน
เป็นโฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อันหม้ออันเมื่อเต็มเปี่ยมด้วยน้ำ ย่อมไม่
ดังจันใด ผู้ปฏิบัติก็ต้องเป็นจันนั้นเหมือนกัน คือเมื่อได้คุณพิเศษแล้วก็ไม่อวดอ้าง ไม่เยอ
หยิ่ง ไม่ปากกล้า ไม่อวดตัว ดุจพุทธภาษิตว่า ของใดพร่องของนั้นดัง ของใดเต็มของนั้น
เงียบ คนพานเปรียบด้วยหม้อเปล่า บัณฑิตเปรียบด้วยหม้อน้ำเต็มเปี่ยม

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๒

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๒ แห่งกาลักน้ำ
นั้น เป็นโฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมดากาลักน้ำ

๑. ย่อมดูหน้าชนมาได้

๒. ดูที่เดียวหน้าก็ไม่ไหลออก ดูน้ำไว้ได้รำไป

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องกอบด้วยองค์เช่นนี้แล คือ

๑. นำความพอใจที่ตนถูกต้องไว้ดีแล้วให้ซึมซาบไปด้วยดี

๒. มีความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยแล้วไม่ปล่อยความเลื่อมใสนั้น ให้เสื่อมทรามไป

อีก ทำพระไตรลักษณ์ญาณให้เจริญแล้วไม่ปล่อยให้เสื่อมเสีย จุฑพุทธภาษิตว่า ผู้บำเพ็ญเพียร นั้นเป็นเช่นนรชนผู้ชำระตนให้บริสุทธิ์แล้วในทันขณะ เทียงในอริยธรรมบรรลุลุทธิธรรมวิเศษ ย่อมไม่หวั่นไหว เพราะว่ามีสมบัติไม่น้อย และเพราะเป็นใหญ่ด้วยคุณธรรมทั้งปวง

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ถูกแล้ว

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๓ แห่งร่วมกัน เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมด้าวม

๑. ย่อมกังกนอยู่บนศีรษะ

๒. เป็นของบ่ารุงศีรษะ

๓. ย่อมกั้นลมแดดและฝนได้ฉันท

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติก็ต้องทำตนฉันทนั้นเหมือนกัน คือ

๑. ต้องอยู่เหนือจอมแห่งกิเลสทั้งหลาย

๒. ต้องบ่ารุงโยนิโสมนสิการ

๓. ต้องกั้นลมคือความสำคัญผิด กั้นแดดคือราคะ โทสะ โมหะ และกั้นฝนคือ

กิเลสทั้งหลายเสีย ดังภาษิตที่พระสารีบุตรกล่าวไว้ว่า ร่มที่ไม่ขาดไม่ทะลุย่อมกั้นลมกั้นแดดกั้น

ฝนได้ฉันท พุทธบุตรก็ต้องเป็นฉันทนั้น คือกั้นลมและแดดคือราคะ โทสะ โมหะ และกั้น

ฝนคือกิเลสทั้งหลายเสีย

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบละ

ปัญหาที่ ๔

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๕ แห่งนานั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมด้าวนา

๑. ย่อมมีเหมืองสำหรับไชน้ำ

๒. มีคนเพอกันน้ำไวเสียงข้าวกล้า

๓. สมบูรณ์ด้วยรวงข้าวอังกงาม ทำให้เจ้าของเกิดความชื่นชมยินดี เหตุว่าพืชพันธุ์ที่หวานเมื่อน้อยก็เกิดผลมากมาย

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องทำตนเช่นนั้นเหมือนกัน คือ

๑. ต้องเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยเหมือนคือสุจริตธรรมและข้อปฏิบัติทั้งหลาย

๒. ต้องเป็นผู้มีคุณคือความละเอียดรอบคอบ เพื่อป้องกันสามัญคุณไว้

๓. เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความหมั่น ให้เกิดผลอันไพบุลย์แก่พวกทนายทนายิกา ยิ่ง

ความร่าเริงให้เกิดขึ้น ถึงน้อยก็ได้ผลมาก ดังเถรภาษิตที่พระอุบาลีกล่าวไว้ว่า อันพุทธบุตรย่อมเป็นเช่นเดียวกับนา มีความหมั่น ผลิตผลอันไพบุลย์ เหตุนี้จึงเป็นเนื่อนอันเลิศ

พระเจ้ามลิந்தร์สว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๕

พระเจ้ามลิந்தร์สถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๒ แห่งยานั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ยา

๑. หนอนย่อมไม่มีอยู่ในนั้น

๒. ย่อมกำจัดพิษสัตว์กัดเป็นต้นได้

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติก็ต้องเป็นฉนั้นนั่น คือ

๑. ต้องไม่ให้มีกิเลสสิงอยู่ในใจ

๒. ต้องกำจัดพิษคืออรากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฐิเสย ดุจพุทธภาษิตว่า ผู้

บำเพ็ญเพียรใคร่เห็นความจริงแห่งสังขารพึงเป็นเช่นยา เพราะยังพิษคือกิเลสให้พินาศ

พระเจ้ามลิந்தร์สว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๖

พระเจ้ามลิந்தร์สถามว่า ดูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๒ แห่งโภชนะนั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร อันโภชนะ

๑. เป็นของบำรุงสัตว์

๒. ให้เกิดกำลัง

๓. สัตว์ทุกจำพวกย่อมปรารถนา

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องกอบปรักด้วยคุณสมบัติเช่นนี้แล คือ

๑. ต้องอุปถัมภ์หมู่สัตว์

๒. ต้องให้เกิดกำไรคือบุญกุศล

๓. ต้องเป็นผู้อันโลกทั้งปวงปรารถนา ดังเถรภาษิตที่พระโมฆราชกล่าวไว้ว่า ผู้ปฏิบัติ

พึงเป็นผู้อันหมู่โลกปรารถนาด้วยความสำรวม ความกำหนด ศีล และข้อปฏิบัติ

พระเจ้ามลิந்தตรัสว่า ชอบแล้ว

ปัญหาที่ ๓

พระเจ้ามลิந்தตรัสถามว่า กูก่อนพระนาคเสน ผู้ปฏิบัติต้องถือองค์ ๔ แห่งนายขมัง
ธนูนั้น เป็นไหน

พระนาคเสนทูลตอบว่า ขอถวายพระพร ธรรมดานายขมังธนู

๑. เมื่อจะยิงก็ยันเท้าทั้งสองกับพื้นให้มั่น เก็งเข้ามิให้ไหวตัวได้ ตั้งกายให้เป็นหลัก
มือทั้ง ๒ นิ้วคั่นธนูมาจับไว้ให้มั่น เอาลูกศรไว้ในระหว่างนิ้วมือ เล็งให้เที่ยงตรง ดีใจว่าจะ
ได้ยิง

๒. แสวงหาไม้งามไว้สำหรับคัดลูกศรที่คดค้อมให้เที่ยงตรง

๓. เล็งให้ถูกที่หมาย

๔. หักยิงในเวลาเช้าเย็นเป็นเนืองนิตย์

ขอถวายพระพร ผู้ปฏิบัติต้องกอบปรักด้วยองค์เช่นนายขมังธนูนี้เหมือนกัน คือ

๑. ตั้งเท้าคือความเพียรไว้บนแผ่นดินคือศีลให้มั่นคง ถือขันธ์โสรัจจะมิให้หวั่นตัว
ได้ ตั้งจิตไว้ในสังวร กำจัดความยินดีในร้ายเสีย พึงทำโยนิโสมนสิการไว้ในระหว่างจิต

ประกอบไว้ซึ่งความเพียร บิศเสียซึ่งทวารทั้ง ๖ ตั้งไว้ซึ่งสติ พึงยังความยินดีให้เกิดว่า จะยัง
กิเลสเสียด้วยลูกศรคือปัญญา

๒. เจริญสติปัญญา พยายามตัดจิตที่คิดให้ตรง

๓. พิจารณาร่างกายโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไร้ตัวตน

๔. ตั้งใจไว้ในอารมณ์ หมั่นพิจารณาทุกเช้าทุกเย็น ดูภาสิตที่พระสารีบุตรกล่าว
ไว้ว่า อันนายขมังธนูย่อมหัดยิงธนูทุกเช้าเย็น เมื่อไม่เว้นการหัดยิงก็จะได้ขวัญเข้าจั่นใด แม้
พุทธบุตรก็เป็นฉนั้นนั้น ย่อมทำการฝึกหัดกาย ไม่ทอดธุระเสียก็จะได้บรรลุพระอรหัตต์
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ชอบแล้ว

